

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN ÉS TOLNAI OTTÓ NOVELLÁJA
RÉSZLETEK PAVLE UGRINOV REGÉNYÉBŐL
MIROSLAV DEMÁK: ALLATÖV
BORI IMRE MÓRICZ-TANULMÁNYÁNAK FOLYTATÁSA
HÓDI SÁNDOR: AZ EMPÁTIARÓL
ZENTA KÖRNYÉKI RÁOLVASÁSOK
GYULA JULIANNA GYŰJTÉSE
HOPPÁL MIHÁLY: HIEDELMEK ÉS TANULMÁNY

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI
LEMEZ-

1980

Február

HÍD

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLIV. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Brasnyó István:</i> A járókelő (novella)	137	
<i>Tolnai Ottó:</i> Fej vagy írás (novella)	144	
<i>Pavle Ugrinov:</i> Adott élet (részletek a regényből)		153
<i>Miroslav Demák:</i> Állatöv (versciklus)	161	
<i>Paľo Bohuš:</i> Miroslav Demák <i>Állatövé</i> ről	170	
<i>Kovács Nándor</i> versei	172	
<i>Balázs Attila:</i> Útinapló (II.)	175	

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bori Imre:</i> Móricz Zsigmond (V., tanulmány)	190
<i>Hódi Sándor:</i> Az empátiáról (tanulmány)	202

HAGYOMÁNY

<i>Gyura Julianna:</i> Új hold, új király (Zenta környéki ráolvasások)	222	
<i>Hoppál Mihály:</i> Hiedelmek és hagyományok (tanulmány)		241

A JÁRÓKELO

BRASNYÓ ISTVÁN

Most itt jönni elő a föld alól, talán egy pincehelyiség lejárataából, úgy sarjadni ki fokról fokra a fénybe, ahogy a fű a már szinte mál-ladozó házfalak tövéből, előbb a sok jövés-menéstől megkopott téglalépcsőket tapogatni ki érzékeny cipőtalppal és a drótkeretes, sötét lencsés szemüveg megbillentése nélkül, valahogy úgy, akár a vakok, akiket nem vezet kutya, találomra még nevet is adva mind-egyik foknak, félig már feledésbe merült emlékeket szórni széjjel, ahogy az arcok, sőt a testek perdülnek elő, egymás fölé emelten, mintha fehér bőrükre lépne a cipő talpa, s hogy testük mely része az, jegyezze meg az alkonyatba kifelé csorgáló világosság, az égboltnyi ásítás üregével támadó sötétség: odafenn háromnegyedet kondít egy óra, dúsan zengő rézhangon, de hogy melyik nyárvégi vagy őszi esti óra háromnegyedét — nehéz lenne megmondani, csak annyit tudni, hogy valaminek a háromnegyed része már eltelt a levegőben, elhervadt, eltűnt a tetők felett; emitt lenn pedig Margit, Magda, Júlia, Ilona, Annamária és legfelül, befelé türemlő csúcsú mellbimbóval, amelynek barnasága és oly vonzó légysága még ek-kora távolságról is hevíteni képes, önfeledt nyöszörgéssel Sarolta, akinek talán épp rugalmas hasára lép a cipő, vagy itt sokkal inkább kikoptak a lépcső téglái — s utána már a járda szintje következik, meggyűrődött és elnagyolt szürke szalagja, amely felett a pincék doha bont zászlót, de a másfajta illatok lobogása is feléled alkonyattájt a résnyire nyitott ablakokból, a kapualjakkból, a szél-cibálta női kendők sarkából: az imént felszínre jutott járókelő olyannak érzi ezt, mintha pudriét közelítenének az orrához, s tükrében már-már megpillanthatná arcát: nem, előbb a lángoló színű égboltot maga felett, amelyet szemüvege sötét lencsés át alig lát nagyobbak egy ezüst pénzérme megkopott korongjánál, s hogy

senki képmása sincs rajta, egyszerre a tulajdon domborművű arcvonásait szeretné ott látni, elmosódva, szinte kisimulva a magas kortól, amelyet bizonyára nem fog megérni. És mintha vízbe gázolna, víz felszíne lebbentené meg alakját, úgy hatol előre a különböző vonzó illatok aromáiban, gondol az ablakok mögött a félhomályban ilyenkor már fokozatosan elsápadó arcokra, egy-egy, beszéd közben még megvillanó fog zománcára, a kicsiny fényjelre, amelyet már alig-alig lehet kihámozni egy monoton hangon beszélő s olykor-olykor közbedúdolgató nő testének titkai közül, mert képzelődés eddig el nem érhet, úgy sikolva be a nemrég még világos idő mögé, ahogy a képzelgő szeretné tenyerét besiklatni a nő térde közé vagy szoknyája alá; a járókelő előtt azonban tiszta és világos út áll, lesöprött városi járda, és idefönn az utcán már alig van forgalom, látni- és szemlélnivaló, s hogy az elhatalmasodó homályban neki ne ütődjön valaminek, kénytelen levenni orráról a sötét szemüveget, és szárait összehajtva a belső zsebébe tenni, s így, már-már lemeztelenített arccal ballagni végig az égbolt visszfénytől még ideig-óráig beárnyékolt utcán, a házak emeleti ablakaiból porként aláömlő szürkességben, amelynek egyöntetűségét még nem kezdte ki az utcai lámpák sugárzása, csupán egy gyümölcsbolt nyitott ajtaján át árad a szorongató színtelenségbe a frissen szüretelt almák illata, kihangsúlyozva némi hagyma- és savanyúpaprika-szagtól meg trópusi fűszerek bántó, tüsszentésre ingerlő illóolajától — de tovahaladva elenyészik a szaglásnak ez az orfeuma, ünneplő síkjait benövi a csatornanyílásokon láthatatlanul kiömlő pára, egyszerre ez itatja át a levegőt, a verejték, a lúg szaga, a kifejezetten érezhető ammóniáké, úgyhogy a járókelő tanácsosnak tartja befordulni egy szűk ajtó mögötti folyosóra, mintha a falban enyészne el, annyira váratlanul: s innentől már rendkívül nehéz szemmel tartani mozdulatait, elképzelni a ház járatait, amelyeken végighalad — talán csak fehér kézfeje villan át a fordulókbán megritkuló szürke gőzön vagy a hóesésszerű, szemcsés feketeségen, amely a kopott festésű falakból árad, a beszögellések mélyéből vagy a megrepedezett és összezugorodott lakkozású, szinte fekete ajtószárnyakból. Ám belelevetülve, beleolvadva ebbe az érzékelhetetlenségbe, mégiscsak valami hang hagyhatja el a száját, szakadhat fel akár sóhajtként is a torokából, hajthat valami indát az ég kifakult, meggyűrdött palalemeze felé, mintha szólítana vagy hívna valakit, nem idegent, hanem közeli ismerőst, aki feltétlenül fel fogja ismerni hangja színt, óva-

tos, a sötét folyosón vontatottá váló lépteit, mivel sejtelve sincs, hogy melyik falon keresse a villanykapcsolót, még inkább összeza-
varodva a közben egészen közelre férközött óraiütésektől, a betelten
bongó magasságtól, amikor is a szűk udvar felett egyszeriben lát-
hatóvá válik néhány azonosíthatatlan csillag vagy csak tűhegynyi
rés a sötét firmamentum felett bizonyára fényárban villózó min-
denségre: a járókelő pedig micsoda utat tett meg eddig az ajtóig,
amely szinte a folyosó falából pattan eléje.

— Kezit csókolom, tessék már . . . szóval, itthon van-e a doktor
úr . . . — amire bozontos, házórző női hang válaszol, ki sem emel-
kedve a benti homály négyszögéből, csak valami felidézhetetlen cir-
pelést hallatva selyemharisnyás lábával: valahonnan a combja kö-
zül feslik ki ez a hang, ahogy kopik és husolódik a selyem szála, de
ez a hang — ez vagy a másik, amely csattanva tölti ki a folyosót
— nem is neki szól, jelszó lehet talán, mert a folyosó hirtelen meg-
éled a sötétben, benépesül, alakokkal torlódik tele, felismerhetetlen
akadályokkal, szinte fémes, de testhőmérsékletet sugárzó tárgyak-
kal, amelyeknek közellététől csak keserves ámulat toltheti el az
embert, hátát a már becsapódott ajtónak vetve, hogy legalább arról
védve legyen tőlük, s akként lendítve karját a levegőbe, mintha
nem is védekezni akarna tőlük, hanem tehetetlenségét tárná fel,
riadalmát szándékozna részletesen elmondani, ha lenne, aki meg-
hallgatná vagy akár ügyet vetne rá; rendellenes és megindokolha-
tatlan helyzetéből szinte robogva tör ki egy gondolat, egy látomás,
egy vidéki város főutcájának képe, s a kockaköves úttest pillantá-
sával befogott legyezői egyszerre a szemének csapódnak, hogy
kénytelen előlük elfedni az arcát. E kesernyés hangulatú, az égtá-
jak között is talán eltévedt estébe, mintha a tágra nyílt égből gör-
dülne alá mennydörögve, egy kocsi robajlik lefelé a lejtős utcán, s
mivel a villanypóznákon még nem kapcsolták be a világítást, a
fújtató és vágózó lovak patkói lépten-nyomon gyémántos szikrá-
kat ütnek a gránitkockákon — a megbokrosodott és fékevesztett
katonalovak úgy száguldanak az éjszaka felé, mintha szabadulni
akarnának a megrakott trénszekértől és a rakomány tetején tanács-
talan kapaszkodó katonáktól, hogy végül is így, felszerszámozot-
tan, szárnyra kapjanak és elhúzzanak a tetők felett . . . A bakon
szorongó három katona pedig mintha értené szándékukat, egyszerre
sorra elkezdik magukat levetni a kocsiról: köpenyük szárnya zász-
lóként nagyot csattan, majd végighemperednek az út szemetes sze-

1960-1961 - a part of the series

gélyén, s azontúl a lovak magukra hagyva rohannak, és az útke-reszteszűdésben, az üzletek kirakatainak pislákoló fényétől még inkább megzavarodva, megcélozzák a szembe eső szűk utcát, amelyet, természetesen, elvétenek: a kocsi az úttest teljes szélességében iron-gál utánuk, majd rúdja a szemközti ház falának csapódik, s mivel vasalt végével nem tudja átütni a ház oldalát, a nehéz kocsi súlya felfelé nyomja, neki az ablak redőnyének, amelynek lécei recsegve törnek össze alatta, s az ablak üvegtáblái jeges hanggal roppannak be... amikor is kicsiny és őszi virágként megdermedt sikoly röp-pen fel, talán az ablakpárkány összegömbült horgonylemezeről, ahol az éjszakát szándékozta tölteni, vagy esetleg az ablak mögötti helyiségből, a feltételezhetően tágas és fűtött szobából szabadul ki, de nem erősebben annál, mintha az egyik ló hallatta volna vagy a kocsi összeroppanó keréktalpának nyikorgó hasadása; mindenesetre jól kivehető visszhangot üt, majd a szűk köz falainak csapódva tűnik el a sötétlő magasban — törékenysége és bársonyossága szinte megmosolyognivaló, szánalmat ébresztő, akár az eltévedt őszi vándormadár vagy az éhező téli cinke füttye, azzal, hogy egy óhajtasnyival azért hosszabbnak tűnik, és aki hallja, a legszívesebben a tenyerébe zárná melengetni... Micsoda eltemetett, majd majd kihantolt, sokszor eltemetett és mindahányszor kihantolt érzések és elragadtatások képesek ilyenkor megszállni a levegőt, a tétlenkedő és gazdátlanok tűnő őszi eleji estéken, amikor a túlságosan is távoli, talán csak elméletben létező lámpák oly kormos, szinte tapintható fényt árasztanak, akár a zsugorodva leégő, sárga faggyúgyertya lángja, és az ember, a járókelő, a szemlélő egyszerre már a térben sem igen több annál, amire gondol, bár a leghelyesebb volna semmire sem gondolnia, egy levetett, fekete bundává változni a messzi, szomszédos faluba tett délutáni séta után, még mindig telve a tágasság illataival és a fokozatosan elillanó testmeleggel: tehát már ebből is világosan kitetszik, hogy ezentúl nehéz lesz mértéket tartania vagy megmaradnia valamiféle egyensúlynál — mintha egyszerre földből lenne vagy földdé válna ő maga is, és megállás nélkül, végtelen időn át csupán földet enne, rendkívüli módon önmagából gyarapodva, de világosan kijelölhető gátak, határok és kontúrok nélkül, körvonalazhatatlanul és tevékenységében, vagyis ön-falásában megállíthatatlanul, mélyebben és rejtettebben, mintsem hogy magyarázatát lehessen adni sajátosságának, és csak időnként, tetszőleges időközökben bukkanva a felszínre, ha onnan vagy ott

történetesen valamire szüksége van, hatalmas hullámot vetve a föld hátán, öntudatával markolva ki tulajdon vándorló anyagát, őskori leletként kicsiny és sérülékeny lényét, amely úgy vonszolja maga után az éjszaka beíratlan lapjait és a szemében lassanként feléledő fényeket, mint valami hirtelen támadó vihartól felduzzasztott palástot, égboltnyi méretű örvényt — ám ez az önleplezés felfoghatatlan kiterjedéseket és dimenziókat igényel, megnevezhetetlen testi tartalmakat és oly fokú határozottságot, amely képes akként kapaszkodni meg a tulajdon húrjaiban, akár a hárfa, mindenkor készen arra, hogy elképzелhetetlen, megfoghatatlan, ritka pillanatokban érzékelhető melódiákat hallasson, amikor is a szemlélőnek itt rendesen a legritkább hely jut, mintha egy mindig eleven szembo-gárban vagy egy tükörben fészkelne, amelyet valaminek a halála napján elfeledtek eltakarni a napvilágtól, s még most is ott lobog a homályos visszfényt vető sugarakban.

Tehát egyszerre lehetőség nyílik arra, hogy valaki a saját megkérdezésének tanúja legyen, illetve a másnak szánt kérdések válaszadója: a sötétből előhőmpölygő térfogat, tömeg vagy alakok, éjszakai pribékek az ajtó rapacsos lapjához szorítják, arcát eltakaró kezét megragadják, zsebeit kiforgatják, mintha értéktárgyak, pénz vagy fegyver után kutatnának, s közben a drótkeretes, sötét lencsés szemüveget a folyosó kövezetére ejtik, majd valamelyikük a tolongásban vigyázatlanul rá is lép, hallani lehet az üveg morzsolódását, darálódását vastag és érzéketlen talpú lábbelije alatt: ezzel a cipőtalppal nem lehetne lépcsőn oly elővigyázatosan haladni, mintha egymás fölé rakott érzékeny testeken kapatna felfelé az ember, sokkalta inkább rúgásra, taposásra, tiprásra képezték ki, hogy hatalmas foltok, zúzódások, ronccsolások maradjanak utána, sérült szervek, irgalmatlan és kegyetlen nyomai a megfélemlítésnek, a kényszerítésnek, az erőszakosságnak, amely csak egyetlen célt ismer, pontosabban nem is ismeri még azt a célt sem, amelynek érdekében bevetik, hanem csupán keresztülcsörtet rajta, mint rossz álmokon a szörnyeteg, nagyokat ütve és fojtott, artikulálatlan hangokat adva, akár egy vad, leckéztető közösülésben, marcangolva, gyűrve és fogaival cibálva elképedt és halálra vált partnerét, akit hűtlenkedés szándékán kapott a sötét folyosó kanyarulatában, s a vetélytárs az ajtó mögött most kénytelen végighallgatni az animális megnyilvánulások e széles, dühöngő skáláját, a perverz hajlamok elszánt megvalósulását, levegőben való verdesését, amelynek célja a hallgatózót

eltéríteni további mesterkedéseitől, nevetségessé tenni vonzalmait, visszariasztani azoktól a mélységektől, ahová a partner teste taszítható, meg attól is, amire rávehető s amire használható, vagyis amire épp itt most kényszerítik.

A kérdés tulajdonképpen jelenlétének kérdéseként fogalmazódik meg e tolongásban, mintha, mondjuk, valamiféle meggondolásból szigorúan lezárt utcán érkezett volna ide, ahová tulajdonképpen nincs mód bejutni — más kérdés a fekete köpenyes házőrző nő vagy az egyre fogyatkozó számú fogdmeg jelenléte, akik hozzája képest magasabb rendű és valós lénynek számítanak, mivel mégiscsak a számukra kijelölt helyen tartózkodnak ez idő szerint, és megszabott feladatot teljesítenek, pontosabban szerepet játszanak: egy esetleges jelenet panorámáját töltik ki mozdulataikkal, amennyiben valaki is figyelemre méltatná őket; de mivel ez elmarad, elenyészik a zaj, és végül csak a megtépázott járókelő marad a sivár és sötét folyosón, a megtámadására előnyomult árnyékok átvetik magukat a rozoga, rozsdafoltoktól alaposan kikezdett vaskorláton, belezuhanva az udvar ekkorra tintafeketévé vált mélységébe, és még csak zajt sem ütnek odalenn, mintha sohasem érnének talajt, lebegve és uszklálva ott maradnának a kövezet felett, amelyről talán táplálékukat nyalják fel.

E kérdést azonban nyilvánvaló, hogy másnak szánták, mert szembefordulva az ajtóval, azon semmiféle felírást, papírt, táblát vagy névjegyet sem lát — bizonyára sok minden megváltozhatott itt anélkül, hogy bárki is szemmel tarthatta volna a dolgok menetét —, a járókelő egyszeriben egy néma ajtóval áll szemben, amelyen hiába dörömböl, bármennyire is úgy érzi, hogy az iménti, őt ért inzultusért mégiscsak egy odabenti személynek kellene felelni, akinek, miközben ajtót nyitott, hallani lehetett harisnyája részelését, mint valami halk tücsökcsirregést — úgyhogy végül is tapogatózva, csoszogó léptekkel, mintha minden megtett arasznyi út után azzal kellene számolnia, hogy megbotlik vagy belezuhan valamibe, távozni kénytelen: úgy lép ki sokára, a szűk kapun, mintha a falból válna ki egy darab s indulna el meglelni tulajdonképpeni közegét: valami elfeledett úriszabó házának kapuja mellől a rég bevakolt reklámfestmény.

FEJ VAGY ÍRÁS

TOLNAI OTTÓ

Ma reggel (künn sűrű, már-már cinszerű közeg; ősz) ismét felvittem a nyikorgó létrán a bohóc fejét. Mint kis labdát — tulajdonképpen nem is volt más, ki kellett volna próbálnom mekkorát ugrik, ez volt az utolsó alkalom — egyensúlyoztam jobb tenyeremen, és így nem fogózkodhattam a korlátban; minden foknál megálltam, kiegyenesedtem, erőt gyűjtöttem a következő lépéshez: sosem került ilyen közel egymáshoz arcunk . . .

Különös, felettébb különös a sorsa ennek a bohócnak — bizony akármennyire vonz, szédít is a nyersgumi, nincs kellő epikusi akaratom ahhoz, hogy egész életét elmeséljem, hogy háborúját és békéjét teljességében kibontsam, nincs, de úgy is mondhatnám, mások a princípumaim. Így, csupán *Virág utca*-i életképeit villanthatom fel a magam elegy módján. (Nem fejeztem ki magamat pontosan, de ez a kifejezés — elegy — most nagyon tetszik nekem, el- és átjett.)

Az biztos, hogy az egyik gyerek kapta valakitől, 5—6 évvel ezelőtt, de hogy melyikük is, azt ők maguk sem tudnák megmondani, hiszen még csecsemők voltak. Úgy is mondhatnám, hogy a bohóc már a kezdetek kezdete — *kezdetünk* — óta volt, volt néhány tárgy, őstárgy társaságában, amelyek közül már se a nagy fekete kucsmás doboz, se a hússzín műköből készült majmos hamutálcá, se a komor, ám kitűnő minőségű Feszty-nyomat (családunk egyik szárnyának ő volt a festője, a másíknak nem volt — nekem meg annyi van, hogy de facto egy sincs, tehát nyugodtan mondhatom: familiánk festője Feszty), se az összecsukható fekete-fehér asztalka, se az a koponya, amely már olyan régi volt — nincs kizárva, még Hercegnoviból hozták Szabadkára —, hogy kezdett üvegesen át-

tünni, mind jobban közelítve von Däniken ama hondurasi kristálykoponyájához, se az a madárkás, pirosbarna, festett pohár nincsen meg. Tán egykori szomszéd lányunktól, A-tól kapták (iparművészeti iskolát végzett, az egyik szlovén bútorszalonban dolgozik, apja, aki hentes volt, meghalt, és most erősen rövidlátó anyjával él), vagy előző bejárónőnk lányától, B-től (aki szintén kifejezetten kövér, mint A; komputeren dolgozik, utoljára gipszbe tett kézzel lártam, és sehogyan sem sikerült leolvasni a gipszre írt jeleket — kezet kellett volna csókolnom neki), nem tudom. Arra viszont egészen élesen emlékszem: azonnal észrevettem, hogy egy nemes darab, hogy egy nem közönséges játékról van szó, hogy valami különös, megfoghatatlan többlettel — már-már *élettel* — bír.

30 centiméternyi lehetett mindössze.

Zöld frakk. Azért kezdem éppen frakkjánál leírását, mert kezdetben arra is gyanítottam, hogy éppen e békebeli biliárdposztó kölcsönzi különösségét. Ó, mennyit fogdostam, gyürkéltem szegetlen zöld fecskefarkát! Igen, nem volt beszélve. Sokféle szegélyt tudok elképzelni körben a kis frakkon, köztük sárga és fekete és püspöklila selyemszegélyeket is, de valamiért éppen így kellett lennie, így beszegetlenül — egyszerre utalva drága kelmére, szegénységre, ripacsságra. Fázik, gondoltam mindig, ha a frakk lassan foszladozó-morzsolódó nyitott szélére pillantottam.

Sárga-fekete kockás nadrág. Ha bizonyos bugyikat litereseknek hívnak, akkor ezt hektoliteres nadrágnak kellene nevezni. Egyszerűen, minden elfért benne.

A keménykalap és a hosszú-hosszú vekniforma cipők bakelitből voltak — már pillantásomtól is kopogni kezdtek, és kopognak még most is, amikor már nem léteznek. A minap is, ahogy lelöktem tolltollam bakelit kupakját, hirtelen hátrafordultam, meg voltam győződve, ő lépeget a parkett sárga dublvein, ő lépeget mindennek ellenére, felém.

A teste istenien formálható, alakítható, már-már gyurma, ehető gyurma és mégis tartással bíró nyersgumi-test.

És utoljára hagytam azt a bizonyos abszolút-bohóci arckifejezést, amit sosem is mernék megérinteni tollammal — vele is úgy valahogy vagyok, mint azokkal a gipszre írt, gipszbe kapart jelekkel, meg kellett volna csókolnom, meg, tán éppen ott a fehér lépcsőn — igen, az volt, pontosan az, minden tekintetben, az utolsó alkalom.

Évekig nagy becsben volt, az édes kis porcelán nipppek nincsenek nagyobbak; ott telt élete az egyik üveges könyvespolc szűk, dohos előterében: a régi pénzzel és katonai kitüntetésekkel teli ezüstdoboznak támaszkodott (sokáig készültem nyakába akasztani apósom egyik vaskeresztjét- VITAM ET SANGVINEM), szemben a lila erezetű cseh üveghallal, ausztrál- és aboriginal-bumerángok félholdjai között, a Beckett-fénykép alatt (rendezés közben látni az élesre száradt, kristályá aszalodott nagy írt: hosszú-hosszú vékony keze — csontbot, melyre egy ér és egy idegszál van kötözve, egzotikus madárként készült csipegetni, eszegetni a nyersgumit). Egy napon aztán valaki maszatos (lékváros?) ujjakkal félretolta az üveget (összegyűrve Beckettet, akit, azt hittem már, nem lehet tovább gyúrni), és kiemelte. Bakelit cipőinek nagy nyomai sokáig ott maradtak a finom porban, körülszegezve egéripiszokkal. A körülszegezést szó szerint értem. Eddig sosem hajoltam ilyen közel az egéripiszokhoz, és meg voltam győződve, apró sörétekről van szó. Csak most láttam: afféle szögecskék, teksz-szögek, mondaná apám. Bár minden bizonytalanságtól is függ, mivel táplálkoznak — könyvvel, nullásliszttel, avagy magával a semmivel . . . . .

Most egy orosz fababa áll a helyén, mivel azóta díszitőkök és orosz könyvek kerültek abba a szekrénybe (Bunyin és Belij, sok-sok Remizov, Pilnyak és a Paszternák-komplett, melynek finom zöldje még mindig őt idézi). Az esüstdoboz nem tudom hová tűnt el, bár sejtem, mivel a minap fiam nyakában láttam fityegni a vaskeresztet.

Együtt ugorhattak a teraszról, együtt röpülhettek a cseresznyefa alatti hűs fű hullámaiba, ahol aztán estig nem szűnt a hempergés, bukfencezés, cigánykerék. Minden bizonytalansággal élete legszebb, legboldogabb napja volt az; cirkuszátorként feszült, pengett az égbolt.

Estefelé a biliárdposztó, akár egy különös gesztus révén, azonosult a fűvel, fűvé lett, és az arccal földnek bukott, földnek fordult bohócot hiába keresték, szölongatták. Földnekfordulásával maga is az ázást-fázást, rothadást választotta a nipp-lét helyett. Úgy látszik, mégsem múltak el teljesen nyomtalanul a Beckett-társaságában töltött évek.

A kutya fedezte fel a már sárguló fűben. Újból és újból a levegőbe penderítette, mígnem anyaszült meztelenre nem játszotta. A biliárdposztó frakk a fűvel rothadt.

Így, meztelen találtam rá. Szomorú látvány volt a ragasztó nagy leprafoltjaival. A bohóc egész életében vetkezik (ezeregy mellény stb.), nehogy valaha is pőrén kelljen maradnia, mondtam megdöbbenve. Úgy tettem, mintha semmi sem történt volna, mintha semmit sem láttam volna, gyorsan felültem a diófa egyik alsó ág tövébe, nem messze a hintától. De a kutya azt hitte, játszok vele, hiszen egyértelműen saját játéknak tudta a kis bohócot, felugrott érte. A teraszról, ahol éppen álltam akkor, úgy tűnt nekem: lenyelte egészben. Elintézettnek véltem az ügyet, sorsát beteljesedettnek, hiszen hány nyúl, pulyka, papagáj, teknős végezte a szemem előtt ugyanígy vagy legalábbis hasonlóan. Igaz, ott a teraszon, arra is gondoltam, hibáztam, hogy csak az alsó ágra, a hinta ágára ültettem. Noha a hinta félig már leszakadt, egykor szép sárga csigolyái elszuvasodtak, mégis az az ág van legtöbbit használva, mozgatva, azon mutattatnak be minden torna- és egyéb mutatványok, és hát ahhoz van kötve a szőnyegverésre is használt terigetődrót is. Fel kellett volna másznom vele a fára és valahol egészen fenn találni számára egy biztos, nyeregszerű hajlatot, netán egy elhagyott fészket, amely egyben megvédi az égi dogoktól is — a leveretlen dióra érkező varjaktól. Bár, fene tudja, lehet, hogy szebb vég lett volna fenn egy varjúval elrepülni, motyogtam, és bementem a konyhába, hogy megfőzzem teámat.

Az elkövetkező napokban messze elkerültem a kutya ürülékét, nehogy megpillantsam a darás vagy gipszes tömbökből kikandikáló bakelit cipőt, vörös ormányt.

Egy hét is eltelt, amikor egy reggel rábukkantam harmatos, kopsz nyersgumi fejére. Tehát csak alsó felét, csak a vézna, mindig rezgő lábakat harapta le, nyelte el. Vagy fejét nem tudta megemészteni? A gyomorsav mit sem tudott kezdeni a bizonyos tekintettel, csak még tisztábbra mosta?!

Mint valami drága kincsért, kaptam érte. Gondoltam, véget vettek a vérengzésnek, lassan a holt tárgyakra is átterjedő általános vérengzésnek, és felszaladtam vele a manzárdra — ide biz sosem juthat fel a fekete (fehér?) henteskutya!

Álltam fenn a szoba közepén, az átforrósodott rozsdaszín szőnyegen, hol zsonglőrmutatványokat próbálgatva vele, hol mutatóujjamra húzva, bábszínházat játszva, közben azon tűnődve, hogyan is tovább, hova is helyezzem, hol is jelöljem ki helyét — lehetőleg immár örökre. Végül is úgy határoztam: belehelyezem az egyik,

még Szabadkáról hozott (ez maradt csupán az egykori nagy bor-gazdaságból) 5 literes üveg szájába.

Szinte el kellett kapni a kezemet — az átültetés, a fej, a bohóc-fej átültetése sokkal jobban sikerült, mint gondoltam: *feléledt!* Mintha csak rá szabták, mintha csak neki fújták volna az üveg átlátszó óriás hasát. *Ühüm apó*, mondtam nevetve.

Egy ideig az asztalon állt, jobb felől, a palatetőkről, verődő össz-fényt átengedve magán. Meddig áztattam, hányszor mostam, súroltam, és mégis mennyi folt, maszat a testén. A rothadt kaptafa az asztal túlsó sarkán volt, mégis úgy tűnt most, összetartoznak, nem más, mint: *Ühüm apó* lába. Később a sok könyv leszorította, szinte lelökte az üveget. Le a sarokba, az egérlyuk, a Szent Péter bazilika-féle egérfogó, a budiszavai pávatollakkal teli, zöld sósavas ballon (MORE NIJE PAUNOVO PERJE, írja valahol Krleža) és a Borsos Miklós-portré (Csongrádon kaptam, már így, szépen paszpartúzva, berámázva, attól az asszonytól, akinél Crnjanski szülei felől tudakolóztam, és akinek olyan isteni málnája, málnaszörpje volt) elé, a falraszerelt polcokról lógó, lecsatolt, itthagytott angyalszárnyaknak tűnő vállfák és Sartre porcelán tányérba tett tömpe ujjai alá.

Sűrű, nagyon sűrű kis sarok szerveződött — immár utolérve a másik három sarok sűrűségét, oltárszerűségét.

Aztán egy-két évig ott teltek napjai. Ha nem is lehetett a cse-resznyeafa alatti hús pázsíthoz hasonlítani a kis, sűrű sarkot, az üveges könyvszekrény áporodott előterétől minden bizonynal sokkal változatosabb, levegősebb volt. A sósavas ballon zöldje, akár a zöld Paszternák-komplett, a biliárdposztót juttatta mindig eszembe, afféle zöld palástot vetítve, borítva rá.

Ahogy így beilleszkedett a sarokba, ahogy így feléledt, új, izgalmasabb életre kelt, fiam természetesen ismét felfedezte, és mind többször kaptam azon, hogy a fehér létrán sertelkedik vagy ott hasal a rozsdaszín szőnyegen, melyet számára is pázsittá varázsoltatott a ballon, a bohóc előtt.

Azt, hogy az üveg hogyan került az ablak párkányára, nem tudom; a fej már nem volt rajta. Kiesett? Ledobta fiam? Szerencse, hogy ő is nem ugrott vele, nem ugrott utána. Sokáig keresgéltem

lenn a rózsák között, minden megfagyott bimbóban a nyersgumi fejet gyanítva.

És ismét elmúlt egy év.

Többször kaptam magamat azon, hogy hátat fordítva a végtelen asztalnak, rothadt kaptafának, puha tűkötegeknek, az üres üveget bámulom. Így fedeztem fel az alján azt a néhány szem, kömény-magszerű egérpiszkot is: az egerek is keresik tehát, rettentem meg, felmásznak, feltornásszák magukat (tán éppen a szivárvány-vállfákról lendülnek át?!), és ott köröznek az üveg száján...

A napokban találtam meg; azt hittem dió, feldobtam a japán-akác asztalra, hogy majd megtöröm, agyát megeszem. Rothadt, gondoltam előbb, de aztán ujjaim felismerték: nyersgumi!!! Zsebre vágtam. Napközben nem vettem elő, nem volt időm foglalkozni vele, de a városban, ahogy fel akartam lépni az autóbuszra, hirtelen megéreztem arcát a combomon. Arccal nyomódott bele, orrával az ütőeret szorítva. Pontosan olyan érzés volt, mint amikor a hátsó udvarban, ólakban, kamrákban, kispadlásokon matatva vagy etetés közben tojást teszek a zsebembe, majd megfélekedek, teljesen megfélekedek róla, és aztán a nap folyamán valahol — ott-hon, a városban, az Újvidék-áruház mozgólépcsőjén, vagy a Rádióban, a mikrofon előtt éppen egy érzélgős jegyzet olvasása közben — egyszer csak összeroppan. Volt eset, hogy egészen Belgrádig vittem egy törpetyúk tojását, és ott abban a pillanatban tört össze, amikor a Modern Művészetek Múzeumának igazgatójával kellett volna lekezelnem. Japánkacsám tojásával jártam meg legjobban: egy nő — a jelek szerint igen-igen kemény — fenekéhez nyomódott a futaki úti autóbuszban. A nő elvörösödött, és váratlanul teljes erővel pofon vágott. *Sram vas bilo, mladiću*, kiabálta. Most, az autóbusz lépcsőjén is odakaptam a zsebemhez, de nagy megkönnyebbülésemre, nem éreztem nedvességet.

Este ágyam mellé helyeztem a kis könyvespolcra, Graham Green-könyveim elé. Egész éjszaka nézhetett elszürkült — most már egyértelműen Buster Keatont idéző (HALÁLOS KOMOLYSÁG A KIS DOLGOKKAL SZEMBEN; SOHASEM MOSOLYOGNI, NEVETNI) arcával, ahogy forgatom, vetődtem nagyokat istentelenül kényelmetlen ágyamon.

Majd, mint mondtam, ma reggel (künn sűrű, már-már cinszerű közeg; ősz) ismét felvittem a nyirkogó létrán, most már aztán tényleg végérvényesen.

Külön-külön közöltem mindenkivel, cirkuszt csinálók, ha valaki még egyszer hozzá mer nyúlni a clown-fejhez; fiainak még a fülét is megcsavartam — ami egyáltalán nem kis dolog, mivel már régóta, fenyeget, hogy világnak megy.

Ahogy felértem, nyitva találtam a mandzárdablakot, a nyirkos hideg behúzódott, be könyveim közé, be még üvegeimbe is. Nyári kézirataim között turkáltam vacogva — ki lehetne vágni egy-egy mondatot és aztán újra összeszerelni őket, ha lenne fenn olló, ragasztó.

A holland csönd — a harlemi, melyben Haals, a nagy festő halódott, akár az adorjáni... Vigyázz, meg ne kásásodjon, mert aztán baszhatod... Szanaszét a lakásban még mindig rózsaszálak: össze kellene fogni őket és kiszaladni a téli kertbe... A nehéz tető először az ablakokat roppantotta össze...

Vigyázva helyeztem vissza a hobóc fejét az üvegebe. Ismét feléledt. Fantasztikus, mondtam.

Előbb ki kellett volna szórnom az üvegből az egérpiszkot! Mi lesz, ha nagy tél jön és a rágcsálók lerágnak az orrát, szép finoman elfogyasztják?!

Azonnal meg kell töltenem méreggel!

A FORTE patkány-rajzos doboz ott állt a polcon, a kék műbőr kötésű Andrić-sorozat mögött. Ahogy ujjaim közé fogtam és lefordítottam a bohóc mindjobbán áttetsző fejét, úgy éreztem, egy rózsaszín cuclit töltök meg a finom, selymes érintésű, ciklámenszínű méreggel. Régi lakásunk („privremeni smeštaj”) jutott eszembe, amelynek teraszáról, akárha léghajó-kosárból, végignéztem, hogyan falja fel kisfiam aláhullott cucliját egy mocskos, hasas patkány. Megtöltöttem, és egy papírgaluskával ledugasztottam.

A nap folyamán többször felszaladtam a fehér létrán. A szoba mind hidegebb lett. Nyári kézirataimból már azokat a bizonyos mondatokat sem tartottam figyelemre érdemesnek; az egyik írás fölött egy Szép-mottó állt — szép-szép, jegyeztem meg savanyú mosollyal:

Érzékeny

Vagyok nagyon. Fájnak az üvegek.

Fáj semmi is. Régen rossz piékem!

Letérdeltem az üveg elé; a szürke arc, akárha belázasodna, ismét izzani kezdett. Mind jobban éreztem, mind jobban átragadt rám is az egerek, a patkányok idegessége a falakban.

ADOTT ÉLET*

PAVLE UGRINOV

NATKA TÁVIRATA

A május elseji ünnepekre otthon maradtam. Mina és Matijašević S.-be utaztak, Matijašević ugyanis a tanyáján szeretne volna tölteni a szabadnapokat, hogy ott megpihenjenek s megteljen a szívük, Suzana viszont elrobogott övéihez, hogy az ölükebe öntse azt az egész rakás pénzt meg árut, amit megkeresett, s hogy ezzel megjátssza a valakit. Engem azonban, amikor hazaértem az egyetemről, az ajtó-résben távirat várt.

Sárgás kis boríték, a hártvás ablakon keresztül látszott a címzés. Különösnek, sőt némileg fenyegetőnek tetszett, hogy táviratot kaptam.

„Jövök a május elseji ünnepekre. Várj meg délben az egyetemi parkban. Fehér ruha lesz rajtam. Natka.”

Egy csomó emlék rajzott fel; de számtalan kérdés is. Mit jelent az utolsó mondat: „Fehér ruha lesz rajtam”? Első tekintetre úgy hangzott, mint ismertetőjel; utána pedig úgy, mint pusztá elragadtatás. Valami gyerekesség vagy valami tiszta, átlényegült, újjászületett bújt meg mögötte. Vajon ezzel a kezét nyújtja-e felém, vagy pedig az ünneplő ruha banalitásáról van szó csupán, amelynek most mindenki behódolt. S az egész május 1-i felvonulás úgy fehéredik majd, akár az újszülött szabadság, ha napsütés lesz. De ha felhős, esős idő lesz? Vajon akkor is „fehér ruhában” jön? Erre nem gondolt, lám. Nagy volt Natka öröme; nem kisebb izgalomban voltam

* Pavle Ugrinov: *Zadat život c. NIN-díjas regényéből*

én is. De mi van, ha ez csak zavartság? További táviratokat várok; további magyarázatokat; további üzeneteket. Végre is magamnak is fel kell készülnöm. Hiszen Natka mindamellettt olyan kiszámíthatatlan! Hogy mit jelent a fehér ruha, továbbra is rejtély maradt számomra.

A dátumot azonban tényleg elnézte. Végül is mikor érkezik? Május 1-e előtti napon, vagy pontosan elsején? Esetleg csak május 2-án? Összesen négy napig nem dolgozunk. Az Árvédelmi Igazgatóságnak, ahol állásban van, igazán nincs oka aggodalomra. Kotrógépeik, pótkatrészhiány miatt, alkalmasint úgylis állnak; a víz-állás, szerencsére, közepes; a gátak, igaz, régiek, de megbízhatók. Natka, ha jól tudom, még sincs megelekedve munkahelyével, mert nem teszi lehetővé a „terepi” kiszállásokat, tavasszal, nyáron, egészen késő őszig nem sétafikálhat a vízparton, nem ténfereghet a zsilipek körül, mint szeretné, hanem irodába kényszerítik, rajzok és laboratóriumok közé, amelyekhez nem ért.

Tulajdonképpen minek is jön? A főváros és a május elseji parádé iránti váratlan felbuzdulásból? Valami megfoghatatlan és ellenállhatatlan titkos ösztönből inkább, amely legtöbbször vezérelte lényét függetlenül attól, hogy micsoda most, s függetlenül attól, hogy mi lesz, még ha mindent kockára tesz is az életében; noha azért méltán feltehető a kérdés: milyen élet ez, nem olyan-e, hogy feltétlenül kockára kell tenni? Nem; hanem a természete ilyen. Az alkata. Már akkor ilyen volt, amikor gimnazista korában a fizikatanár iránt zabolátlan szerelmével megszegte nemcsak a gimnáziumi erkölcsöket, hanem egész környezete erkölcsét is, minek következtében megvonták tőle a további iskolázás jogát. S ilyen volt később is, abban az esztelen vágában, hogy kiugorjék a lövészárokból, hogy szíven találva elessen az elrugaszkodás pillanatában azon a télen ott, az első vonalban, fölöttese — talán csábítója — képmutatásán elkeseredve. Megfoghatatlan tisztaságvágya miatt vajon agódjak-e most, vagy inkább örüljek neki eleve belenyugodva, hogy újból próbára teszem magam, s valószínűleg rajtavesztek, bármennyire felemel is? Vajon nem éppen ez a tisztaságvágy a „fehér ruha” magyarázata?

Minden olyan különösnek tetszett; de mi az, ami különös lehet még a legkülönösebb élet zajlása közepette, amellyel az előttünk álló négy nap kecsegtet bennünket, s minek leszünk mi a „felszabadított részei”? Ebben rejlik a forradalom igazi szabadsága; olyan

szabadság, tehát, amely nem tarthat sokáig. Lesújtó volna, ha most nem élnénk vele, miután megszolgáltuk.

Végignézttem a több napja nem takarított és alig-alig szellőztetett szobámon; az asztalon, amelyen vastagon állt a por, a szertedobált könyvcsomókon, a homályos ablaküvegen, a gyűrött ágyon. Nem kellene mindjárt, ebben a pillanatban, hozzáfogni a rendcsináláshoz?! Vagy pedig jobb lesz így hagyni, hogy Natka tiszta, fel-tételezem: kikeményített ruhája, a maga hófehérségében, minél jobban kifejezésre jusson.

EGY IFJÚ ÉS EGY LÁNY

Ragyogó nap volt. Az előrejelzések ragyogó napsütést jósoltak a következő napra is; „a munka és az ifjúság” nagy parádéját nem rontja el a rossz idő, ellenkezőleg, szebbé teszi. Ennek megörültem, az ismertetőjel tehát marad; Natka és én fürdünk a napsütésben, az örömujjongásban, könnyű öltözékünkben magunk is könnyedek, felmagasztosultak leszünk. Megállapítottam — miután még egyszer átgondoltam a táviratot —, hogy mégiscsak a május elseje előtti napról van szó, mert az, aminek a megcsappanó jó hangulatban részese akar lenni, pontosan május 1-e déli óráira esik, a rákövetkező nap, május 2-a, a pihenés napja, hogy utána aztán mindennek vége legyen. Meg hát május 3-ára már különben is „felhős időt, helyenként esővel” jósoltak. Persze; Natka a nagy parádé előestéjére gondolt, az előjátékra, arra a várakozásra, amely percről percre mind feszültebbé, mind elviselhetetlenebbé válik, míg végül eksztázisba nem torkollik az egész; hogy másnap aztán újjászületve, más emberekként ébredjünk, olyanokként, amilyeneknek — csodálatraméltóaknak bolondul nagyszerűeknek — képzeljük magunkat.

A Dositej-szobor közelében álltam abban a meggyőződésben, hogy Natka is bizonyára úgy képzei, hogy majd pontosan itt, a szerelem nagy pártfogója előtt találkozunk. A park túlsó végében álló Pančič-szobor a legkevésbé sem vonzott, talán azért nem, mert nagyítót tart a kezében, amivel meg akar nagyítani valamit. Pedig hát éppen ő (Pančič) a természet csodás megtestesítője, a természeté, amelyhez mi ketten is, ez holt biztos, megtérni készültünk. Az: a nagyító azonban zavart. Különösen is ott már csoportokba verődve gyülekezett az alighanem vidékről jött fiatalság, fiúk, lányok ve-gyesen, mintha kolózni készülnének. Különös, hogy Pančič körül

mindig nagy a jövés-menés, Dositej viszont örökké egymagában árváskodik; talán azért, mert a forgalmasabb bejáratnál és a nyilvános klozettel szemben áll; mi másért, amikor az embereknek halvány fogalmuk sincs egyikről sem?

Már egy fél órája ácsorogtam a parkban, de még ennyi volt hátra tizenkettőig. Nem hamarkodtam el a dolgot, nem jöttem talán túl korán? De ki mondja, hogy percnyi pontossággal fog érkezni? Ez éppen nem vallana rá. Ennélfogva megtörténhet, hogy előbb jön. Ámbár nem szeretném. A mi időnk délben kezdődik. Egy pillanatig sem unatkoztam. Sőt, igenis kellemes volt a terebélyes szentjánoskenyér-fák áttört árnyékában. Akár le is ülhettem, minden pad szabad volt. Végül aztán lezökkenem az egyikre Dositejjel szemben, s elnéztem széttárt karját meg azt a gyönyörű kalapját. Egyenesen felém tartott; milyen szerencse, hogy bronzból volt az illető. Kellemetlenül érezném magam, mert a háború okozta hátrányos helyzetemben nem volt időm elolvasni az összes állatmeséit az iskolában. Itt-ott, némileg talán módosítva, ma is mesélgetik ezeket a fabulákat. Az ezópusi nyelv a sorok között bujkált, művelt körökben, természetesen. Mintha rám pirítana: „Érted is te azt a virágnyelvet!” — „Ah, Obradović”, mondanám, „még ki sem nyitották a szájukat, már megvetem őket!” Mintha halványan elmosolyodott volna, majd újból szoborrá merevedett ott a talapzaton. De az a hanyag könnyedséggel felém lendülő lépte pontosan olyanak tetszett, mint Natka járása, kinek lépteit már hallani véltem. Az ilyen félórás, ő jár így, oldalt egy kissé, nem nyílegyenesen. S úgy tűnik, fehér florentinkalappal a baljában, nagy sebbel-lobbal.

Valahol tizenkettőt ütött, a székesegyház tornyában talán, ha megjavították az óráját, s én a park oldalbejáratára szegeztem a szemem, onnan vártam ugyanis, mert ez volt az első útba eső bejárat a Duna-állomásról jövet (légvonalban). S éppen állt is ott egy fehér ruhás lány, azaz fehér blúzban és fehér szoknyában, de szürke (orosz) vászoncsizmában és várakozóan az utca felé nézelődve. Alacsony termetű, fiatal lány volt, rövidre nyírt, fényszűrt hajjal, Natkának ellenben hosszú, lebontott, fekete haja volt. Most már az arcát is láttam, mert — megérezte, hogy nézem — megfordult. Az arca nem szép, de valahogy átszellemült volt, akárcsak, valószínűleg, az enyém is. S ez volt az a kapcsolat, amely egy pillanatra összekötött és irtóztatóan közel hozott bennünket egymáshoz, de amely villámgyorsan meg is szakadt, mert ő nem Natka, s

én nem voltam az a fiatalember, aki ebben a pillanatban kitárt karokkal lépett a parkba, a lányhoz. Ő is fehér inget, viszont (angol) katonanadrágot viselt, hajadonfőtt, egyenes szálú, szőkés haja volt, akárcsak a lánynak, kifejezetten keskeny és nagyon sápadt arca, s úgy tetszett, teljesen ennek a fitos orru és telt szájú, egy kissé azért csúnyácska és különös partizánlánynak az igézetébe került, aki most hízelegve rejtette arcát a fiatalember kigombolt ingébe, mivelhogy éppen addig ért neki. Majd továbbmentek Dositej palástja alatt amarra Pančić meg a nagyítóüvegje alatt zsinatoló sokaság irányába.

Egy kissé körülfürkésztam a parkban, hátha mégis tévedtem a bejáratot illetően. Volt itt fehérség bőven, csak éppen nem Natka ruhája fehéredett, amelyről, bevallom, fogalmam se volt, milyen, de amelyet pontosan olyannak képzeltem, amilyen valóban lesz, ha megjön. E tekintetben nem volt tévedés kettőnk között, legalábbis eddig nem. Dél azonban már elmúlt. Előbb öt, azután tíz perccel. Ekkor elmozdultam helyemről, s a kijárat felé vettem utamat, hogy körülnézzek, hogy megérezzem magamban a türelmetlenséget, s hogy azt ő is észrevegye, ha kifulladásra éppen most fut felém. „Ha”, sóhajtottam, „ha szalad!”, s ekkor kezdtem, egy villanásnyi ideig, kételkedni Natka jövetelében, amit pedig most olyan erővel kívántam, hogy a félreértésnek még a gondolata is rettenetesnek tetszett. Végül aztán megindultam Pančićhoz, oda, a nagyítójához, hátha azzal megtalálja Natkát, a fűben, a lombok, a bokrok között, akárhova bújt is. Azt hittem, valóban megbújt vagy meglapult valahol, hogy lássa, milyen kétségbeesett arcot vágok, utána pedig azt, ahogy megdicsőült képpel úszok a boldogságban. Natkát egyedül az ilyen erős érzelmek elégítették ki; azért jön.

A Pančić-szobor irányából egyszerre csak borzalmas ordítózás hallatszott, majd még egy, némileg gyengébb, utána üvöltés, mégiscsak emberi torokból eredő üvöltés, legvégül pedig hörgésbe fulladó, értelmetlen szótöredékek gurguláztak. Aztán női sikoly, kiáltás: „Djordje!”, vagy ilyesvalami. A szétszórt embercsoportok egy szempillantás alatt összefutottak Pančić előtt, pontosan a nagyítója alá, hogy közbelépjenek, megakadályozzák vagy éppen ellenkezőleg, ösztönözzék a történeendőket. „Bal szárny, jobb szárny!” — hallottam az ordítást. „Kanyarodj, kanyarodj;” Epilepsziás! Hányszor hallottam, láttam, az első üvöltésük mégis mindannyiszor megdermeszt, megrendít, meglep. „Bal szárny, jobb szárny!”, harsogta

megállás nélkül. Valóban úgy, mint akit leszúrtak, de még pislákol benne az élet. Rengeteg van belőlük, s úton-útfélen elvágódnak. A legszörnyűbb a vonatban. „Szárnyak! Előre!” Vagy mint az a lány a csapóhídon, a Duna hullámai felett. A szobor körüli csődület hol tágitott, hol szűkült attól függően, hogy meghátrált-e az őrzöngő előtt, vagy megpróbálta lecsillapítani.

A parknak az a része, ahol álltam, teljesen néptelen volt. Oda-pillantottam az oldalbejárat felé még mindig abban a meggyőződésben, hogy onnan feltűnik Natka alakja, de hát nem volt ott senki, s akkor először tört rám bizonyosságként az az érzés, hogy nem is jön, és az is, hogy én itt teljesen tehetetlen vagyok, mit sem változtathatok. A reményt azonban mégsem veszítettem el. Csupán igyekeztem szabadulni képzelgéseitemtől és nyugodtan mérlegelni, mi akadályozhatta meg, hogy délben megérkezzen. A varrónó talán, mert a fehér ruha nem lett kész?! Ez mindjárt lehűtötte a képzelt találkozás hevét, legalábbis ami engem illet. De nem a vágyét is, amely — háborgása csillapultán — egyszerre mélyebb és ellenállhatatlanabb lett. Tudom, hogy ezentúl szenvedni fogok; s hogy e szenvedés szele már meglegyintett. Hogy a kínlódás kezdetét vette. Visszafordultam a csődület, a szegény epilepsziás felé, aki már nem ordított ugyan, de még hörgött és félelmetesen lihegett, s néhány markos fickó fogta; feléjük indultam, hogy lássam: őt is meg a többieket is; gyanítottam, hogy ebben a pillanatban jómagam is eszelős beteg, a szenvedély epilepsziása vagyok, hogy az én cselekedeteimet is egyfajta neurózis, a háborús szerelem neurózisa irányítja, amelynek tetőfokát vagy rohamát éppen az imént, azzal a szerencsétlennel egyidőben éltem át ott a padon, Dositej lábánál, s amelynek veszett kitérőseit éppúgy igyekszem kézzel-lábbal féken tartani, ahogy mások, csak szó szerint, azt a nyögdecselő, szegény beteget tartják kordában.

A parki sétányon feküdt kiterítve, két fiatal férfi súlyával oda-segezve az út kavicsához, akik a kezét és a lábát fogták. A fejét azonban mozgatni tudta, s az még mindig dühöngött. Eltorzult emberarc, olyan, mint a legfélelmetesebb görög színpadi maszk, habzó szájjal, kidülledt, kifordult szemgolyóval. Sajna, ugyanaz az előbbi fehér inges, angol katonanadrágos fiatalember volt, leszerelt katona vagy tiszt, aki feljött a fővárosba, hogy itt töltsen az ünnepeket kedvesével, talán nemrég még századbeli bajtársával. Itt áll ő is, a lány, a beteg fejénél, sápadtan, falfehéren és félig aléltnan, aki eb-

ben a pillanatnyi átlényegültségében, különös vonalmat ébresztve maga iránt, most talán szép is. Rám nézett, a szeme kancsalul állt, a tekintete valószerűtlen volt, és valósággal igézett; a leplezett érzékiség és odaadás tekintete volt, amely elkendőzte a lány szeme és arca közötti diszharmóniát; tulajdonképpen valószerűtlen visszája, fonákja volt önmagának, aki mintha az én arcomban is egy másik arcra ismert volna, nem arra, amellyel az imént találkozott a park bejáratánál, s amely arc talán éppolyan megdöbbenő, amilyen az övé is, éppoly „kendőzött” arc és éppolyan sóvárgó is; s akkor ez a misztérium hirtelen elfoszlott, a lány a kedvese, a mártírja fölé hajolt, hogy segítsen rajta. Erősen keresett valamit a ruhája ujjában, a katonánadrágzsebében. Tanácstalanul körülnézett, majd újból rám emelte rimánkodó, kiégett tekintetét, s én megértettem. Odanyújtottam a zsebkendőmet, a fehér, nini, batiszt zsebkendőmet, az anyám lánykori nevének fakólila monogramjával. A. B. — volt behéímezve kacskaringósan. Mielőtt Belgrádba indultam, akkor vettem magamhoz a nagy sifonér legfelső fiókjából, ahol lánykori kelengyjének maradványait tartotta, — hogy ott legyen a holmim között, a bőröndömben, s anyámra meg arra a különös, lánykori fényképére emlékeztessen, amely bekeretezve az asztalomon áll. Meglehet, hogy Natkának szántam a zsebkendőt, nem is tudom, miért, annyira puha és annyira könnyű volt azzal a kis lila hínizéssel; reggel még, egy röpké pillanatra tán, azonosítottam az iránta való érzelmeimmel, s úgy találtam, hogy valóban az övé. Vagy talán, zavaromban, azért vettem magamhoz, hogy nálam legyen, talán csak, hogy megmutassam, vagy odanyújtsam, ha szüksége lesz rá.

Közben a lány, nem utasítva vissza előzékenységemet, lassan, nagyon gyengéden letörölgette a fehér tajtékot a katona szája körül. A fiatalember fokozatosan lecsendesült, a roham alábbhagyott, talán el is múlt, de szétvetett lábbal, hanyatt, ott feküdt még. „Keressék fel dr. Kleint”, tanácsolta a nézők közül valaki a lánynak, aki éppen a zsebkendőt forgatta, a használatlan felét keresve. „Ő foglalkozik a háborús neurózisokkal!” Mint aki egy szót sem ért a hallottakból, a lány meglepetten és bizalmatlanul pillantott a közbeszólóra. Egy kissé elnyílt ajka rándulásában megint ott árulkodott az érzékiség. „Hol lakik az az orvos?”, kérdezte, s ekkor hallottam először a hangját, nem a sikolyát, hanem a kissé sötéten árnyalt, de még csengő hangját, amelyen kérdez. „Itt mindjárt, ar-

ra lent!”, készségeskedett az ismeretlen, láthatóan felindulva. „A Gospodar Jovan utcában!” A lány fürkészve végigmérte, miközben kezével, gépiesen, kedvesének haját rendezgette. „Elvezetem magukat!” — ajánlkozott a férfi, most már egy asszonyság is melléje szegődött, meglehetősen felesége. Ez visszaadta a lány bizalmát. A földön heverő fiatalember lassan magához tért, s a legények, akik eddig valósággal a földhöz szögezték, most felsegítették. A lány ott sürgött-forgott körülöttük, de le nem vette a szemét az ismeretlenről, mintha attól tartana, hogy meggondolja magát az illető. Majd a még félig kábult beteget közrefogva valamennyien megindultak lefelé, a Simin utca felé. Jaj, Natka, jutott eszembe, s rémülten fordultam vissza a park azon része felé, ahol Dositej volt az úr! De az továbbra is kihalt volt.

BORBÉLY János fordítása

ÁLLATOV

MIROSLAV DEMÁK

JANUÁR

(*Hamlet*)

Kezdetben volt a Szó és volt Hamlet
És Hamlet nem hitt a Szóban

A síkra súlyos taps tiport Homlokunkat
A fűhöz nyomja az idő Fölébredünk
Léptek nesze barátok jöttét jelzi
A földdel alszunk el Ezért nem tehetem meg
Föld az első lépést Helsingőr felől
Bárhova menjek e várból
Mindenütt látnak
S konokul visszahívnak
Jelenlevő ki hallgat Csak ilyen kell

Miroslav Demák vajdasági szlovák költő 1948. november 2-án született Stara Pazován. Iskolába, a gimnáziumot is beleértve, a szülőhelyén járt, de diplomát Csehszlovákiában, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarán szerzett (1972). Azóta Újvidéken él és dolgozik. Verset, prózát, és a gyermekeknek ír. Eddig három önálló könyve jelent meg. *Első, Z otvorenej dlane* (Nyitott tenyérből) c. verseskötete 1974-ben jött ki Újvidéken. 1977-ben ennek utolsó ciklusa, az akkor még csonka *Állatöv* jelent meg, kikerekítve, teljes formában, egy szíáni ikerkönyvecskében Vít'azoslav Hronec tizenégy darabból álló szonettciklusával (*Medzi dvoma ohnami* — Két tűz között) együtt. Demák két meséskönyve közül az első (*O troch umelcoch* — A három művészről) 1977-ben, a második (*Trojhlavy drak Štefan* — István, a háromfejű sárkány) 1979-ben látott napvilágot. Nevével az olvasó találkozhatott a *Novy život, Vzlet, Pionieri, Hlas Pudu, Index, Polja, Híd, Lumina, Most* c. lapokban, s közölte verseit a *Slovo po koži* (1975), illetve a *Poézia vojvodinských Slovákov* (1975) c. antológiáiban.

Januárt az összes hónapokban föllelitek
 Eszméljetez csak Ophelia hajára
 Apró tavaszi fellegekre
 Vagy az őszre a királyné anyára
 Vagy Hamlet napsugaras könyvére
 Nélküle a dolog örökre olyanok maradnának
 Amilyenek valójában
 Kezdetben volt Január és volt a Szó
 És Hamlet konokul nem hitt a Szóban
 Mely egymaga éli őt túl a végtelenben

FEBRUÁR

(II. Richárd)

Királyunk éppen most esett el
 Mikor az erdőben sehol egy forrás
 Hozzatok hát a királynak
 Legalább tükröt

Magad rajzolgattál magadnak óvodát
 A siker garádicsán
 (Annyi fok fölfelé s csak
 Egy lefelé)
 Azt mi a tenyereden van ó Richárd
 Fél lábon át nem ugrod

Tudod hogy egy vagy A kiválasztott
 Királyok nagy neméből
 S szánalmasan nem fogtad föl a tükörből
 Benne semmi változás S koronád
 Idegen fejen készít magának
 Almot Téged azóta
 Senki sem ismer Más vagy bár változatlan

Mosolyogj és bocsáss meg a tükörnek
 Volt király

MÁRCIUS

(III. Richárd)

Gyakran illet a rágalom ó Richárd
Te jó király és gyatra ember

Ha majd megérted ahogyan ő
Hogy igazad s mit a világ akar
A testnek más-más oldalán lapul
Lovat harcra s ne futásra keress

Te sem veszítsz ha vissza nem térsz
Ha nem tudod milyen nyomot hagysz
Néki csak hiszel Ő üres
Ezért tiszta Kicsavart
Testedben a végtelennel érintkezik
Mely magadnak s neki is tanácsosa és árulója

Nem tanácsom hogy nyomaidat figyeld
Vagy a bokrot ahová egyszer
A korona gurult (Különben is a népé)
Erőtlen görbe lábadra
S arra mi el sosem jó

Ne rágalmazd hát Richárdot
A jó királyt s a silány embert

ÁPRILIS

(Machbeth)

Kell hogy igazad legyen
A mellébeszélésnek és veszetségnek e játékában
Ha már egyszer tiszta vagy a bűntől

Köd-boszorkák jövendölnek a májadból
Járj Leszel Menéseddel ringatod meg
A zöld áprilisi búzamezőt Királyság tüskéje
Vér a te kő síroszlopod
Csupa szélcsönd Ki az áldozat

Nem hajtogatom sűrűn hogy a határt
 Nem léphetik át vagy nem tehetik létezővé az igazságot
 Átléped Elillansz magadból
 Később már csak büntetik
 Az átlépést irgalomtalan

Fonom fekete és fehér szálaimat
 Feszülnek az elpattanásig
 Egy csapásra pusztítani el boldogot és szépet

Kétely Most rajtunk a sor

MÁJUS

(Othello)

Minden ágon májusi pántlikák
 Hosszú az éj Féltekeny A hold
 Vérben nézegeti magát

Fölmerül Kiemelik a vízből Beszél
 Velence Fák helyett ólom
 Háztetők Kezetlen szenátorok darabolják
 Tulajdon gyermekeiket A Bélpoklos-ház padlásterében

Szárnyas oroszlán lesi
 A Mórt Nyakszirtjét célozza meg Félhold
 A hajókon sörény mint lobogó

Májusban okosodik a búza Az életen
 Kívül nincs is semmi Egy van csak
 Állni A bizalom jó és lenyakaz Három
 Kis magot gyűjt a nyelvek alá az üres
 Kháron-sírokba

Válhat hazáddá más hazája
 Asszony támasz vagy hatalom
 Selyem a szádon Selyem a géged körül

Vérben mossa a hold a homlokát
Asszony hajában törölgeti csendesen

Május Hosszú éj

JÚNIUS

(IV. Henrik)

A színész színre lép Arcára
Vigyort pingál A világ bételik Halállal s szóval

Június van Nyári eper-idő Aligha lesz
Időnk megállni Február pereg tovább Micsoda
Visszája Richárd után Henrik Név után
Név Ki kevesebb joggal érkezik és
Távozik Szélesre nyitott karral Lejtik
Az ősi táncot Mindig halál az előbbire Terád
A következő Mint egy tükör felé nyúló kar
Kesztyűben jó a csontváz Ilyen
Köznapi Ilyen mindig

Nyár kezdete Hold-nap Két játék s csak egy apa
Ki vállán ülő kisfiával játszik
Egy számmal kevesebb Egy bókért győzelmek
A franciák honán Annyival kevesebb de mégis több
Kevesebb félelemért

Henrik Színész kit a halál teremtett
Toll formált végelegessé Örökös nélküli
Fiainál Vigyor ki orca-teremtésre vár

JÚLIUS

(V. Henrik)

Magad vagy Ki bélyegzett meg jobban
Azok-e akiket akarsz vagy azok
Ki téged nem akarnak

Július A Nap-könyv legszebb oldala
 Egyensúly csúcsa Atyja holtával született
 Pocsolyában megtisztított villámmal koronázott Glóbuszunk
 Ura magtáraidba hordod mit mások vetettek Férfi
 Akire egyre vár a rég leélt
 Gyermekkor Henrik fia Falstaff
 Gyermeké Életet ünnepelő

Mégsem mezsgye vagy te Előbb és után
 Most és mindörökké Cél csak az akarás Boldogság
 Szomja nélkül Az hogy leszel mindig csalóka volt
 A ki nem mondott szónak se higgy Álló nap
 Meg se moccansz Megállni
 Több mint maradni Ezzel maradsz meg

Csak azt mondd köztetek ki a több A közeliék
 Vagy a gyűlöletesek határoztak-e meg előbb S ki
 Tudja ezt magáról

AUGUSZTUS

(János király)

Föld nélküli király Királytalan királyság
 Ha éjfél után kívánna jönni a nappal Gyilkossággal
 Akadt el a gyilkosságok sora

Fején a korona meghívó a bosszulásra
 Eső elől se véd Csak tol és
 Nyom Kezét mind az asszonyra vetné Csak egy
 Őrzi egyre csak sejtve a véget s egyre
 Más magaslatokra vágyva Csakhogy e
 Nagy kerékben nincsen repedés Vámot
 A molnár is ad s búzája nincs amivel fizetne
 Csak lisztje Érvénytelen összekapart

Az augusztus a hó mely vár Paták
 Akadnak el a nyirkos porban Az elágazásnál lovak
 Támadnak egymásra Harapnak veszett mód Lovas

Ki holdat ráz le az almafákról Kezével
Fátyolozta el szemét s figyeli közben az erdei vad
Nem jelzi-e honnan közeleg az ősz Csak a félelem
Orcája mindig változatlan A halál mindig
Új arccal érkezik

Föld nélküli király Királytalan ország
Korona gurul Minél tovább annál
Gyorsabban Mégis kérdés hallszik ott hol más
Csak válaszokat ismer

SZEPTEMBER

(Romeó és Júlia)

Mindennek vége
Mi vár még reánk

Első ölekezésük után
Tenyeremen pihen Romeo és Júlia
Szemhéjukra telepszik nesztelen a táj
A szeptemberi reggel
Érett szőlőszemekre hull mindenfelől
A reggel mely régen indult
De véget a holnap előtt soha nem ér
Előttünk süllyed a szökőkutakba
Végleg és újra távozik Mab királynő
Ilyenkor senkinek sem akarózik se be
Se ki Kétségbeejtőn magunk vagyunk
A kérdés változatlan megmarad fennáll
Talán ezért szeretem Mercutiót
Mind között a legjobban

Mindennek vége és
Annyi de annyi minden vár még reánk

OKTÓBER

(Athéni Timon)

A természet az ember gonoszágától beteg
 Lábad elé Timon aranyait szórja
 Nem végzet ez nem is vád Csak
 Fáj a régi repedt bőrkeményedés A fölálodozott
 Bizalom keservétől illatozó

Az agyagba oly szépen be van jegyezve minden
 Nyom Késő nem hiszel magadnak Másokat átkozol
 Az álom pupilláiban mire neked a sötét Ha
 Nem tudod hogy a feszület fájából nincs jó
 Máglya Tolódnak a napok várostól és
 Városig Ellenszavazni mindig csábító
 Valaki mindig megjelenik s az áldozópapok
 Nem várják őket Késő szokott érkezni a bosszú Valaki
 Más Immár valakinek egészen másnak

Lerúgjuk ezért lábbelinket fedetlen fővel
 A szél a kéz a kövek előtt
 Kenyérrel a kezünkben Nem kebelünkben a
 Gyűlölet melegít mégsem melenget

Mikor aztán októberben is apadoznak a vizek
 Kezdünk gondolni a visszatérésre

NOVEMBER

(Coriolanus)

A históriák tükréből integet november Vagy
 Egyszerűen Coriolanus A már jóelőre
 Biztosított legfájdalmasabb hely

Mire neki a konzuli köpeny
 Ha mások adják Megmutatott sebeiért
 S ő dühöngő hónapban él csak sebeket
 Hordoz mélyen Az ember harcmezején

Döfölik Otthon sebzik Kétágúvá tett nyelvvel
 Nyiszálják még mélyebbre s tágabbá hogy
 Lássák s hogy felüvöltsön Elég

A lépcsősor aljára szülővárosa falai alatt
 Térdelő anyjára néz csak
 Egészen Ezért bizonygatják hogy kétszer válsz árulóvá
 S mi emberibb az árulásnál
 Mily pontosan is érezték hogy anyjának hála
 Vagy a másik árulásnak Csak egy az örök város
 Róma

Hisz ezért van ha úgy tetszik hogy november
 mindent kipusztít Skorpió Már nyilas gyanánt
 Mérgeesen öntestébe mar

DECEMBER

(Lear)

Figyelem hogyan fut ki a mezőre december
 Olyan mint az agg fehér hajú Lear
 A kocka el van vetve a lapot kiosztották
 Nem érte el a játék elejét sem végét
 Fut de játszani kénytelen

Ne játssz te ősz fej Ne játssz vakon
 Semmit se nyer de játszik
 Szél jó komám vágts ide
 Agyam kapui táruljatok

Nézem miként gyűlik arcában a homok
 Csak a sötétben könny a könny
 A hópehellyel
 December is elenyészik

Figyelem hogyan fut ki a mezőre december
 Fehér a feje mint az agg Lear királyé

KONCSOL László fordítása

MIROSLAV DEMÁK ÁLLATÖVÉRŐL

PAL' O BOHUŠ

...Jóllehet Hronec Két tűz között című szonettciklusa és Demák Állatöve között szemmel jól láthatók a formabeli különbségek s a két költői konstitúciónak a ciklusokat meghatározó eltérései, mégsem nehéz meglátnunk az okot, amiért a két ciklus közös gyűjteménybe került és harmonikusan egybe is vág. Az az elmélyült és gondos figyelem, amellyel Demák minden szót, mielőtt fölhasználná, mérlegel, és soráiban a neki legalkalmasabb helyet fölkeres, hogy ott a költői szót megillető teherbíró erőre tegyen szert, jól rokonítja őket, s megnyugtató arányban indokolja a közös kiadást. Demák verseiben talán valamivel több a filozófiai tömítőanyag, de nem a költőiség ártalmára, sőt inkább azt is mondhatnánk, hogy ez a kötőanyag a versek költőiségének elidegeníthetetlen minőségi eleme. Demák Állatövében többnyire érez az ember valamit a makacs elmélyülés, nem inkább a rezignáció, sőt az eleven tragikum légköréből is, ami talán a Shakespeare-hősökre támaszkodó témák folyománya. Nem azért, mintha Demák kétségbevonná az élet legfőbb értékeit, mert azt nem teszi. Függetlenül attól, hogy számol a létezés tragikumával, amit az ember pusztán az élet korlátozott tartama miatt is magában cipel, Demák jól tudja és kellő költői tömörséggel iki is fejezi, hogy „Csak a sötétben fény a könny”. Azt is tudja persze, hogy leggyorsabban a fájdalom gyógyul, s a vesztes érzései azért kerülnek a költészetbe, mert az életben gyakoriak, s elég erősek is ahhoz, hogy a poézis birodalmába való behatolásukat kikényszerítsék, noha az emberben ott él az öröm s a teljesebb és tartósabb létezés vágya. Demák költészete azért vonzó, mert föl tárja az emberben rejlő ellentmondásokat, látja az emberi értékek viszonylagos voltát, s azt, hogy ezek valószínűleg csak oly mértékben értékek, amilyenben magunk gyöngék vagyunk, s ezért olyan helyzetekbe és állapotokba kívánunk zúzni, amelyeknek a nélkülözhetetlen létfeltételek komolyságát tulajdonítjuk. Minden viszonylagos, s ez a Demák-féle költészetet úgyszólván egzaktsága, ilyen megfogalmazásban: „Fején a korona a meghívó a bosszulásra / Eső elől se véd Csak tol és nyom”. Vagyis hogy a koronának, amelyben valaha olyan misztikus értéket láttak, amit talán semmi egyébbe nem mérhetünk, olyan banális és köznapis viszonya is lehetne az emberhez, amely nemcsak hogy nem teheti őt boldoggá, hanem az eső elől sem védi meg — ez ugyan emberemlékezet óta való tény, de ugyanakkor a költő felfedezése is, meglepő találat, kelendő költői hatóerővel, mely annál átütőbb, minél váratlanabb. A korona,

Részlet Paľo Bohuš Rituális tálak két tűz és az állatöv között című tanulmányából. (Nový život, 1978/2)

mely nyomja az embert, kellő értékre szállítja le az egész jelképet, s ehhez is eleven költői invencióra van szükség.

„Vámat a molnár is ad” — mondja Demák, s így folytatja: „Csak a félelem / Orcája mindig változatlan A halál mindig / Új arccal érkezik”, amivel jó és hatásos, igazán gazdaságos tömörítésben alighanem csak azt akarja közölni, ami minden korok borúsra hangolt filozófusainak és prédikátorainak ékesen hangzó szövegeiben ott van, nevezetesen — hogy minden élet egyaránt fél a haláltól, s ez talán a legnagyobb és legtartósabb fájdalom. Maga a halál már valóban egyéni aktus, a haldokló fiziognómiájával, mint az illető végleges, magányos arc képe. Olyan kép, melyről tudjuk, hogy mindenki jövőjében azonos mértékben készen áll, mint ahogy ismeretlen is. Ha nem így volna, hősök sem volnának (ami az idézett sorok rejtett jelentéséből következik), mert meg csak egyénileg halhatunk, mégpedig a saját halál-arcunkkal, amely az ember e végső tettét is a hősi életnek megfelelő arányú méltósággal ruházza föl. Ott, ahol Demák a leghatásosabb, sorai pedig a legtömörebbek, érezni lehet a költő állhatatos igyekezetét, hogy a Shakespeare-hősoket abból a szögből lássa, amely humanizálja őket. Ezt a humanizáló szándékot a költő még azzal is hangsúlyozza, hogy rúfusi* lelkiismeretességgel nyomoz igazságok után, s ezeket úgy fejezi ki, hogy poétikailag megelevenedjenek s így ne csak nyilvánvalóbbá, hanem teljesebbé is váljanak. Ez volna költészetünkben Demák újító törekvéseink lényege, az az igyekezet, hogy a poézist a köznapiság és megszokottság körén kívül tartsa, s ebben rejlik a szándéka, bizonyítani, hogy a költészet meghökkenítő nyelvi manipulációk nélkül is meglehet.

Ha Rúfus tudja, hogy a kérdés mindig okosabb a feleletnél, mert csak a kérdés örök, míg a rá adott válasz gyorsabban évül el, mint ahogy észlelni tudjuk — Demák szerint is így igaz: „Mégis a kérdés ott ahol mások / Csak válaszokat ismernek”. Annyit jelent ez, hogy Demák tisztában van a keresésnek mind szükségszerű, mind végtelen természetével, s hogy a keresés nemcsak az életnek, hanem a költészetnek is nélkülözhetetlen feltétele. A költészetet Demák semmi esetre nem veszi félvállról, alighanem ez Demák legtermészetesebb kifejezőmódja; tiszteli a költői szót, a tisztelete mértékét ezekben a soraiban is kifejezi: „Otthon sebzik Kétágúvá tett nyelvvél / Nyiszállják még mélyebbre s tágabbá hogy / Lássák s hogy felüvöltön Elég”. Demák hiszi, hogy a szó valóban sebezhet, hogy fájni tud, s azt is, hogy a benső világot lényegesebb módon teheti láthatóvá, mint a kés...

KONCSOL László fordítása

* Milan Rúfus, mai szlovák költő

KOVÁCS NÁNDOR VERSEI

AZ REMÉNYNEK UTOLSÓ FONATA

Eszmélkedésem nagyképűségében
Magadra ismersz-e?

(Egy kínai falvédőről)

A tó elül
Madarak véne pusztul
Sóhaj bennreked
Mellemre zuhanó hang:
Csobban az éj
S szavak fénye
költi majd föl
a köveket

TORONYÓRA

Jelszavak némasága:
égetett agyagmondatok
ezerfélesége
beépül máló emlékeink
jázmin kertjébe:
hallani képesek
legyünk majd
óráink ütését

S már ez is
eredmény lesz akkor

IDŐ

Mélyen a szeme közé nézni
A hídon túl már
csontosodik a szél
s kéz a kézben lengő
éj-hajnalok
sikátorfényük
nyomják arcomhoz

Sóhegyé hogyan válhat a
a fény
Dió roppan össze
porszemek között
S vályúvégben kezdi
hallgatását
az időtől zöld
fodrozó moha

De ez is csak amolyan
semmitmondó képzet
nem tudni belőle
mitől kék az ég
s azt sem
hogyan a város
agyagszürkésége
mint málik szét
ha megreped a jég

HEVENYÉSZETT SOROK EGY ÜNNEPI HANGULATHOZ

„A csendes munkálkodás ideje ez.”
B. J.

és a pusztulásé
míg hót süvölt a szél ablakunkra
kitörve két
legszebb fenyőnk*
s szánk sarkába fagy
a remény: a magára maradt akarat

Szó sincs róla
tudnánk még olykor
felkacagni
tudnánk magunkat
résre nyitni
de koldus szívünk
a bűnbe roskad:
megcsodáljuk a halottat
hitetlenül némán gazul
mint akiben isten lapul
a holdat is másnak látjuk
közömbösen félreállunk
aztán a szó
ami jönne
belehallgat —
a jövőbe

* Soha nem volt fenyőnk, csak az utóbbi néhány évben van szüleimnél** a kertben, de azok a fenyők is csak métereseek.

** A többes szám most már magányosan kong, ó, jaj!

ÚTINAPLÓ (II.)

BALÁZS ATTILA

16-án

A „fő pénz” egy részét a pénztárcában hordom, a másik részét a gumiharisnyámban. Van még elég pénzünk, mégis fáj ez a vagy hatvan-ezer régi dinárnyi veszteség. A legjobban nyilván akkor fogjuk sajnálni, amikor már fogytán lesz a dollárunk. Így is olyan tempóban illan el, hogy az aggasztó: október 17-éig itt élnünk kell valahogy. A recepción azt mondták, hogy hívjam fel a rendőrséget, ha jónak látom. Biztos vagyok benne, hogy a takarítónő volt, mert az ajtó rendesen be volt zárva, és aznap kaptunk tiszta törölközőket is, de a baj ott van, hogy ezek a tolvajok nem visznek el nagyon mást, mint pénzt, s ezt csak akkor lehet rájuk bizonyítani, ha rajtakapják őket, vagy — mondjuk — valakinek feltűnik, hogy szokatlanul sok pénze van az illetőnek, s hajlandó tanúskodni. Ez utóbbi a mi esetünkben nem jöhet számításba. Úgy döntöttem, nem jelentem az ügyet. (Hasonlóképp döntöttem jó pár évvel ezelőtt, amikor Angliába menet a kölni vasútállomáson asztaltársaim, idegenbe szakadt „földijeim” megittattak velem valamit, szerencsére sikerült időben eltávolítanom. Nem akartam, hogy valami is megakassza utamat.) Egy cédulát hagytok a hátizsákomon:

MOST MÁR NO MONEY, NE TESSÉK RUHÁINKAT A PADLÓ-
RA HAJGÁLNI.

A BART szünetel, beszüntették a munkát a földalatti alkalmazottjai. A BART-szerelvények önműködőek, mégsem lehet az embert kiküszöböl-
ni, az ember pedig fizetésemelést kér. Már két hete tart a sztrájk, mégis
bízunk benne, hogy nemsokára rendeződik a dolog s mi kiutazhatunk
Berkeleyre, addig a buszokon akkora a tolongás, hogy arról állandóan
készülnek a riportok.

A friscói Chinatown sokkal nagyobb a chicagóinál. A Grant Avenue-n
fel felé díszes kapu jelzi kezdetét. A kapu után egymás hegyén-hátán az

üzletek, melyekben a lampionoktól a kotonokig minden kapható: porcelán csészek, papírsárkányok, napernyők, szuvenir örökírók, San Francisco feliratú ruhadarabok, képeslapok, kimonók, füzetek, Buddha-szobrok, csengők, kolompok, fonott székek, fapálcikák, legyezők, illatos teák, elemek, kis fekete csoszogók, kopuláló mágneses majmok, perpetuum mobile fém-táncosok, gumibékák és gumiegerék, indiai ingek és illatszerek stb. Mosolygós emberkék kínálgatják portékájukat. Ezek az emberkék gyermeketeg tudnak örülni mindennek és eregetni jó nagyokat, amitől a jól öltözött sárga úriemberek sem riadnak vissza. Vannak itt „vadnyugati” üzletek is indián mokasszinokkal, szóttessel, régi törzsfők dagerrotípiáival. A szagukról messziről felismerhető standoknál tengeri halakat, kagylókat, polipokat árulnak; a szemközti kirakatban ropogóssá piruló fürjek forognak csendben. Előrébb szebbnél szebb gyümölcsök: gyönyörű egészséges banán, ananász, őszibarack, ropogós alma; avocado, mango, kivi. Az avocado nem ízlett, olyan mint a szappan, közepén diónyi maggal (a dharmá olyan, mint az avocado — állítja Snyder), a Kámaszutrából ismert mango viszont annál jobb: nagy, sárga, zamatos gyümölcs — Zita szerint az íze a sárgarépa, -barack, -dinnye és a „karácsonyfa” keveréke. Mondanám én: a giné. A kivi pedig, a kivi leírhatatlan. Mennyei manna, paradicsommadarak étke, kiválasztottak boldogítója, isteni: vékony barna héját le lehet hántani, pingpong nagyságú zöldes falat apró magokkal, az íze édes, olyan, hogy az ember hangosan felsír a gyönyörtől. (Nem tudom, mi köze a maorik futómadarához.)

Tévé: három öngyilkos bálna futott partra Frisco közelében, a két nagy elpusztult, csak a legkisebb maradt életben. Háromméteres bálnabébi. Visszavontatták a vízbe. Vagy húszan masszírozták felváltva, éjjel-nappal, igyekeznek fenntartani a vérkeringését. Remélik, hogy a kis bálnát ilymód meg tudják menteni.

1979. szeptember 17-én

Végig a Granton, a basznivalóan formás, műfogsoros Ann Margaret kirakati iképénél jobbra (úgy bezavarnék neki, hogy csattognának azok a porcelán fogai): a Columbus Ave. 261, a CITY LIGHTS BOOK-SHOP. A nagyváros fényei. Chaplin filmjéről nevezte el tulajdonosa: Lawrence Ferlinghetti. A nagyváros fényei.

Az épület sarokház, nagy fekete keretes ablakokkal, mint Ginsberg szemüvege; a bejáratnál Joyce portréja, forgalmas enteriőr. Maga a bolt három helyiségből áll: a bejáratiból, ahol az *inkasszáns* beszélget valakikkel, valamint a földszinti és a pincehelyiségből, ahová falépcsők vezetnek le. Most leemelhetem a polcra a könyveket, melyek közül sokat eddig

CITY LIGHTS BOOKS
 261 Columbus Ave.
 San Francisco

csak hallomásból ismertem. Kerouac könyvei külön szekrényben meg mindenfelé. A polcokon E. E. Cummings, William Carlos Williams, Gary Snyder, Gregory Corso, Peter Orlovsky, Bob Kaufman és nem utolsósorban Ferlinghetti és Ginsberg versei. Ginsberg köteteiből is van bőven egy Ginsberg-monográfia társaságában, képekkel. A fedőlapon a fiatal, jól fésült Allen — első versei pózok, mint Poundé. Nem tudtam, hogy Ferlinghettinek és Snydernek is ennyi kötete van: hogy lehetne ezt mind megvenni és hazavinni? A próza közt Henry Miller trilógiája, a *Sexus-Nexus-Plexus*, mellette William S. Burrough művei, a *Naked lunch* és a többi. Tolnai hívta fel rá a figyelmem, hogy jó lenne fordítani. Egész köteteket átültetni nincs lehetőségem, de rövidebb dolgokat igen. Nehéz, kókos nyelvezete miatt.

A pincében rakás folyóirat, asztal, fapad, mint a drótkötél-villamosban; a falon képek, plakátok: Pound barázdás arca világoskékben — maratoni felolvasást tartottak nemrég az il miglior fabro emlékére. Egész szekrény Pound, nem tudok választani. Az asztalon röpcédulát fedezek fel: húszéves a Beatitude, az évforduló alkalmából költészeti estert tartanak e hó 18-án a Savoy Tivoliban, Grant Ave. 1434. Fellép: Allen Ginsberg, Bob Kaufman (a plakátocskán Kaufman aroképe, ő az egyetlen fekete), Lawrence Ferlinghetti, Peter Orlovsky, Gary Johnston, Harold Norse, Neeli Cherkovski, Jennifer Doane és Charles Upton. Megvettem: Pound cantóinak teljes kiadását, Pound válogatott prózáját (1909—1965), Pound írását Jeffersonról és Mussoliniról, Andy Warhol könyvét saját „filozófiájáról”, Kaufman *Aranyszardínáját*, Snyder *Rip-*

rap and Cold Mountain Poems c. kötetét és Williams S. Burroughs legújabb művét, egy forgatókönyvet.

Ritka jól éreztem magam ma este: a City Lights zacskójával betértünk az üzlet melletti bárba (pontosabban Zita lökött be, mert jómagam el voltam veszve). A helyet Vesuviónak hívják és az egyik legvonzóbb iszoda, mellyel valaha is találkoztam: hosszú kopott sankja van, a barman mögött rengeteg üveg, az üvegek mögött festett tükör. A tükör fölül háború előtti pajzán képeket vetítenek (de jók lennének a *Sympo* erotikus számába). A terem közepén függőleges bölcsőre emlékeztető fonott karosszék, az egész rendkívül megható. A Vesuvio művészek, bohémek, világfik és lokálpatrióta zslugások gyülekezőhelye. A klasszikus verselés egyik még-kötete-nincs-de-majd-rövidesen-lesz hívével folytattam rövid eszmecserét. A legjobban az az állítása bosszantott, mely szerint a vers tisztán ihlet kérdése. Az aszkézis üres hangoztatása is bosszantó dolog, de nem szegte kedvem, jól betörölköztem.

Amikor a szöcske árnyéka a mezei egér farkára vetődik

Amikor a szöcske árnyéka a mezei egér farkára 'vetődik, a felkelő nap vörös fényében az égre baljósatúan izmos indián alakja rajzolódik ki, nyílve szőjét az új húrjára helyezi, itt az ideje meginni még egy martinit.

Szeptember 18-án

A nappal a várakozás jegyében telt el: korán elkezdtük vonulásunkat felfelé a Granton, kora délután már Ann Margaret érett tőknyi, irányt

mutató csöcseinél voltunk.* Ismét a City Light-ban. Ferlinghetti nem panaszkodhat, az üzletben nagy a forgalom s legalább olyan színes, mint a Vesuvio. Nem csak üzlet, találkozóhely is. A földszinti teremnek van egy kis balkona, ott kattogatja írógépét a tulajdonos. Megvettem E. E. Cummings 1×1-ét, Snyder esszéit *The old ways*), még egy Burrough-t és nem tudtam ellenállni: Pound *Personae*ját, rövidebb verseinek a gyűjteményét. És még valamit: egy könyvet Milena Dravićtyal és egy fehér nyúllal a fedőlapján. Jelenet a WR-ből. Címe: A film mint szubverzív művészet. Erőteljes képek gyűjteménye, melyről Bunuel igen jó véleményel van.

Ittunk egy sört meg egy kávé, majd megindultunk a Grant számunkra még ismeretlen dombteteji része felé. Az utat régiségboltok szegélyezik: értékes régi órák és használt farmerek.

A *Savoy* Tivoli széles terasza után szökőkutas belső terem jobbra végtelen bárpulttal, kétszer hosszabb, mint a Vesuvióban. A poetry reading a hátsó teremben lesz, de jegyek még nem kaphatók, csak hat órákor — ezt mondta az egyik felszolgálólány. Így fogtuk magunkat, és visszamentünk az egyik régiségibe. Az ajtóban akkora kutya állt, hogy nem mertem bemenni. Zita már besurrant mellette, én még haboztam, mert úgy tűnt, egyetlen harapással elmetszheti a bokámat. Hatalmas fehér, fekete pöttyös állat, vérekes tekintete rajtam nyugodott, aztán mintha kacsintott volna, ástott egyet, és lomhán a lábunkhoz dőlt — egy fia foga nem volt. Az ajtó mellett volt a teje jókora edényben.

Hat óra, és nincs jegy. Gondoltuk, hogy nem is kerülnek eladásra, hogy már jóelőbb szétrakpakták, szerencsére nem így volt. Egy óra várakozás után váratlanul, mint az agyvérzés, hosszú sor keletkezett. Kisvártatva kiderült, hogy két műsor lesz — mivel nagy az érdeklődés, tíz órákor megismétlik. Úgy tűnt, Farmerék egyrészt azért játszottak gyengébben, mert a második előadásra tartalékolták erejüket, ezért most nem hagyjuk magunkat becsapni, a második előadásra veszünk jegyet. A hátralévő idő kellemes, néha kissé ideges sörözgetéssel múlik el. Az első előadást felvételezik: felvevőgépeket tolnak be, magnetofonok, fényképezőgépek. Színes arcok tömege. Legérdekesebb a cowboy-csizmás és -kalapos, rövidnadragos és retikülös középkorú férfiú.

Az előadás számottevő késéssel kezdődik. Úgy megy ez, mint a felrepülés, utána hiba nincs. A teremben pár száz ember, szorosan egymás mellett, kellemetlen meleg, mindenki izzad, főleg a költők a színen; székeken ülnek, az előtérben mikrofonok. A közönségből az emelvényen

* Ann Margaret kamaszkorom legkiheveretlenebb traumája.

is van, majd valahogy rendeződik a helyzet: néhányat lezavarnak, a többit lefektetik, hogy a lentiek is lássanak. A konferanszié arra kér bennünket, hogy ne cigarettázzunk, mert nincs levegő, Ginsberg is ott hunyorog az egyik széken, a szemét érdeklődéssel jártatja a közönségen. Szakállát leborotváltta; fekete szemüvege helyett acélkeretes, összement, leszórtelenedett, fehér ruhájában tanáruress lett (jelen pillanatban előadó a San Franciscó-i egyetemen). Egyedül tar koponyája körül a haj olyan, mint a képeken. Ez az első benyomás. Most már biztos vagyok benne, hogy ő az, akivel az utcán találkoztunk.

— Te — mondtam én a Zitának —, ez a Ginsberg.

— Melyik?

— Elsőnek Ferlinghetti olvas fel. Magas, tar koponyájú, ősz glóriával a feje körül. Kissé félszegen mozog a mikrofonok közt.

— Ne szégyenlősködj! — kiált be valaki.

Ez felszabadítja, szárnyakat ad neki. A közönség ovációval fogadja: verseit olvasva beszélget a közönséggel. Lelkesít, hogy lehet ez így is. Ferlinghetti után Gary Johnston következik, a sisapkás öreg kokós: csurog a nyála, nehezen artikulál, de meg lehet érteni. Meglátásai eredetiek, tetszik a többségnek. Aztán egy-két kevésbé ismert verselő következik, majd végre Ginsberg: legújabb cicájával lép fel, Steven Taylor gitárossal és Peter Orsovskyval. Énekelni fognak, Ginsberg furcsa hangszereken játszik: a pumpa és a harmonika keveréke. A mikrofonok elé ülve pumpálja a levegőt harmonikájába, ami a verklire és a skótok tömlős sípjára emlékeztet — az utóbbira főleg monoton ritmusában. Taylor és Orlovsky kísérik, ők töltik be a kórus szerepét is. *Amerika, már huszonöt éve beszélek neked, már huszonöt éve tömöm a fejed, Amerika, te.* S megnyílnak a zsillipek, Ginsberg elsőpören papol, hangja betölti az egész termet — egy szó nem sikkad el. *Amerika, már huszonöt éve próbálok megbarátkozni veled!* Megszabadulok az első benyomástól: Ginsberg nem öregedett meg. Tetőfokára hág a hangulat. Ginsberg delíriumban van, izzad, hörög. A beszéd énekbe, az ének beszédbe csap át, duzzad, hömpölyög, aztán hosszú gyászinduló: PAM-PAM, PARARA-PAM, PAM-PA-PAMPA-PAMPARAM. Hosszan, elnyújtva mint a coyote üvöltése, míg ki nem robban a taps. Úsznak a viharban, folytatják mindent beleadva. Orlovsky is beleváló gyerek, nem hagyja magát, versenyre kel Ginsberggel: lábával dobol, hadonászik, a nyelvét öltögeti. Először Ginsberg szövegei mennek, aztán Orlovskyé. Ginsberg megtette a magáét, visszavonul.

Amerika, látnod kellett volna, amint Marxot olvasok.

Analitikusaim szerint teljesen igazam van.

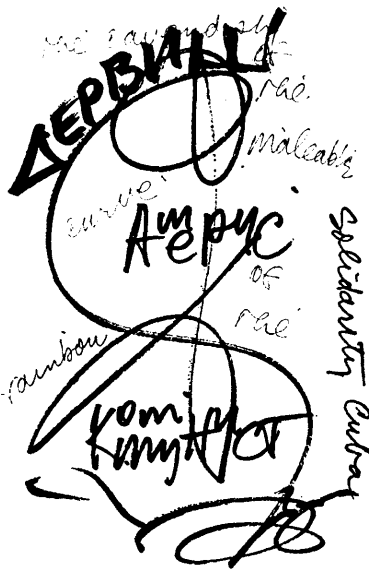
Nem akarom elmondani a Miatyánkot.

Orlovsky a tiszta segglyuk poémáiból mond el párát; tíz éve nem nyíratkozhatott, fenékgig érő kontya körötte úszik a levegőben.

Kaufman megfáradt ember benyomását kelti, mintha már nem is lenne sok kapcsolata a külvilággal. A színpadon ténfereg, észreveszi a nézősereget.

— Gyerünk, Bob, bármit!

Aztán felolvasta egy-két alkotását halkán, nehezen érthetően, de annál szeretetreméltóbban. A Kaufman után következők a mélypontjára szállították az estet. — Szar — jegyezte meg valaki hangosan. Ez azonban már nem sokat ronthatott.

A „beatnik-koncerten” osztogatott röpcédula. A DERVIŠ háttéréről nem tudok semmit. (Orlovsky kézírására hasonlított)

19-én

A kínai negyedből forszírozott menetelés a hotelig. A szobában felejtettem vagyonunkkal együtt a gumiharisnyát. Izgalmas volt, úgy tűnt, hogy sose érek oda. Szerencsénk volt, nem léptették meg. Közben Zita megvette a szimbólumok könyvét, benne van többek közt a hobó rejtjelek magyarázata. A City Lights-ban Orlovsky dedikált. Kihasználtam az alkalmat, megvettem Ferlinghetti egyik kötetét, és vele is aláírtam. Váratlanul megjelent Ginsberg is feltűnően hanyag öltözékben. Benu-

ratkoztam, és röviden elmondtam, ki vagyok. Érdekeite, hogy fordítják-e nálunk.

— Novemberre európai körutat tervezek. 65-ben Lengyelországban voltam.

— Tudom.

— Érdekel, hogy van-e pénzem Európában.

Mondtam, hogy egy-két versét én is fordítottam, később Magyarországra terelődött a szó. Mondtam valami olyasmit, hogy ott fordították, erre megkért, hogy nézzek utána.

— Ott volt tegnap a Tivoliban?

— Igen, nagyon tetszett a közönség.

— Kalifornia kormányzója is megjelent. (...)

Ferlinghetti szakította félbe. Abban maradtunk, hogy majd írok neki. Egyetlen kis hiba csúszott a dologba: mi október 17-én indulunk haza, az meg ezek szerint késő.

20-án

Írtam a *Sympóba*. Megkértem Magdit, hogy a lapot továbbítsa Eörsinek (aki „stramm gyerek”), lépjen kapcsolatba Ginsberggel, ha jónak látja.* A Harcourt Galleryben többek közt Chagallt, Mirót és Picassót láttunk. Chagallból — úgy látszik — van mindenfelé. A legjobb Picasso képregénye volt, a Franco álmai. (...) Bájos az az anyagi békesség, melyben a kiemelkedő alkotások és a vackok élnek testközelben ezekben a képtárakban: az említett képregény, mellette rögtön a PETITE vagy a FA.

Nem mentünk el a Golden Gate-ig, mert messze van. A parton ezren kocogtak színes mackóruhákban. Pillanatnyi dezorientáció az alkonyatban, valami katonai raktárak labirintusában. Hazafelé egy fiúval találkozunk: egyszerű kerékpárján igyekezett valahova.

A BART-ot nem sikerült kipróbálnunk. Követendő példáját láttuk annak, hogy kell a buszra sorban állva várakozni — valamilyen ördögös logika szerint így sokkal gyorsabban megy. Berkeleyben csendes, hétvégi hangulat uralkodott. Tiszta város, figyelemreméltó rendezvényekkel, sajnos, látogatásunk ideje alatt épp szélcsend volt. Egy Ginsberg-ről és előadásairól szóló könyvre bukkantam a sarki könyvesboltban: ahogy belelapoztam, Pound nevére bukkantam — Ginsberg sűrűn emlegeti, tisztelettel beszél róla. Amiket mond, abból világosan kitetszik, hogy nemcsak rá volt nagy hatással Pound, hanem, szélesebb kontextusban, az egész beat-nemzedékre.

* Hazatérésem után tudtam meg, hogy a lap félúton zátonyra futott, s hogy több dologgal ez történt.

Yaacov Agam „minden keretet szétfeszítő” munkássága még nem bontakozott ki teljes kritikátlanságában

Az utolsó nap San Franciscóban

A Cook's-nál beváltottuk a maradék márkánkat. A tisztviselő megkérdezte, hogy bácskaiak vagyunk vagy bánátiak. Búcsúzól a City Lights-ban megvettem Dan Propper és az örült messiás, Carl Solomon egy-egy kötetét valamint Freud egyik terjedelmes tanulmányát, melyben Leonardo da Vinci mozgatórugóit elemzi, Vinci gyermekkorát. Az ötletekben hihetlenül gazdag olasz belső szerkezetének a féderei közt matat.

Los Angeles, 1979. szeptember 23-án

Reggel fáradtan értünk Los Angelesbe. Pontos időközökben hangosan felsíró gyerek zavarta amúgy is felszínes álmunkat. A Huntington hotel sem a legbizalomgerjesztőbb városrészben van, és jómaga sem a legbizalomgerjesztőbb, de a tűrhetőek közül a legolcsóbb. Nem sokat javított anyagi helyzetünkön az, hogy éjszaka utaztunk és semmit se lártunk az állítólag gyönyörű tájból. A szoba elég tágas: asztal, szék, régimódi franciaágy és tükör, mind különböző stílusú. A falak libazöldek, olajfestékkel mázolták át a pergő bécsiföldet. Valamivel többet fizettünk,

hogy fürdőszobánk is legyen. Nem vártunk mit tudom én mit, de ez mégis meglepett: a fürdőszobán nincs ajtó, a vécékagyló pedig az ágyra néz. Beverley Hills mesébe illő villái közt jártunk, szentjánoskenyeret ettünk a fák alatt, Santa Monicán pedig — ki tudja, hanyadszor — hamburgert. Terepszemlét tartottunk. *Van olyan meleg, hogy lehessen fürödni.* Friscóban úgy fújt a szél, hogy ez szóba sem jöhetett.

A szobába bevilágít a neon, és valami furcsa, idegborzoló tututúzás hallatszik — mint a radár. Akkor is, ha becsukjuk az ablakot, csak levegő nincs. A tututúzás egyre erősebb.

A Huntington sem a legbizalomgerjesztőbb városrészben van.

☺

24-én

Egész nyáron kevés fürdésben volt részem, most pótolhatom: a strand óriási kiterjedésű, sok mérföldes fővény. Az óceán erősen hullámzik, úgyhogy nem nagyon lehet úszni, ez a vízhegyek lovasainak kedvez: törékenynek tűnő tábláikkal beküzdik magukat a parttól elég távolra, aztán egy kedvező hullám előtt szörfjükre pattannak, és mint vakmerő potyautasok száguldanak kifelé — srégen. Szeretném kipróbálni én is. Poszeidón impotens dühöngésére ügyet sem vetve kecsesen siklanak fölötté. Rajtam áll bosszút: ügyetlenül távra maradt számon a tenger beáramlik koponyámba, zubog, sistereg, a visszacsurgó víz homokot sodor magával, pálmák, fehér hotelfalak forognak a levegőben, kommos sirlályok, Zira tarka szoknyája a parton, ismét eltűnik egy hullámvölgyben. Örvénylik, tajtékzik minden, hatalmas fal zúdul rám, hogy cseng a fülem, eltűnök a tölcserben, rámhúzták a vizet. Csiklandozza hónam alját a gurgulázás, a hatalmas megtisztulás. Tengeri salátára csavarodnak a tojá-saimra.

Apokalipszis és a vásott kölyök csínytevése — ez a hullámlovasok öröme. Piros posztó nyelvüket öltögetik, kacagásukat felerősíti a tenger morajlása.

A fővényen tengeri pipi csipeget, hosszú csőrén át szűri a homokot. Vízcisgákat hörpint kampós csövén át. Nagyon fürgén szedegeti pipaszár lábát, a kicsapódó víz elől fut oly fürgén, hogy úgy tűnik, altestéhez kiállós kerék kapcsolódik szélesebb forgásban, viszi a kis büdöst szélnél sebesebben.

A sík homok meredek löszfalnál ér véget, amit kicsipkézett az egykor derekát paskoló óceán. Fentről a strand szemetesládái, mint valami szét-szórt, félig a földbe ástott élőlények (mint a velencei tér kútjai). A pálmák közt szintén sokan futnak színes sportruhában.

25-én

Amerikában is késő éjszakába tonkollik minden est. Éjfél után még Solomont olvastam, Zita kitakarózva aludt a fülledt szobában: eperillatú krémmel kente be bőrét az esti fürdés után. Azt hittem apa leszek, de még az est folyamán eloszlottak a kételyeink. Vegyes érzelmeket táplálok ez irányban: szeretném is, nem is. Egyelőre még így valahogy állunk ezzel mindketten. Némiképp a nászutunk ez, nem mentünk sehova közvetlenül az esküvőnk után. Majd Amerikába viszlek, mondtam akkor viccelődve, s most itt van, s nem teljes három hét után látom, hogy honvágya van. Engem egyelőre semmi sem vonz vissza.

Fürdés és napozás. Szép idő van erre, de már nincs olyan meleg, mint augusztusban lehetett.

26-án

Kicsit távol van a strand a Huntingtontól, másfél óra buszozásnyira. Los Angeles még fárasztóbb a gyalogos számára, mint Chicago. Hozzánk képest Frisco mennyország: ott el lehet indulni gyalog, és van mit látni útközben, is, míg itt egy-egy érdekes pontot több kilométeres sivár tájék választ el. Meg is gyűlik a bajom Zitával: nyugösködik, leszáll a buszról, ő nem utazik tovább!

Elég sokan heverésznek a homokon szétszórtan, hely van bőven, nem lógnak egymás szájába. A meredek partról lépcsők kígyóznak le, dróthálós felüljáró vezet át a forgalmas 3-way aszfaltburkolata felett, olyan, mint az alagút, melyen át az oroszlanokat terelik a porondra. A 3-way után alacsonyabb épületek következnek, itt van Nancy frissítőket áruló bódéja és a törpe elárúsítólánny, kinek feje akkora, mint a rögbilabda, helyesebben: olyan alakú, hosszú szőke hajjal; aránytalanul kurta végtagjával végzi munkáját, egy felfordított ládára állva veszi fel a ren-

delést, aztán csak a feje búbja látszik ki a pult mögül, míg az üdítők tartályai felé siet. Elég sok rendhagyó alakú emberrel találkozunk, rokkantul, deformált testűvel. Friscóban az volt az érzésem, hogy minden harmadiknak komoly baj van a lábával. Mintha épp Friscót szemelték volna ki maguknak valami érthetetlen önsanyargatási szándékból, mivel az utcák 80 százaléka olyan lejtős, hogy képtelenség tolókocsival közlekedni rajta. Egy este az ablakon kinézve furcsa látvány ragadta meg a figyelmem: a kihalt utcán egy ember mászott négykézláb mankója után, amikor utolérte, ismét nagyot lökött rajta, így tűnt el a sarkon.

Nancy Pepsi-papírpoharával a kezemben szemlélődöm: csak fentről tűnik kifogástalanul tisztának a homok: lenn van bőven az enyémmel hasonló poharakból. A hullámok tengeri salátát sodornak a partra, ahol a vízi flóra erjedésnek indul. A zuhany és az a pont közt, ahol ülök, a gubbasztó sárlyok összejövetelétől balra, sötét bőrű kamasz heverészik, indián típus. Nézelődik ő is, majd feláll, és elindul felénk. Cigarettdát kér, Zita megkínálja. Távozásával veszem észre, hogy erősen sántít, egész alteste nyomorék: keskeny fenekét oldalt tartva bukdácsol, hánykolódik, mint a viharba került lélekvesztő. Nagypármnak volt hasonló mozgású farlövéses kutyája. Nem a legizlésebb hasonlat, de a képzettársítás mechanizmusa könyörtelen. Bogár a nyulakat kecerészte, míg rá nem fázott.

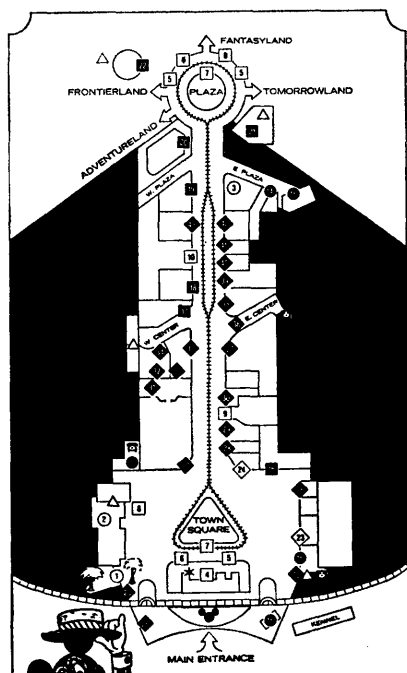
— Furcsa tekintete van — mondja Zita. — A melltartóm nézte, majd kiugrott a szeme, pedig nincs is nagyon mit látnia.

Visszatelepszik a helyére, kisvártatva azonban valami izgalomba hozza, felpattan, ráng az állkapcsa, mintha valamit nagyon mondani akar, torz járásával elporzik valamerre. Úszás után pillantom meg ismét: fiatal pár mellett fekszik mintha odatartozna. A férfi csodálkozva nézi, majd folytatja a félbeszakadt beszélgetést. A fiú egy idő múlva visszatér előbbi őrhelyére. Most már lopva figyelem; múlik az idő, madarak húznak el felettünk. Jól megtermett sárly merészkedik a közelemben; feltűnik egy lány, térdig érő nadrágban gázol a sekélyben, s akkor elszalasztom a váratlan jelenetet. Zita mondja el, hogy mi történt: amikor a lány a közelünkbe ért, a deformált kamasz rárontott. Beny rohanhatta így meg a hazafelé tartó bakfisokat, nyáladzva, értelmetlenül makogva fájdalomosan kielégíthetetlen hevületében. A reménytelen vágy tárgya ijedten elfutott, a fiú pedig ott maradt a parton tehetetlenül, duzzadó pöcsét markolászva. Hason fekve eddig az ajzó homokban melengette.

Eztán következik a csúcspont, a leggroteszkebb felvonás: valahonnan messziről hatalmas amöboid lány hömpölyög be látkörünkbe. Mondom Zitának: *ott jön három néni egy fejjel!* Elképesztően kövér: rengő halom millió tasakkal, fodornal, hájjal, telt zacskóval. Behemót. Végtagjai testéhez képest rövidek, mint Nancy törpéjének. Jön fújtatva, mint egy vízi-ló, valami lenge kacsazöld ruhában, melyet félre-félrelébbent a szél, ki-

villantva hegynyi fehérségét, a hájba ágyazott V-t. Prüszkölve veti magát a homokba, az első hullám megragadja, és kigörgeti a partra, a ruha összecsavarodik, teljesen kilátszik fehér fenéke, mely akkora, mint a világ legnagyobb cipója a furcsaságok könyvében. Négykézláb mászik vissza a vízbe, az egész test széttertyed, úszik a víz színén, mint óriási zsírfolt. S ekkor megjelenik a kamasz: kimeresztett szemmel nézi, követi a partról, teste vonaglik izgatott topogásában, meztelen hátán látom az izmok félreérthetetlen játékát: nadrágostól ront be a vízbe, vergődik, küzd a hullámok ellen, odaevickel a hatalmas nőstényhez — látni akarja, meg akarja tapogatni, körüljárja, a szalonna közt a szeméremtestet keresi, arca furcsa görcsben.

(A befejezést csak mellelleg mondom el: a három néni erélyesen elutasította, és tovahömpölygött az árral. A kamasz, kinek a nadrág rátapadt csúf lábszárára, tekintetével követte, aztán nekibátorodva elindult utána.)

A Disneylandban tényleg jól lehet szórakozni, mert bábuk a Maci show szereplői is

Ma este egy kis kellemetlenségünk volt: egy toľakodóra futottunk ott, ahol az esti darált húst fogyasztottuk. Középkorú tranzisztoros illető, mikor megtudta, hogy jugók vagyunk, nem lehetett lerázni; fáradhatatlanul ostromolt naiv kérdéseivel, úgyhogy az egész egyre inkább baszogatásnak tűnt. A szemközti asztalnál ülő fiatalember sokalta meg előbb: kissé olcsón, de annál hatásosabban kérdezte meg tőlünk hangosan, hogy vannak-e nálunk éjszakák és nappalok, majd a toľakodót kezdte kérdezgetni, hogy ő merre lakik, neki hogy tetszik Amerika. Az illető búcsúszó nélkül távozott.

27., *Disneyland*

A Kacsá Pali és az imperializmus kapcsolatának taglalását mellőzve (nem beszélve a szupermodern Disneyland Hotelről sem): a Disneyland Parkban tényleg jól lehet szórakozni, meg lehet feledkezni mindenről, ez pedig ritkaság. A vidámpark — mert az — ötletekben gazdag, csodálatos technikai megoldásokkal, pazar kivitelezéssel: van itt drótkötélpálya, hullámvasút, tengeralattjáró, nem is szólva az egysínű vasútról, mégis a legeredetibbek a bábuk, mert bábuk a disneylandi dzsungel elefántjai is. Bábuk a Maci-show szereplői is, beszélő, mozgó figurák, oly tökéletesek, hogy a látogató nisztelettel adózik alkotóknak: míg a dzsungelben kanyargó folyó vízilova tökéletes élethűséggel merül a víz alá, a Maci-show szereplői gesztikulálnak, külön arcjátékuk van, antropomorfak: nevetnek, kacsingatnak, összevonják szemöldöküket — változtatják arckifejezésüket. Véletlenül sincs élő, idomított medve, ami esetleg a forró bádagon való fájdalmas betanulásra emlékeztethetne. Nincs vigasztalanul szomorú medve, csak szomorkás, az is mosolyt vált ki dörögésével. Az első navaszság tehát a rajzfilmek és a képregények ravasz-sága: a mackók mi vagyunk — irigyek egymásra, szerepelni óhajtanak és szerepelnek is (pontos sorrendben, mint egy jól gördülő műsorban). A második is ismert megoldás: az előadás úgymond két hullámhosszon fogható: az egyik a gyerekeknek szól, a tisztán vizuális sík a gagekkel, a másik a felnőtteknek: a macik contry and western stílusban szerelemről énekelnek enyhén erotikus színezettel. A szerelmi vágyódás komikusan hangzik a mackók szájából. Az előadás végén megjelennek a banális szöveget éneklő, lenge öltözetű mackó-girlők. Teljes a siker: a villogó női combok helyett kurta, szőrös medve-végtagok. Micimackó szexualitása. A mackó-vampot virágfonatos hintán engedik le a magasból, pász-tázó reflektorok fényében.

Vettem egy régi típusú díszpiztolyt meg egy fekete kalapot.

28.

(Zita azt mondta, hogy most már ezzel a naplóval alszok és ébredek.)

Elindulunk a Sunset Boulevard felé, a híres Alkony sugárút irányában, hogy Beverley Hillsen kívül mást is lássunk Hollywoodból, de nem jutottunk messzire, mert betértünk egy bizományiba, ahol én pár fillérért megvettem az 560047788 szolgálati számú W. H. Johnson rangjelzéses felöltőjét a fekete kalapomhoz és a régi típusú díszpisztolyomhoz. Hogy mi kényszeríthette W. H. Johnsont, hogy aprópénzért eladja kitűnő állapotban levő ruhadarabját, valószínűleg soha nem fogom megtudni. Zita — szintén neveltséges összegért — kapott egy világos ponchót, egy alig használt zsabós selyeminget, egy sárkányos kimonót és egy marék nyakéket; ezenkívül Charles M. Schulz egyik Snoopy-füzetét. Egy tíz dolláros csizmát is szerettem volna, de mire rászántam magam, hogy megvegyem, az üzlet bezárt.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MÓRICZ ZSIGMOND

BORI IMRE

V. VERES LACITÓL NYILAS MIHÁLYIG

Szemlélődésünk során Móricz Zsigmond írói pályájának húsz esztendejét, az 1911 és 1931 közötti két évtizedet igyekszünk megragadni. Természetesen most általánosságban, hiszen közelről sem egységes húsz esztendőről van szó. *Az Isten háta mögött* modernista korszakának fénykorában született, a *Légy jó mindhalálig* 1920-ban, amikor e korszakának fényei már hunyóban vannak, és erőteljesebben művészetének azok a jegyei mutatják magukat, amelyek a húszas évek műveit jellemzik, a *Forr a bor* pedig ugyancsak egy irányváltást jelöl — inkább a lezáró, mint az újat kezdő alkotások csoportjában. Nem terjed ki figyelmünk e regények minden vonatkozására sem. Csupán kamasz-, illetve gyermekhőseit vesszük szemügyre, hiszen ezek az alakok is érdekes és jelentős tanulságokat kínálnak Móricz Zsigmond művészetének értelmezéséhez.

Az Isten háta mögött Veres Lacija az író modernista korszakának gyermeke, a regénynek nagyjából még háttérben maradt, de közelről sem jelentéktelen szereplője. A felnőttek még el-elakarják a szem elől alakját, sorsuk szövetébe azonban már beleszövődik az ő életfonalja is, s nem is kis mértékben! Nem véletlen tehát, hogy Móricz már akkor is nagy élmény-, érzés- és gondolat-terheket rakott kamaszhősenek gyöngé vállára, és ezt teszi majd Nyilas Misivel és Nyilas Mihállyal is. Az író ebben a regényében fedezi fel a kamaszt művészete számára. 1911-ben azonban a kamasz alakjának feltűnése már nem vehető újdonságszámba. Szinte nincs sorsának és jellemének vonása, amellyel ne találkozunk volna már, de ezek a Veres Laci életképleteként Móricznál találkoznak össze, és éppen ennek az életképletnek ő adja meg érvényét *Az Isten háta mögött*-ben és értelmezi a *Forr a bor* lapjain. A „kisvárosi nyomorult harcokban” ugyanis gyerekek és kamaszok is részt vesznek, és mi több: a kisváros éppen az ő számukra börtön leginkább, ők érzik Énjük zártságát és kirekesztettségét. Könnyen befűlik tehát az erjedő kamasz-

lélek, és ment nem talált kiutat a társadalmi konvenciók miatt, amelyek közé az iskola szokásrendje is tartozik, valamint a jellem adott vonásai is gátolják, önmagába merül, hol a képzelet Paradicsomának bokraiban bujkálhat és bujálkodhat, elveszítheti ártatlanságát mintegy a valóságos események előtt járva, miként teszi Veres Laci is *Az Isten háta mögött* eseménysorában.

Móricz, ezt a regényét írva, gondos szerkesztő-művészetről tett tanúságot. Veres Laci történetét a Veres tanító és a fiatal ikáplán borozási jelentének nulla pontjáról indítja. Ironikus felhangokkal a tanító szavaival („Nagyszerű ez a diákkor... az az élet legszebb kora. De azért nem szeretnék még egyszer diák lenni...”), amelyek a „hik, hek, hok” tréfasz emlegetéséig visznek el, innen pedig már nincs messze Horatius sem, akinek ódáját Veres Lacinak kell fordítani. S nem is akármelyik Horatius-ódáról van szó! A költemény híres hajó-allegóriája alkalmat ad Móricznak, hogy a „repülj hajóm...” képzetét pendítse meg kamaszhősnének a képzeletében, ám lírai lendület nélkül, de kisvárosiasan földhözragadsággal:

„Meggönyebbülve sóhajtott fel, mert ez az óda úgy feküdt az agyára, míg olvasta, mint valami ólomüveg, amely összeszorítja az anyvelejét, s amelytől elhomályosul előtte az egész világ. Hirtelen egy csónakra gondolt, amelyen a múlt nyáron a Sajón ladikáztak a füzesek alatt, s ettől úgy iktisztult a feje, mintha egy percre a szél elfújta volna a ködöt. Tisztán látta a nagy barna csónakot s vörösre rozsdált bádoggpántjait. Aztán egy tengeri hajót képzelt el, amely Amerikába viszi. Mindig nagy vágyakozással gondolta el, milyen remek volna Amerikába menni, és ott élni. Megtanulna angolul és olyan bő ruhát varratna magának, mint az az amerikai magyar, aki a múltkor bent volt az iskolában és az öcsét kereste.

Ez az egész csak egy pillanatig tartott. Míg ezeket gondolta, szinte hályog volt a szemén, s összefutott előtte a betű...”

Az „O navis, referent in mare te novi...” időmértékének skandalálás előcsalta dallama (Oná viszrefe rent! Immare ténovi...) azonban gyorsan elhal, és felváltja a kisvárosi nóta, amelyre a kamasz tanította sógornőjét:

Szeretném az arcod csak még egyszer látni,
Még egyszer az utcán órák hosszat várni...
Még egyszer csókolnám vesztett boldogságom!
Azután haljak, meg az a kívánságom...

Ebbe fonódik az erotikának a Veres Laciból kitörni akaró áriája, amit a sógornőjének jelenléte csal elő, és amit a körülmények a Veres tanító házában percről percre erősítenek. Veres Lacinak tehát a „homloka veres volt, forró, a bor feszítette, s valahol bent a mélyben, az idegeiben valami erős feszültséget érzett”. Meg is fogalmazza érzését: „— Borzasztó.

Mintha börtönben volnék.” Így indul az éjszakába, egyelőre megszegni az iskola előírásait, és feldajkálni a regény hazugság-motívumát, megteremtve egy olyan (konfliktus-helyzetet, amelynek változatait a *Légy jó mindhalálig* és a *Forr a bor* szövegében látjuk majd viszont. Ennek a situációnak a tartalmi változnak ugyan regényről regényre haladva, a lényegük azonban alig módosul — az iskolai vizsgálat mind a három regényben fontos helyet kap, összefonódva az ártatlanság motívumával. Ment Veres Laci is a törvénytörő véletlennek köszönhetően (kerül az iskolai törvénytörő elé. Sógornéját kell mentenie hazugságával, pedig milyen irigységgel képzelte el, „amit a káplán tehet a sógornéval”, miközben „titkon ápolgatott bujasága” virágozik ki a regény két éjszakájának a sötétjében, hiszen elég számára a Fidibusznak már a címe is, hogy „izyani kezdjen a szeme, a benne levő titokzatos érzékiség” pedig felforrjon. Egyfelől tehát elgondolja, hogy „milyen nagyszerű lesz helytállni az asszony szavaiért, ha az egész világ összedől is”, másfelől a bordélyházba merészkedik be, hogy az utcánálantól kapja meg a sógornéjától várt ölelést, az öleléssel pedig a kiábrándultságot, a csömört, végső fokon azt a felismerést, hogy a képzelet több, mint a valóság, mert „megül a valóság”. Egyetlen jelenetbe sűrűsödnek össze ezek a kamaszgondok a regényben. Abban a jelenetben szólalnak meg, amelyben Veres Laci és társai az ítélet kihirdetését várják:

„Legjobban szeretted volna, ha őt most mindjárt kicsapják az iskolából. Vétkesnek érezte magát a szerelemben, mintha neki kellene magára venni a büntetést, minden asszonyért, minden bűnös nőért... Az éjszakára gondolt, és siratta az idealizmust, a szüzességét... Ő, ha otthon maradt volna, ha nem ment volna el az éjjel!... ha valami isteni csodával megmenekül a bűnökkel, utálatosságokkal teli éjszakától... A kiábrándultástól... Mintha leszakadt és szétporladt volna körülötte az egész világ. Minden illúziója oda volt. Az elvesztett paradicsom ez! A megismerés döntötte meg a fantázia paradicsomát. Álmos volt, hihetetlenül álmos, és mégis tudott ötleteket teremteni az agya, s valami nagyszerű felfedezésre jutott: az a szó, hogy elvesztett paradicsom: s az a bibliai kép, hogy Ádám és Éva a megismeréssel elvesztette a paradicsomot, semmi mást nem jelent, csak azt, ami ővele történt. Immár ő is elvesztette, örökre elvesztette, visszahozhatatlanul a paradicsomot...”

A Móricz-művek egyik fontos és jellemző problémája ez, amely a valósággal való találkozás drámjaként bontakozik ki, a modernista korszak vonzásában az erotika általános és a nemi nyomor egészen konkrét szintjén, a *Légy jó mindhalálig* és a *Forr a bor* lapjain pedig egy pedagógiai-társadalmi síkon, ahonnan az erotika színei sem hiányoznak. A fátyla egyik nagyjelenetében azonban a Veres Laci nagy élménye már parodisztikus jellegű felfogásban fogalmazódik meg, méghozzá Arday, asztalánál a főhős számára ismeretlen fiatalember előadásában. Ebben az előadásban

a kamasz első nagy élménye „egy kis maró vitriollal volt leöntve, a vidéki élet szatírja volt benne, sőt a mélyén az emberélet kritikája, a férfiember nemi ösztöneinek megvetésre ítélt galádsága sistergett ki a szavak mögül, de elsősorban mulatságos volt és fonák”. Tulajdonképpen itt sikerül Móricznak nemcsak ábrázolni, hanem eszméileg általánosítani is *Az Isten háta mögött* írása közben szerzett tapasztalatait. Íme ennek a körülbelül egy szövegoldalnyi terjedelmű tirádának a kezdő és a zárt rétele:

„Erotika csak kisvárosban van, a kamaszkor csak itt virít istenigazában, a kutyafejét. Kérem, képviselő úr, maga nem tudja elképzelni menyinyi szenvedéssel van egybe kötve az első illúziók elvesztése: egy szegény diáknál, akinek az apja is szegény ember, és semmiképpen sem tud, bármennyire szeretne is, finom, egészséges, jó cselédeket fogadni, akikkel a fiai is meg legyenek elégedve, szóval nincs és nem lehet és nna . . .

. . . Kérem képviselő úr a kamaszkor leggyönyörűbb vonása, hogy abszolúte semmivel sem gondol: megragadja egy rettenetes vágy s kiröpíti, ki . . . Fut, megy, mint az örült, számítás és cél nélkül . . . Kérem: most aztán falba ütődik az ember, az ember örül, hogy nem tört be a homloka . . . Megvolt az első kaland . . . az első . . .”

Móricz Zsigmond kamaszhőseinek ezt az életben elkerülhetetlen pillanatát lelki habitusuk teszi még nehezebbé. Magánosok, félszegek, zavartak. Nem találják helyüket tulajdonképpen sehol, és irigykedve nézik osztálytársaikat, akik boldogan együtt tudnak lenni egymással, könnyen alkalmazkodnak, mert nem hiányzik belőlük az a „vakmerőség” (ennek tartja Veres Laci azt a tulajdonságukat, hogy bele tudnak helyezkedni az életbe). „Van bennük valami nyersség, valami realitás, nem olyan zavrovák, mint ő, nem olyan kétségbeesettek, mint az ő élete . . . Azt érezte köztük, hogy ezekből mindből férfi lesz, aki tud majd harcolni az élettel. Hivatalnokok lesznek, meg gazdák, kereskedők, iparosok vagy színészek, újságírók . . . ilyen is akadt köztük . . .”

Ugyanezek a gondolatok foglalkoztatják *Az Isten háta mögött* után húsz esztendővel később megjelent *Forr a bor* Nyilas Mihályát is, arra figyelmeztetve az olvasót, hogy a két regény között szorosabb összefüggések után kutasson, és egy gondolati ív két tartópillérét lássa a párhuzamosságban. Íme a Nyilas Mihály gondolatsora:

„Ezek mind olyan dolgokhoz értenek, amihez ő nem értett. Az élet dolgaihoz. Akár gazdagok voltak, akár szegények, mindnek tele volt a feje a puszta imádatával, a földdel, lovakkal, kutyákkal, puskával, nyúlal és fogollyal. És mindenekfölött lányokkal, akikről, akikről soha nem lehetett tőlük egy türelmes jó szót hallani, csak erkölcstelen dolgokat. Mindenkinék minden pletykáját tudták, és röhögve beszéltek róluk. Női tisztesség, az ismeretlen fogalom volt előttük. A nő csak kéjtárgy és ala-

csnyabb lény volt számukra, s oly malac nyelven beszéltek, mint az öreg emberek . . .”

Kamaszhősei mögött ott látja Móricz az iskola szerepének és az iskolai nevelésnek a kérdését is. *Az Isten háta mögöttben* főképpen csak jelzetekben, de a *Légy jó mindhaláligban* és a *Forr a borban* már kifejtve, a regények szövegének egészét átható módon. *Az isten háta mögöttnek* az iskolával kapcsolatos állásfoglalásában igen korszerű, keletkezésének éveiben vitákat kiváltó kérdés, a középiskola reformjának gondolata reflektálódott. Amikor Móricz regénye megjelent, már több mint tíz esztendeje dúlt a harc, és az iskolai oktatás története valószínűleg Móricz regényében is felfedezné a középiskola reformja kapcsán felmerült kérdések legtöbbszörét, hiszen ezekben a XX. század első évtizedének társadalmi és politikai harcái tükröződtek. Mi a klasszikus tanulmányok problémáját jelezzük csak, amelyeknek válsága igen szembetűnő volt. Mondja is a regény Kópónak csúfolt tanára, „milyen szomorú, hogy a mai diákok a latin és görög tárgyokban feltűnően kevés szorgalmat tanúsítanak”, és tudja, hiába szorgalmazza, az iskolai könyvtár soha nem fogja megvenni a „londoni Malthers-kiadványokat, amelyek az összes latin és görög arculatokat az egyedül legtökéletesebb szövegkritikával s az összes jegyzetekkel adják, amelyeket két ezredéven át bárki is tett az illető auctorokra”. Tisztázásra vár azonban a kérdés: Móriczot közvetlenül nem Hatvany Lajos *A tudni nem érdemes dolgok tudománya* című könyvével kapcsolatos beszélgetések ihlették-e többek között, amikor a klasszikus nyelvek tanulásánál az ügyét is beleszötte regényébe? A polémáik, Hatvany Lajosé sem, nem a klasszikus műveltség szükségtelenségét hangsúlyozták, hanem arra mutattak rá, hogy a latin és a görög nyelv tanítása a középiskolában értelmét veszítette, végeredményben pedig a tanulókat távol tartotta az élettől, ilyen módon pedig az életre való hatás lehetőségét is korlátozta.

Móricz figyelmének előterében azonban az iskolai tanulás céljának problémája állt. Amikor a regény 2. fejezetében a tanító, a felesége és a káplán erről beszélgetnek, szinte közvetlenül is Hatvany Lajos könyvének címére asszociálnak a klasszikus tanulmányok szükségtelensége kapcsán, és ezt összekapcsolják az iskola társadalmi funkciójának a kritikájával is. Arra a kérdésre ugyanis, hogy miért kell a középiskolásnak a görög és a latin nyelvet tanulni, az asszony ezt válaszolja igen ironikusan: „Aki azt sem bírja megtanulni, az már nagy számár, abból nem lesz pap. Sem úriember, megmarad mesterembernek. Azért kell tanulni a fiatalembernek szorgalmasan, hogy hozzájussanak ahhoz az úriosztályhoz, ahol jó lenni. Ha nem tanulná valaki a görögöt meg a latint, hát hogy jutna hozzá, hogy egy úriasszonynak udvaroljon!” Veres tanító pedig a következőképpen érvel:

„Barátocskám, az életben egészen más dolgokra van szükség, mint

amire az iskolában tanították az embert. Azt lehet mondani... hogy az életben csak arra van szükség, amiről az iskolában nem tudnak semmit! Legfontosabb dolog a szerelem! Hát mire tanítják az embert ebből az iskolában! Aztán a pénzszerzés! Na, megette a fene, ha valaki az iskolában akar megtanulni pénzt csinálni. Azután a tekintélyszerzés! Ehhez is más kell, mint a leketanulás!"

Az iskolának a szelleme pedig a társadalmi viszonyok tükröje. A regény Veres Lacijának az iskolája nem nevel, hanem fegyelmez. „Mert nagyon szigorúak vagyunk — mondja az igazgató —, a legcsekélyebb kihágás a legsúlyosabb következményeket vonhatja maga után.” Egy Kopó testesíti meg ezt a szellemet, és Móricz jellemzése a maga rövidségében páratlan portréját adja ennek az embertípusnak:

„A tanár hóká mosolygással jött közel. Az arcán ott volt az igazgató iránti tisztelet, amelyet a belső bizalmasok fesztelensége hatott át. Ott volt a Veres Laci bűné felett való mély megbotránkozás s egyben a sajnálatraméltó nagybácsi iránti szánalom. Ott volt az egész mai ifjúság romlottsága fölött való elszomorodás és a saját férfiúi integritásának jóleső érzése. Ez mind ott volt az arcán, amely fakó volt és hosszú, ott volt vízzesszínű szemében, amelyek mintha előre akartak volna ugrani a csillogó nagy szemüveg mögül. Ott a kéznýtásában, ahogy alig érintve megfogta a tanító kezét s az igazgató felé intett néma bókolásában, amellyel jelezte, hogy bár csak az imént ment ki a szobából, azért még most is rendületlenül tiszteli a direktorát úgy is mint embert, úgy is mint tanárt, úgy is mint korrekt direktort s úgy is mint ennek a mai szerencsétlen bűnügynök kényelhetetlen vizsgáló- és ítélőbírját...”

Iskola, nevelők, neveltek, felnöttek, gyerekek — *Az Isten háta mögött* pedagógiai melléktemájának megszólaltatói, még inkább pedig maga a pedagógiai téma tovább élnek Móricz opusában, annál is inkább, mert éppen e regény laboratóriumában ismerte fel a kamaszhörsök és a nevelés kérdésének nagy teherbíró képességét, egyúttal pedig azt is, hogy itt nyílik mód a személyesség érvényesítésére az epikai előadásban és komponálásban. Azaz ez kínálta fel leginkább, hogy az „életét írásban tovább tudja élni”, miként erről 1912-es Kaffka Margit-tanulmányában beszélt. Ám hogy miért várt éveken át, nem tudjuk megmondani, de rámutathatunk *Az Isten háta mögött*ben rejlő csírákra (a diák és az iskola konfliktusára, a nagy vallatási jelenetre, a cinkos-szerepre, de a malaccal-kocával kapcsolatos mondatra is), nemkülönben az 1905-ös Csokonai-tanulmányának egyes kitételeire, amelyek úgy hatnak, mintha bennük már a Nyilas Misi „szituációi” fogalmazódtak volna meg. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül éppen a Csokonai-kérdéssel kapcsolatban magának a *Légy jó mindhalálig*nak az idézetét, ami megerősíteni látszik feltevéssünket. Nyilas Misi a következő mondatot olvassa el az antiikváriumban megvett és csalódást keltő Csokonai-könyvben: „A physiológia által ma már igaz-

sággá emelt ama sejtésnek, miszerint a léleknek mineműségei s ereje épp-úgy által mennek a származással együtt a gyermekekbe, mint a testéi, a szellemi öröklésnek érdekes példája Csokonai Vitéz Mihály.” Csábító feladatnak látszott tehát, hogy egy kisleány tudatának rajzából induljon ki, és abban érje tetten érlelődését az iskolában és a társadalomban, még-hozzá egy olyan gyermek sorsának fonalát követve, akinek szülei a magyar társadalom szerkezetében az alsó régiókban foglalnak helyet, miként az a regény Pósalaky urának kérdéseire adott válaszaiból kiderül. Nyilas Misi tehát származásának és jellemének tehertételeivel él a debreceni kollégiumban. Szorongó lélek ő, a cselekvésre nehezen szánja magát, gyávaskodik és tévovázik, mint előtte Veres Laci is, ezeket a vonásokat azonban nem csupán családi örökségként vitte magával Debrecenbe. Hogy egy vagyonából kicsöppent és ácsmesterségre kényszerült ember az apja, ez a szociológiai tény legalább olyan mértékben oka szorongásának. Gyorsan meg is tanulja, „hogya helyt akar állni az emberek közt, nem szabad soha többet kimondani senki előtt, hogy az apja ács”.

Tudat-regényként kezdte írni Móricz a *Légy jó mindhaláligot*, analitikus figyelme azonban mind jobban arra a közegre irányult, amelyben tehertételeivel és sebeivel ez a tudat haladt, ilyen módon azután a regény jellege is módosult. Megfigyelhető ez előadásmódjának változásaiban, a történeti vonások előtérbe kerülésében, a társadalomrajz készülésében, és a viselkedésforma rajzára rátelepedő történelemfilozófiában, végeredményben abban a tényben, hogy ami a regény kezdetén az ábrázolás célja volt, végül is ürügye lett csupán az írónak. A *Légy jó mindhalálig* írása közben fedezte fel igazán a Törökéket és a Doroghyékat, általában a klasszikus dzsentrit, amelynek élete tartósabban lekötötte majd érdeklődését a húszas években. Jellemző lehet azonban az is, hogy a morál-filozófia kérdését megpendítte csupán, amikor a földrajztanár előadását reprodukálja („S íme, ez ősz temetkezési helyek két dologra tanítanak meg csálhatatlan pontossággal: hogy a társaságban élés és az erkölcs épp-olyan veleszületett emberi ösztöne az embernek, mint amilyen veleszületett ösztönt találunk más állatoknál is, pl. a méhekénél és hangyáknál, előbb léteztek az emberekénél a morál-törvények, mint a polgáriak, amazok tehát ősi és erősebb oszlopai az emberi életnek...”), de a „Nagy úr” történelem-filozófiáját adja elő nem titkolt lelkesedéssel, egyúttal utópisztikus vonásainak kidomborításával is. Több súlypont is kialakul az ilyen mozzanatok révén a regényben: az ideológiai nem kerül az etikai közelébe. Módosul természetesen az iskolához való viszonyulás rajza is. Igaz, úgy érezte, hogy az volt a boldog idő, amikor elsős gimnazistaként a Törökéknél élt „ártatlan gyermekszegben”, és a kollégiumból ide vágyott. De a regény-cselekményből majd kiderül, hogy konfliktusának is ebben a debreceni nagy sárokházban volt a forrása, mert itt tűnik el nemcsak a reskontó, hanem az emberekbe vetett hite is. Az is-

kolával azonban egészen a reskontó-perig valójában nem volt problémája a regény hőségnek, még ha szelleme és a diákélet rideg törvényei nem is kedveztek az érzékeny lelkiségnek. A tanárportrékon is több a rokonszenves, mint az ellenszenves vonás. A földrajztanár lelkes magyarázata éppen úgy ezt bizonyítja, mint a latin tanárnak, Gyéresnek, a szerepe, akitől végső fokon nem is „latint tanult, hanem azt, hogy tíz év múlva egyszer csak kilobbant benne is a testiség kultusza, s a Gyéres tanár csodálatos önérzete és fesztelensége tette bátorrá és biztos fellépésűvé, mikor olyan társaságba került, ahol erre volt szükség”. A reskontó-ügyben fordul azonban minden visszájára, és az az iskola, amely az „Az ts tolvaj, aki az emberek bizalmát meglopja...” szentenciával akarja a kisdíákot nevelni, maga csap fel a bizalom tolvajának. A „zűrzavar és korai bánat” regénye ilyenformán a *Légy jó mindhalálig*, de már a történelmi regény sok jellemzőjével. Természetesen nem csupán az 1892-es dátum miatt! Sokkal inkább az írói magatartás és viszonyulás jellege miatt: ál-jelenidőről van ugyanis szó a regényben, az író egy-egy megjegyzése az, ami valójában történelmi távlatba helyezi Nyilas Misi kalandját a debreceni kollégiumban. „Misi még késő öregkorában is visszaemlékezett ezeknek az óráknak az unalmára...” — mondja, és hőségnek hatodikos korát is előlegezi, amikor szemüveget kellett viselnie, mert fáj a szeme, de hivatkozik tíz évvel későbbi, tehát 1908-ra rögzíthető esetre is a már üdézett kitételében.

A harmincas évek elején, amikor a *Forr a bor* című regényét írja, a történetiség teljesen eluralkodik szemléletén, ilyen módon mintegy kiteljesíti, ami a *Légy jó mindhalálig* lapjain még utalásszerűen volt jelen. „Történelmi regényt írok, ez a dolog a régi történelmi múltban folyik le; a múlt században, annak is az utolsó évébe...” — írja a regény hetedik fejezetében, amely a nyolcadikos Nyilas Mihály egy esztendejét idézi meg, kinagyítva és epikusán részletezve *Az Isten háta mögött* Veres Laci-jának problematikáját az élet és iskola antagonizmusának fényében. Nyilas Mihály problémája tehát itt kap általános, kort jellemző jelentőséget is. „Abban az időben volt a humanista iskola legsúlyosabb válsága. A tanterv s a tananyag az élettől teljesen idegen volt. Latin klasztrikusokon nevelték a diákságot, hexameterekkel abrakoltatták őket, de a fiúk nem akarták rofogtatni ezt a zabot. De nem akarták a többi tárgyat sem, mert még az élet-anyagot áruló címek, mint a történelem, a természetrajz, a természettan is, olyan elvont volt, hogy még nehezebb volt, mint a klasszika-filológia.” Szó esik a latin nyelv tanulásának a feleslegességéről is: „A tanulásnak az az egy értelme van — fejtegeti a Nyilas Mihály Géza bátyja, az igazgató —, ha az ember annyi hasznát veszi, hogy rájön nagy dolgoknak a megértésére... Azért én nem vagyok a latintanítás híve, mert ma már az életben nincs szükség a latinra, mint nagyapáinknál... már az apáink sem vették sok hasznát... De

azt nagyon sajnálnám, ha a latin klasszikusokat meg nem ismertem volna, sokkal szegényebbnek érezném magamat...” S a regényen vezéreszmeként húzódik végig az „úrrá lenni...” gondolata. „Úrrá lenni”, ez volt ennek a kornak a vezéreszméje, s ennek a létrája az iskola („Tudja fiatal úr, én úgy gondolom, hogy az iskola az egy nyolcfokos létra...”), az uralkodó osztályokhoz csak ezen keresztül vezet az út. Nyilván jellemző lehet, hogy ezt a kérdést sem ábrázolja valójában, hanem értekezik róla, mintegy regényes tanulmány tárgyává teszi — a harmincas évek Móricz-műveinek egy részében fellelhető módon: „Minden szülő csak arra törekedett, hogy a maga nehéz életsorából kiemelje a gyermeket, s élére állítsa valami hivatal révén a tömegnek. S ha ezekből a parasztfiúkból vagy kisiparos-gyermekekből később szolgabírák lettek vagy közigazgatási tisztviselők — basák lettek, akik semmit sem gondoltak a tiép, a tömeg kívánságaival és szükségleteivel, csak arra gondoltak, hogy magukat kárpótolják az ifjúkor hiányaiért, ha ügyvéd lett, nyúzó fiskális lett, ha férj lett, háziúrnak lett...” Móricz természetesen azt sem titkolja, hogy tézis-, illetve irányregényt ír. Annak szándéka mozdult már a *Légy jó mindhalálig* szövegében is, megfogalmazni a *Forr a bor* lapjain sikerült neki. „De ha megvizsgáljuk ifjúkorunk képét, rá kell jönnünk — írja —, hogy ez volt az alapja az utolsó huszonöt év nemzeti bajainak, s talán intő lesz annak a generációnak, amely ma van hivatva az ifjúság életéről gondoskodni...” Még egyértelműbb a következő sorokban, amelyeket az egykori diákkamrák leírásával kapcsolatban olvashatunk:

„Valami végtelen sivárgás s szomorúság volt ebben a kamarában. Szegénység és elhagyatottság, elhanyagoltság. Innen kellett kinőni annak a generációnak, amelyik a jövő század első harmadában az országot kiemeli a nehéz sorsból. Ügyvédek, orvosok, tanárok, jegyzők, szolgabírók lettek azokból a fiatalemberekből, akik a múlt század végén ebben a szomorú barlangban nőttek. Most visszagondolva rá, nem is lehetett más ebből a világból, csak ami lett. Gazdasági válság, világháború, forradalom, a középosztály tehetelensége, a közállapotok megromlása. Ez a diáklakás szimbóluma volt, annak az elhanyagoltságnak, amiben a századot végezte a magyar intellegencia, s ahonnan kinőtt az új század...”

Sommásan ítélt, és ítélete egyúttal nézőpontja is, ahonnan a századvég világát nézi: „Ha az ember negyven év múlva meggondolja, úgy néz erre a régen elmúlt korra, mint az őrltek házára.” Láttuk, fokozatosan jutott el elmarasztaló korfelfogásához, amelyet inkább elmondania, mint ábrázolnia sikerült a *Forr a bor* lapjain. Ezt tapasztaljuk a magyar társadalom rétegződésével kapcsolatos bekezdéseiben is. Nyilas Mihály szeme előtt „kinyílt a társadalom, mint egy könyv”, jószerivel olvasni is tudja sorait, aminek következtében differenciáltan nézi már a szegények és gazdagok problémáját, a gazdagok felismeri a király-főne-

messég-dzsenti „szentháromságát”, és véleménye szerint a „modern kor szelleme” csak annyit tudott elérni, hogy lehetősége nyílt azok számára is a csatlakozás ehhez az uralkodó osztályhoz, akik más társadalmi osztályhoz tartoznak. Meglepő lehet ugyanakkor, hogy Móricz Zsigmond az 1930-as évek kezdetén főhőse szeme előtt felrajzolja az „ideális anarchizmus” csábképét is, és nem csupán kort jellemző volta miatt! Nyilas Mihály természetesen visszautasítja mind a „mai feudális rendszert”, mind pedig az anarchiát, és a tanuláshoz az eszményére esküszik, mert a tanulás az „egyetlen út, hogy az ember saját magát megtalálja”. Ezért is vállalja, hogy rosszul nevelik az ifjúságot Magyarországon. Ez a motívum az, amely *Az Isten háta mögött* megírása óta kísérte az író, és realizálni akarta érzelmi vetületeiben (*Légy jó mindhalálig*) és ideológiai hálójában (*Forr a bor*).

Kérdés azonban, hogy a Nyilas Mihály osztálytársainak „zendülése” — kivonulásuk az aradi vértanúk napján, és a Segélyegylet körüli csatározások az iskolában, valamint Nyilas Mihály személyisége kellő alapot kínált-e az írónak egy nagy ambíciójú, a századvég körképét megörökítő regény megalkotásához? Az állandó motívumok, amelyek felkísértének a szemügyre vett regényekben, arról vallanak, hogy Móricz ezeknek rendkívüli jelentőséget, kort kifejező szerepet tulajdonított. A nagybácsinál élő diák, az iskolai per, a diák féltékenysége és az emögött lapuló ambíciók, a nehezen megszerzett sikerélmények, az erotikus vágyelfojtások „szituációi” — ezek azok az alapok, amelyekre építeni akar, s noha a Veres Lacihoz viszonyítva Nyilas Mihály személyisége gazdagabb, igazi hőssé nem tud válni a *Forr a bor* lapjain sem. A Móricz-életrajzokból tudjuk, ezek azok a motívumok, amelyek az író életéből kerülnek át a regényekbe. Nem indokolatlan tehát Nyilas Mihálynak az a kérdése sem, amelyet Björnsonnal kapcsolatban tett fel: „Vajon Björnson a maga esetét írja meg? Valószínű, mert ő nem tudna mást írni, csak ami vele megtörtént.” (A kiemelés az enyém. B. I.) Ám, hogy mindez nem elegendő, azt éppen a *Forr a borban* tételesen is megfogalmazza: „Rájött, hogy mégis a fantázia az igazi. Az élet csak motívumokat adhat a képzőletnek, de csak az a nagy érzés, ha az ember elmúlt korok lelkébe éli bele magát.” Az ellentmondás tehát egészen nyilvánvaló, s bár éppen e két törekvés antagonizmusa támaszt sajátos feszültséget a regényben, mégsem látszik elegendőnek, hogy ellensúlyozza az árbácsolás fogyatékoságait. Már-már azt kell gondolnunk, hogy Veres Laci inkább a kor hőse, mint Nyilas Misi vagy Nyilas Mihály. Pedig a *Forr a bor* a jellem részletesebb rajzát adja, az író figyelme olyan részleteknél is elidőz, mint Nyilas Mihály „szatír-szemöldöke”. Előcsal „érzéki csillogást” is alakja körül, és meglesi a pillanatot, amikor a „fantáziában kiált erotikus álmok” után találkozik egy lány-mellel:

„A lány fölött megállott, lenézett rá, meglátta könnyű blúzá, melyen

meglehetősen nagy kivágás volt, s valami démoni ötlettel, amit sohasem tett fel magáról, belenyúlt, a kezét beeresztette a mélybe, s megfogta a blúz alatt a lány mellét.

S Irénke úgy tett, mintha semmit se venne észre.

A fiú megrémült a gyönyörtől. A lány már teljesen kifejlett volt. Görcsösen megmarkolta, és sokáig így maradtak, hogy szorította az ujjaival, a szemét lehunyta, és elöntötte a bíbor öröm.

Végre a lány mozdult, karjával magához szorította a fiú kezét, akkor elbocsátotta . . .”

A Sertorius-dráma elemzése ugyanakkor bepillantást enged Nyilas Mihálynak „ideológiájába” is. Csírájában látjuk itt azt a felfogást, amely a *Sárány* nézőpontját jellemezte: „Ő már három év óta a magyarságot mindig úgy tekintette, hogy vérségi kötelékekkel van összekötve annak minden rétegével, s azért fáj neki a nép elnyomása az urak által, mert az volt az érzése, hogy egyik testvére nyomja el a másikat.”

A háttér rajza is gondosnak látszik. A nagybátyja Tacitus-imádatával („Tacitus oly világosan tud megfogalmazni egy karaktert, egy életsorsot, egy embernek az egész életjelentőségét, hogy az mind egy tökéletes, egyszerű alapigazság hatásával van közölve”) szembeállítja a spicli Józsiásnak, a latintanárnak, az egykori Gellius-fordításait, ilyen módon az *Annalest* az *Attikai éjszakákkal*, hogy emberi és izlésbeli különbségeket is érzékelhessünk. Ezt teszi akkor is, amikor megidézi egy vidéki papház szalonját, tele japán legyezőkkel és fényképekkel, az ablakokon japán függönyökkel — a szecessziós izlés provinciális változataként, és megrajzolja a Játék portát, amelynek udvarán tőzeg-téglák száradtak. Informál arról, hogy mi a „döfleg” („A döfleg valami nagyon egyszerű tézisa volt, a kenyértésztaból elszakítottak egy darabot és hosszas csavaros tekerésben tették be a kemencébe, ahol az hamarosan meg szokott sülni, s olyan száraz süteménypótló ősi étel lett belőle . . .”), informá, a summások szabados életéről, valamint szociográfiai leírását adja az uradalmi hajtóvadászatoknak és a oselédlányok kiszolgáltatottságának — most már annak jeleként, hogy a falukutatásnak is elérkezett az ideje a magyar irodalomban. Ezek a lapok például akár a *Puszták népében* is helyet kaphattak volna. Messze, a regénykép peremén ott az angol-búr háború a világháború sejtelmével, elérhető távolságban pedig a Dreyfus-per Zola vádbeszédével, Björnson levelével, és a kisváros falai közt a zsidókérdéssel, amelynek ugyancsak oldalakat szentel.

Egy írói szándék története zárul tehát a *Forr a bor* megírásával, és e szándék felett a „pedagógiai Erosz” lebegett, amely az utolsó „pedagógiai” regényben az írói elkötelezettség kérdésébe asszimilálódott. Ilyen módon a megírás ideje is üzen. Móricz az „írástudók” kérdésében foglal állást (ettől volt hangos az évtized végén a magyar közgondolkodás!),

---

amikor a következő mondatot írja Nyilas Mihály hitvallásaként a nagybáttyal folytatott irodalmi vita kontextusában

„Én azt hiszem, minél nagyobb egy író, annál nagyobb kötelessége a legfontosabb dolgokban színt vallani és megmondani, mi az igazság és mi a kötelesség.”

(Folytatjuk)

AZ EMPÁTIÁRÓL

Közelebb az emberi kölcsönhatások rejtett szféráihoz

HÓDI SÁNDOR

Különös, ám mégis mindannyiunkat érintő, társadalmi és lélektani hátterét tekintve nagy figyelmet érdemlő jelenség tárgyalására vállalkozott Buda Béla az *empátiáról* írott könyvében.

„A beleélés lélektana”, tekintettel a kapcsolatszegénység és kötődéshiány széles rétegeket érintő nyomasztó élményére, az emberi kontaktusteremtés általánosan tapasztalható nehézségeire, méltán számíthat az olvasók érdeklődésére.

De nemcsak a könyv tárgykörének különössége, hanem annak szerzője is hozzájárulhat a kíváncsi érdeklődéshez. Buda Béla neve ugyanis nem ismeretlen a lélektani problémák iránt érdeklődők körében. Sorra megjelenő publikációiban többnyire olyan témákhoz nyúlt eddig is, amelyekről korábban, nyelvterületünkön, kevés szó esett. Így a nevével fémjelzett munkák már eleve valamilyen újdonságot ígérnek. S mivel újszerűségük mellett ezek a munkák rendszerint az ember személyes életét közelről érintő kérdéseket tárgyalnak, Buda Béla méltán számolhat népes olvasótáborral.

Téma és szerző egyaránt megérdemli tehát figyelmüket. Annál is inkább, mivel Buda Béla ezt a munkáját — elég a négyoldalas és a mintegy száz címszóból álló tartalomjegyzéket átfutunk, hogy erről meggyőződhesünk — pszichológiai ismereteinek egyfajta összegezéséül szánta. Másként fogalmazva, az empátia vizsgálata megfelelő ürüggyel szolgált számára ahhoz, hogy ennek a kétségkívül nagyon sokfelé ágazó jelenségnek a kibontásával együtt, egyszersmind a különböző emberi relációkkal kapcsolatos gazdag ismeretanyagát egységes mű keretébe ágyazva mondhasa el.

Ez egyébként könyvének nagyon árulkodó sajátossága. Az empátia

Buda Béla: Az empátia — a beleélés lélektana. Gondolat, 1978

sokféle vonatkozásának bőségesen tagolt leírásai ugyanis nem egy egységes koncepció kibontását szolgálják, nem annak szerves részeiként illeszkednek egymáshoz, hanem lazán kötődő, különböző irányba szétfutó gondolatsálak. Így aztán, habár az egyes részletek önmagukban véve tartalmas leírások, a könyv egészének szintjén az összefüggések aligha válnak áttekinthetővé az olvasó számára.

Persze tényleges szintézist Buda Béla nem is ígér olvasójának. A jelenleg elméleti összefüggéseinek kibontása és rendezett, egységes egészbe foglalása helyett — amint azt könyvének előszavában világosan értésünkre adja — az empátiát olyan fogalmi kategóriaként használja, amellyel mint sajátos „reflektorral” egy tudományterületet szándékozik megvilágítani és arról átfogó képet adni.

Ez volna tehát a könyv elsődleges célja. Az empátia fogalmának kibontása, pontosabban: e nehezen megragadható jelenség gyakorlati vonatkozásainak körülírása.

Közbevetőleg megjegyezve, ami az egyes fogalmak kibontásában rejlő lehetőségeket illeti, abban nehéz volna Buda Bélával egyet nem érteni. Az olyan komplex fogalmak ugyanis, mint amilyen például a „személyiség”, „érdek”, „akarát”, „tudat”, „tevékenység” — és sorolhatnánk még —, vagy történetesen az „empátia”, részletes kibontásuk esetén alkalmasnak bizonyulhatnak arra, hogy sajátos összefüggésből ugyan, de széles rálátást nyújtsanak a pszichológiára, egyaránt érzékeltetve ennek a tudománynak eredményeit, távlatait és hiányosságait. Még kevésbé van okunk kételkedni abban, hogy ezeknek a fogalmaknak a meghatározásából megszeresható következmények származnak, s hogy történetesen az empátia kapcsán személyiségünkről és társas kapcsolatainkról sok érdekes és fontos dolgot lehet elmondani. Mindebben nemcsak hogy mélységesen egyetértünk vele, de ennél egy lépéssel még tovább is mennénk, és azt mondanánk, hogy ha ezeknek a fogalmaknak a valóságbeli vonatkozásait kellő alaposággal kihámozzuk, ha az általuk fedett jelenségek értelmezését megfelelő társadalomfilozófiai összefüggésekbe ágyazzuk, jelzett fogalmaink szükségképp elvesztik titokzatosságukat, érthetővé és megragadhatóvá válnak anélkül, hogy magyarázatukra feltétlenül új elméletet kellene konstruálnunk. Szerzőnk azonban, bár kacérkodik ennek gondolatával — utalásaiból legalábbis arra lehet következtetni, hogy szükségét érzi az elméleti összefüggések kibontásának —, az empátia teoretikus kifejtése elől meghátrál. S bár csábítja az elméletalkotás, az „újfajta teória” kidolgozásának a lehetősége is, ezt nem vállalja.

Annak, hogy Buda Béla végül is sokkal szerényebb marad célkitűzéseiben, mint amennyire ambíciói serkentének — s amit felkészültsége a tárgyi tudást illetően lehetővé is tenne —, hogy elméletteremtés helyett beéri a jelenség „új szemléleti megközelítésével”, az összefüggések teoretikus kifejtése helyett az empirikus tapasztalatok értelmezésével, „fogalmi

elemzésével”, egyszóval ennek a meghátrálásnak nyilvánvalóan többféle oka is lehet. De az, amit magyarázatként ő maga kínál fel, hogy tudniillik „az elmúlt generációk elméletalkotóinak tévelygésai” hatottak rá elrettentően, hogy ezek a negatív tapasztalatok tették az „újfajta teória” lehetőségeivel szemben kételkedővé, csak csekély szerepet játszhatott ebben. Mint ahogy „az empátia alapijáról kifejlészthető gondolatrendszer” rendkívüli viszonylagosságára való hivatkozás sem szolgál meggyőzősünkre, hiszen önmagában véve a szemléleti keret — nem kevésbé eltúlzott — viszonylagossága aligha jelentheti tényleges akadályát az empátia teoretikus összefüggései kibontásának. Ezeknél, az inkább csak önfelmentést szolgáló érveknél sokkal többet árul el a meghátrálás valódi okáról az a „program”, amit a szerző — mintegy a teoretikus fejtegetések ellenében — felkínál nekünk.

Azzal kapcsolatban, hogy voltaképpen mért is célszerű az empátia teoretikus kifejtését elejtenünk, s egyáltalán magát a teoretikus igényt egy másfajta — a pszichológia fejlődését ez idő tájt állítólag sokkal inkább serkentő — hozzáállásra felcserélnünk, Buda Béla a következőket írja: „... elmélet helyett szemléletről beszélve”, vagyis az előbbi helyett az utóbbira törekedve, „közelebb maradhatunk a pszichológia fejlődését ma talán egyedül elősegítő közvetítői, fordítóí szerephez, szabadabban köthödtünk egyes jelenségekhez, tényekhez, ha azt az alkalmazás igényei megkövetelik, és bizonyíthatjuk, hogy van a lélektan alkalmazásának egy olyan módja, amely nem eljárást, metódust visz valamilyen területre, hanem a pszichológia gondolkodásmódját veszi át, és ezt használja fel a problémák megvilágítására, új összefüggések megállapítására, és ezen át a társadalmi gyakorlat segítésére. Ha elmélet helyett csak egyszerűen a sajátos nézőpontú megvilágítást végezzük el, a leíráshoz, a jelenségek szintjéhez is közelebb maradhatunk.” (Lásd 16. old.)

Ez világos beszéd, amely nem hagy kétséget affelől, hogy szerzőnk az empátia tárgyalásában nem kíván elszakadni a jelenségszint értelmezésétől és az értelmezésnek attól a módjától, amit számára a pszichológia eklektikus formája jelent.

Önmagában véve persze a törekvés helyessége nem vitatható. Szükség van a pszichológiában erre a „közvetítői”, „fordítóí” szerepre; nem kevésbé a pszichológiai gondolkodás népszerűsítésére. Csak éppen nem közböbös, hogy az egyes irányzatok, koncepciók között meglévő elvi különbségek összemosása milyen eredményhez vezet. Mint ahogy az sem érdektelen, hogy a „pszichológiai gondolkodás” nevében milyen szemléletmódot kínálunk fel a „problémák megvilágítására (...) és ezen át a társadalmi gyakorlat segítésére”. Márpedig, ha nagyvonalúan eltekin-tünk elméleti előfeltevéseink és szemléletmódunk ideológiai vonatkozásai-nak tisztázásától, s ha okfejtésünkben pusztán a tények, meglátások és elméletek „logikai egyezésére” támaszkodunk azok ideológiai tartalma-

nak egyeztetése helyett, szándékunk tisztessége aligha fogja tudni szavatolni teljesítményünk értékét.

Az empátia tárgyalása Buda Bélánál nem nélkülöz bizonyos mérvű kritikát. Átgondolt és körültekintő a dolgokhoz való hozzáállása, mint ahogy kritikai észrevételei is többnyire jogosak és helytállóak. Ennek ellenére, mivel tartózkodik az empátia ideológikus vonatkozásainak érintésétől, eklektikus marad szemlélete, és ez bizony nem maradhat következmények nélkül.

Hogy csak a legszembetűnőbbeket említsük: könyvének terjengőssége és rendszernélkülisége elsősorban ennek tudható be.

Az empátia tárgyalásához szükséges információs anyagon túl, Buda Béla könyvében sok olyan kérdést is felszínre hoz, amelyek, ha egyéb vonatkozásban érdekesek is, a fő mondanivalóról inkább csak elterelik a figyelmet. A könyv terjengősségében a kritikai szelekció hiányának éppoly szerepe van, mint az ideológiai bizonytalanságnak abban, hogy szerzőnk minden szellemi nagyságot, akit csak megidéz, egyforma tisztelettel övez, minden elméletet, elgondolást, ötletet, amit hasznosíthatónak vél, különösebb fenntartás nélkül épít be művébe. A rendszerező elv és a szükséges szelekció hiánya végül is azzal a következménnyel jár, hogy az empátiával kapcsolatos érdekes és eredeti fejtegetések helyére a pszichológia meddő ismeretanyaga kerül. A sok kitérő és aprólékos gond a részletekben néha már azt a benyomást kelti bennünk, hogy Buda Béla minden fejében levő ismeretet hiánytalanul szeretne az olvasó fejébe átültetni. Az ilyen lexikális jellegű ismeretterjesztés azonban aligha járhat a kívánt sikerrel, hiszen amit a szerző elmulaszt — a kérdéskörre vonatkozó ismeretanyagot szelektálni és belőle a lényegyet kiszűrni —, azt az olvasó még kevésbé tudja elvégezni.

Méltánytalanul járnánk el azonban, ha az empátia tárgyalásának teoretikus hiányosságaiért kizárólag vagy elsősorban a szerzőt marasztalnánk el. Hiszen amivel a pszichológia nem szolgálhat, azt ő sem nyújthatja nekünk.

Buda Béla már könyvének első lapjain kénytelen számot vetni a pszichológia elméletteremtési nehézségeivel. Az elméleti ellentmondások — és ebből fakadóan e tudomány legfőbb dilemmájának tartott kóros széttagoltság — okát azzal magyarázza, hogy a „pszichológiának nincsenek olyan „archimédeszi pontjai”, mint a természettudományoknak. Hiányzik a jól körülírható, jól objektíválható valóságszféra, amellyel foglalkoznia kellene, és hiányoznak az olyan módszerek is, amelyek segítségével a jelenség a vizsgálótól jól elkülöníthető és annak szubjektív befolyásától mentesíthető” volna (9. old.).

Ezt a magyarázatot azonban csak több-kevesebb megszorítással tudjuk elfogadni, hiszen a tulajdonképpeni okokat rejtve hagyja, illetve azokat kizárólag módszertani problémákra redukálja.

A pszichológiának valóban nincsenek „archimédeszi pontjai”, mint ahogy hiányzik az a „jól körülírható” valóság-szféra is, amellyel — az empirizmus egzakt követelményeinek eleget téve — foglalkozhatna. Tárgymeghatározása azonban éppen azért bizonytalan, mert a természettudományos módszertani törekvések a tudományos vizsgálódás határán túlra szorítják azt a szférát, amellyel a pszichológia foglalkozni hivatott volna. Tárgykör és módszertan összebékíthetetlen ellentétéről van tehát szó, amely ellentétben belül a tárgykör: a szubjektív szféra — lelki jelenségeink és emberi életünk individuális sajátossága —, a módszertan pedig: e kérdéskör tudományos vizsgálhatóságát megkérdőjelező ideológia.

Ebből az alapvető ellentétből fakadóan a pszichológián belüli módszertani problémák nemcsak akként jelentenek gondot, ahogyan azt Buda Béla megfogalmazza, hogy tudniillik miként lehetne a vizsgált jelenségeket elválasztani a vizsgáló szubjektív befolyásától. A vizsgált jelenségek szubjektív természete ugyanis legalább ennyire problémás. Hiszen a pszichológia nagy dilemmája valójában éppen az, hogy a tudományosság pozitívista kritériumait szem előtt tartva miként lehetne mentesíteni tárgykörét mindennemű szubjektivitástól. Másként szólva: miként lehetne empirikus vizsgálat tárgyává tenni az ember lelki életét anélkül, hogy konkrét szubjektumokról esne szó?

Mint ismeretes, különböző pszichológiai irányzatok és iskolák különbözőképpen oldották meg ezt a dilemmát. Többnyire a tárgykör rovására, vagyis erőszakosan leválasztva a szubjektív szférát konkrét anyagi hordozóiról; megfosztva lelki jelenségeinket mindennemű konkrét emberi tartalmuktól. Így aztán miközben a pszichológia legkülönbözőbb formáiban bizonyította, hogy érvényt tud szerezni a tudományosságot szavatoló módszertani előírásoknak, valójában az történt, hogy e tudományon belül (is) sikerült az embert dehumanizálni. Tulajdonképpen a pozitívizmus győzelméről és térhódításáról van szó, amely mint tudományos módszertan, mint gondolkodási formává szélesedett ideológia egyszerűen megátalja a pszichológiát abban, hogy a szubjektív szférával érdemben foglalkozhasson, hogy az ember — mindig személyes életekben testet öltő és mindig szubjektív élményekben megnyilvánuló — konkrét létbeli problémáihoz hozzászólhasson. És ha voltak vagy vannak is más irányú kísérletek, erőtlennek bizonyulnak ahhoz, hogy humanista törekvéseikkel a pszichológia főbb áramvonalaiival szemben ellensúlyozzák a szcientista elfoglaltságot.

Azt, hogy a természettudományoktól kölcsönzött módszertan mind erőteljesebb térhódítása, követelménnyé válása, ellentmondásokhoz vezet a pszichológiában, Buda Béla nagyon jól látja. Az okokat azonban megint csak sajátos módon, azaz ideológiai vetületük nélkül magyarázza. „Kialakult és általánossá vált az a törekvés — írja ezzel kapcsolatban —, hogy az ismereteket az empiria ellenőrzése alá kell bocsátani. Ilyen érte-

leben tehát a pszichológia halad a tudományosság szigorúbb kritériumai felé." Ennek a — véleménye szerint mint látjuk pozitívan értékelt — folyamatnak, határt szab az a körülmény, hogy a pszichológia tárgykörébe eső, az embereket leginkább érdeklő jelenségek „nagyon illékonyak, nem bonthatók részekre, mert akkor elvesztik értelmüket és azokat a vonásaikat, amelyek miatt vizsgálni érdemes őket”. (Lásd 12. old.) Találónan a behaviourizmust hozza fel annak igazolására, „hogyan foszlanak szét jelentéktelen elemekre a bonyolult összefüggések, ha könnyörtelesenül a megfogható változók lebontására törekszik a tudományos kutatás”.

Buda Béla tehát felismeri, hogy bizonyos jelenségek vizsgálatában az empirikus módszerek csődöt mondanak, hogy a „tudományosság szigorúbb kritériumait” nem lehet nyakló nélkül alkalmazni. Csakhogy fenntartásai vannak az elméleti fejtegetések lehetőségeit illetően is. A pszichanalízis példáján illusztrálja, hogy a „bonyolult összefüggések egyoldalú kultusza”, „az egyes esetekben szerzett tapasztalatok általánosítása” miként csábíthatja a pszichológiát spekulatív elméletalkotásokra. S mivel a pszichológiát többször érte már — és nem is minden alap nélkül — a spekuláció vádjá, ennek veszélye ma, amikor mind nagyobb méreteket ölt a természettudományos módszerekre alapozó kutatás, érthetően bátortalanítóan hat vissza a teoretikus vizsgálódásra és az elméletalkotó szándéokra.

Ezt a kiúttalannak látott helyzetet — amely mögött nem nehéz ráismerünk a pszichológia tárgykörének és módszertani törekvéseinek, jelzett, ideologikus ellentmondásaira — Buda Béla az „empirikus követelmények és a komplexitás fenntartása” között mintegy természetszerűleg meglévő ellentétet magyarázza. Mivel a természettudományos módszerek ideologikus szerepének gyanúja fel sem merül benne, az empirikus módszerek hitelét nincs mi alapján megkérdőjeleznie. Így, ha e módszerek korlátlan alkalmazásának lehetőségével szemben meg is fogalmazza kételyeit, a fejlődés akadályát kénytelen mással, a dolgok természetéből fakadó körülménnyel, magyarázni.

De Buda Béla legalább nem titkolja, hogy tanácstalan. S ez már önmagában véve is jelzi, hogy beállítódása és törekvése mélyén ott érlelődik a tudományosságot jelentő akadémikus gondolkodás és a problémalátás korlátaival való szakítás. Erre egyébként múlhatatlanul szüksége van ahhoz, hogy társas viszonyaink és személyes életünk választ sürgető kérdéseivel foglalkozhasson.

„Nem tudjuk, hogyan alakul tehát a pszichológia jövője” — írja, de „úgy tűnik, hogy a módszerek számot tevő fejlődése a közeljövőben nem várható” (...), s inkább az „elméletek, a koncepciók, a komplex összefüggések fogalmi megragadása terén van kilátás a nagyobb fejlődésre. Itt van mód az alapjelenségek gondosabb meghatározására, az elvont

szakfogalmak közötti kapcsolatok jobb kimunkálására, és a különböző általánosítási szintű tudományos elméletek képzésének módszeres kutatására". (Lásd 13. old.)

Jövőt latolgató gondolatai súlypontozásával, irányjelzésével tökéletesen egyet is értenünk, ha fejtegetéseivel, bármilyen áttételesen vagy elvont formában, de a társadalomtudományok, és ezen belül a pszichológia elméletalkotásainak s fogalmi apparátusának szükséges ideológiakritikájára gondolna, és nem csupán „a különböző felfogások tényleges tapasztalatanyagát egyeztető munkának”, vagyis saját elméleti platformjának — eklekticizmusra való hajlamának — igazolását tartaná szem előtt. Jó okunk van hinni ugyanis, hogy szerzőnket jószerével csak ez utóbbi gond foglalkoztatja, hogy a „közvetítés” lehetősége és szükségessége felől szeretné meggyőzni olvasóit.

Nem mintha a „közvetítés” igényét tartanánk most egyszerűen kifogásolhatónak. Ezt változatlanul helyénvaló törekvésnek tartjuk. S nem utolsósorban éppen azért, mert elvileg egyetértünk Buda Bélával abban, amit újabb érvként alapállása mellett felhoz. Nevezetesen, hogy egymással összebékíthetetlennek látszó iskolák koncepcióiban meg lehet keresni a tapasztalati azonosságokat, iki lehet mutatni, hogyan és mért alakultak különböző elméletek a maguk sajátos formájában, s hogy „milyen előfeltevések és milyen logikai műveletek játszottak ebben közre”. (lásd 14. old.). Csakhogy — és itt erre fektetnénk a hangsúlyt — éppen ennek a munkának az elvégzése igényli elsősorban azt a kritikai számvetést, ami az elvont fejtegetések vagy a tényekkel és számadatokkal körülbástyázott érvelések mélyén kimutatja ezek ideológiai vetületét. Enélkül, önmagában véve pusztán a gondolati előfeltevések, fogalmak, tapasztalati anyagok és logikai műveletek egyeztetése és összevetése fabatkát sem ér. Hiszen túl sok értelme már csak azért sem lehetne egy ilyen összevetésnek, mert a tudományos kutatás és elméletalkotás társadalmi-ideológiai szerepkörének tisztázása nélkül vajon miféle szellemi pillérekre is alapozhatnánk azt a „közvetítői tárgyilagosságot”, azt a „kritikai hozzáállást”, amellyel Buda Bélával felülvizsgálhatnánk a különböző pszichológiai koncepciók érvényét, s amellyel a helyesnek ítélt meglátásokat a téves mozzanatoktól elkülöníthetnénk.

Mindazt a bizonytalanságot, amit a megalapozott társadalomfilozófiai vagy — tisztesség ne essék szólván — világnézeti irányjelzés hiánya jelent, Buda Béla maga is érzi. Még ha ezt ő maga másként is éli meg, ha bizonytalanságáért az elvi összefüggések ismerethiánya helyett a tudományos kutatás „megbízható” kiindulópontjának hiányát teszi is felelőssé. Mert vissza-visszatérve korábbi gondolatára, Buda Béla úgy vélekedik, hogy személyiségünk és emberi viszonyaink azért állnak a kiismerhetetlenségig bonyolult összefüggésben előttünk, mert „nem találtuk meg a tudományos kutatás olyan kiindulópontját, mint amilyen például a ké-

miában az elemek vegyülési törvényének meghatározása volt”. S azért van annyi pszichológiai irányzat és iskola, mert e bizonytalanságból fakadóan csak viszonylagos és időleges állandókkal dolgozhatunk, s így úgyszólván tetszés szerint alakítható ki olyan gondolatrendszer, amely jogot formálhat személyiségünk egészének vagy lelki életünk bármely vonatkozásának értelmezésére.

Eltekintve attól, hogy *mindennapi tevékenységünk tárgyi jellegében, és személyiségünk által interiorizált, konkrét élettélményként bennünk szubjektív formát öltő társadalmi viszonyainkban* az olyannyira áhított „megbízható” kiindulási pont a pszichológia számára éppenséggel adva volna — egyébként ennek fel nem ismerése vagy el nem fogadása úgyszólván a pszichológia ideologikus szerepvállalásaival magyarázható —, mindenképpen naivitás azt hinnünk, hogy az alapelvek és kiindulótételek megválasztása, a különböző koncepciók létrejötte, ütközése és konfrontálódása a merő véletlen műve volna; hogy a (törekvéseik mélyén különböző érdekeket képviselő) pszichológusok lelkes egymásra találása, a felhatalmazott (de merőben ellentétes társadalmi értékeket képviselő) gazdag ismeretanyag termékeny összegezése valóban csak a kutatás megbízható kiindulópontjának hiányán múlna.

De hogy félreértés ne essék: megjegyzéseinkkel nem Buda Béla lélelmódszának hiányosságait szeretnénk taglalni, vagy azokat bizonygatni Buda Béla kezdeményezése és törekvése, a szubjektív szféra, a valós emberi problémák felé történő „nyitása” éppen eléggé úttörő jellegű ahhoz, hogysem efféle számonkérésekre lehetne gondolnunk. Ámde éppen azért, mert törekvése lényegével egyetértünk, mert azt rokonszenvesnek találjuk célkitűzéseiben, rá kell mutatnunk azokra a buklatókra, amelyek megkerülhetetlenné válva úton-útfélen felütik fejüket, ha a pszichológia ideologikus vonatkozásainak szemérmesen hátat fordítunk.

Mert bizony ez a szemhunyas nemcsak az empátia vizsgálatát megelőző, azt mintegy gondolatilag előkészítő „szellemi platform” kidolgozása során bosszulja meg magát, hanem később, az empátia részletekbe menő tárgyalása során is. Vagy itt még inkább. Általában véve úgy, hogy — megfelelő szűrőrendszer híján — jelentős hangsúly esik szerzőnk fejtegetéseiben olyan fogalmi konstrukciókra és gondolattartalmakra, amelyek, lévén, hogy jelentésük és használatuk nem egyértelmű, az alapvetően helyénvaló megsejtésekre ráarakódva, ezeket keresztül-kasul átszöve, tulajdonképpen eltörleszolja az összefüggések mélyebb megértése elől az utat.

És éppen ettől a sajátosságától válik Buda Béla könyve nagyon nehezen értékelhetővé. Egyfelől ugyanis a könyv alapvető gondolatai — kitalapozható tételei —, megmaradva az általánosságok szintjén, igazak. Legalábbis abban az értelemben, hogy némi „empátiával” belemagyarázhatjuk az általunk helyesnek vélt meglátásokat. Másfelől azonban elna-

gyoltságuk és kidolgozatlanságuk miatt a felvillantott gondolatok mennyi más értelmezés számára is lehetőséget nyújtanak. Annál is inkább, mivel túlzott, már-már körülményessé váló óvatosságában, Buda Béla kerül mindenféle kizárólagosságot. Ha állít valamit, azt úgy teszi, hogy közben nem zárja ki más megközelítés, értelmezés, összefüggés lehetőségét. Ennélfogva, pusztán az olvasottakra alapozva, könyvével kapcsolatban aligha állíthatunk úgy valamit, hogy más „empátiás megközelítésből” ne lehetne következtetni akár annak az ellenkezőjére is. Hiába igyekszik hát a részletekben „tény és tárgyszerű” maradni, ez önmagában véve mit sem ér, ha a kellő szilárdságú és teherbírású gondolati-filozófiai váz nélkül, a mű összességében válik „gyúrhatóvá”, többértelművé.

Ahhoz, hogy *Az empátiáról* egyértelmű véleményt lehessen mondani, hogy a mű egészét, annak értékeit, mérlegelni lehessen, sorra kellene vennünk minden egyes tételét, elemezve ezeket célkitűzésük, elvont ideológikus tartalmuk s nem utolsósorban az empátia jelenséggörének átfogó értelmezési rendszerébe való illeszthetőségük szerint. Ami azonban, már csak terjedelmi okok miatt is, nyilvánvalóan képtelen vállalkozás volna, illetve kétséges, hogy egy ilyen nagyszabású elemzés a fáradságot egyáltalán megérné-e. Lemondva ezért értékelésünkben a „teljesség igényéről”, az alábbiakban néhány szemelvény és kiragadott példa alapján érzékeltetnénk, hogy mit és mennyit sikerült Buda Bélának — megmaradva a dolgok jelenségszintjénél — az empátia jelenséggöréből megragadni.

Ha megpróbálnánk valamiképpen összegezni azt a nehezen körülírható jelenségegyüttest, amit az empátia fogalma takar, legcélszerűbb a szerző meghatározásánál maradnunk. E szerint az „empátia lényege az a megfigyelésen, tapasztalaton, következtetéseken alapuló állítás, hogy az ember sajátos képességével bele tudja élni magát a vele közvetlen kapcsolatban levő másik ember lelkiállapotába, ez a beleélés sajátos pszichés folyamatokat indít meg, amelyek révén fel tudja idézni magában az ember a másikban zajló indulatok, érzelmek és gondolatok tartalmát és azok összefüggéseit, és e felidézés révén jutunk el a másik ember megértésére”. (Lásd 15. old.) Ez az első, még szétfolyó és bizonytalan meghatározás, a későbbiek során többször is módosul, aszerint, hogy a jelenség mely vonatkozásai kerülnek előtérbe, hogy végül is valamelyest konkrétabb tartalmat nyerjen. Ennek értelmében az empátia jelensége egy „különleges kommunikációs esemény”, amely a verbális közlésen túli, ún. meta-kommunikációs szinten megnyilvánuló szubjektív pszichológiai tartalmakból áll össze. Amíg tehát egyfelől az empátia személyiségünk tulajdonosságát és képességét jelenti, másfelől a szokásosnál nagyobb fokú információs összeköttetést jelent ember és ember között. (Lásd 120. old.)

Hogy ennek a „különleges kommunikációs eseménynek” a mibenlétére jobban rávilágíthasson, Buda Béla széles körű áttekintést nyújt olvasóinak a kommunikációelmélet köréből, különös tekintettel a metakommu-

nikáció szerepére emberi érintkezéseinkben. S bár fejtegetése az adott gondolatrendszer szellemén belül maradvá világos és következetes, számunkra érvelése egészében véve mégsem eléggé meggyőző. Éspedig azért nem, mert a kommunikációelmélet — annak ellenére, hogy felettébb divatos és látszatra roppant tudományos — a pszichológia azon hamis elméleti konstrukciói közül való, amely spekulatív jellegéből fakadóan túlságosan felszíni és mesterkélt ahhoz, hogysem személyiségünk és társas viszonyaink létbeli összefüggéseinek árnyalt elemzésére alkalmasnak bizonyuljon. Az „árnyalt elemzés” hiányolása egyébként valójában merész szépítése a dolgoknak, hiszen a „meztelen igazság” az, hogy ez a pszichológiára erőltetett gondolatkonstrukció személyi létezésünk társadalmi sajátosságai közül nem ragad meg különösebben jelentős mozzanatot. Illetve, amit értelmezési lehetőségként felkínál kapcsolatainkra, az éppen „nyilvánvaló” volta miatt sokkal inkább elfedi, mint feltárja a valóságot. Hiszen azáltal, hogy ez az elmélet társadalmi kapcsolatformáinkat s személyi érintkezéseinket egyszerű kommunikációs viszonyra szűkíti le, hogy magában az „információcserében” láttatja ezek lényegi mibenlétét, tulajdonképpen rejtve hagyja s eltakarja emberi mibenlétünk társadalmi meghatározottságának mélyebb értelmét. Nevezetesen azt, hogy magukban ezekben a — különböző jelleget és formát öltő — viszonyokban nyer konkrét tartalmat az ember személyi létezése, hogy ezeknek a viszonyoknak az ütközésében és szövődésében zajlik egész élete.

Társadalmi érintkezési formáink mögött sokkal többről van tehát szó, mintsem hogy azt csak kommunikációra lehetne redukálni. Együttélésünk s belőle fakadóan emberi arculatunk legfőbb jellegzetességeit éppen ezekben a viszonyokban ragadhatjuk meg. Fenntartással kell ezért fogadnunk minden olyan elméleti törekvést, amely ezekre a különben is nehezen megragadható összefüggésekre inkább árnyékot, mint fényt vet. Márpedig az információelmélet, nagyrészt közhelyeket takaró tudományos frazeológiájával, éppen ezt teszi. S minthogy Buda Béla sem tud teljes mértékben megszabadulni ennek következményeitől, sok egyéb érdekes és hasznos gondolata mellett mindenekelőtt a kommunikációelmélet lehetőségeit taglaló mértéktartó összegezését tartjuk igazán jelentősnek. Ebben ugyanis egyértelműen leszögezi, hogy a kommunikáció és metakommunikáció koncepcióját a hozzátartozó elmélettel együtt nem lehet a tudomány végleges szavának tekintenünk, mert „ez az elmélet, valószínűleg később majd módosul vagy más, átfogóbb teóriába épül bele”. Ez a távolságtartás és körültekintő előrelátás az, ami Buda Béla célkitűzésének legfőbb értelmét érvényesülni engedi. Mivel nem magának a kommunikációelméletnek a „hitélet” félti, hanem a tárgyalt, jelenségkör megértését tartja szem előtt, széles körű anyaggyűjtése révén — mintegy menet közben — előkészíti a kommunikációelmélettel kapcsolatos pszichológiai ismereteket.

reteink szintézisének lehetőségét is, sürgetve e kritikus számvetés elkészültét.

Hogy a kommunikációelmélet valójában „szűk” az empátia jelenségkörének értelmezéséhez, vagyis hogy e jelenségkör mögött az emberi kölcsönhatások sokkal mélyebb és átfogóbb érényesüléséről van szó, mint ahogy azt a kommunikációelmélet látni engedi, az a könyv lapjain többször is nyilvánvalóvá válik. Legkifejezettebben akkor, amikor a szerző az empátiás viszony személyiségünk lelki egészségében játszott esszenciális jelentőségére hívja fel olvasói figyelmét. Számos szakember véleményének hangot adva azt írja, hogy „az empátiás jellegű kapcsolatoknak személyiségek közötti — tehát a sok csatornán át zajló őszinte és intim — kommunikációnak olyan a pszichológiai jelentősége, mint a test szempontjából a légzésnek vagy az anyagcserének”. (Lásd 292. old.) Ebből fakadóan „a huzamosabb ideig tartó pszichológiai magány”, a formális kapcsolatok mellett, illetve azok ellenére olyan pszichopatológiai elváltozásokat kényszerít ki személyiségünkől, amely a későbbiekben még inkább rontja társadalmi beilleszkedésünk és kontaktusteremtésünk eredményességét.

És ezen a ponton szinte már csak „egy hajsza!”, pontosabban egy szerencsétlenül megválasztott fogalom, választja el szerzőnket annak lehetőségétől, hogy alanyi viszonyaink bonyolult konglomerációjában felismerje személyiségünk mibenlétét. A kommunikáció fogalma gátolja meg ebben, amely a személyi kontaktusok felszíni összefüggéseire helyezve a hangsúlyt megnehezíti az ember társas viszonyokban való létezésének megértését és annak felismerését, hogy személyi kapcsolatformáinkban, a kommunikáció minden szintjén, alanyi viszonyaink változása, irányultsága és módosulása az, ami esszenciális jelentőségű. Nemcsak mert a közvetlenül érzékelt vagy bonyolult áttételeken keresztül érvényesülő, személyi viszonyaink szövődésére szerveződik hangulatilag s gondolatilag egész életünk, hanem mert alanyi viszonyaink képviselik ténylegesen is a társadalmi tartalom alakulását és formálódását bennünk.

Mindenesetre nagy jelentőségű előrelépés már az is, hogy Buda Béla felismeri és magyarázni próbálja személyi kapcsolatformáink jelentőségét. Még ha igaza mellett érvei kissé keresettek is. Mert ha kétség nem is fér ahhoz, hogy személyi életvitelünkben, identitásunkban, lelki egészségünkben kapcsolatformáink és kötődéseink, esszenciális jelentőségűek, e kérdéskör létalapjainak kibontása helyett szerzőnk — ezúttal is a maga fegyvertáránál maradva — a tapasztalati megfigyelések adataival érvel. A szociológia és a pszichológia felméréseire hivatkozva azt állítja, hogy a mai ember életében az olyan hagyományos ösztönzőknél, mint az anyagi javak, társadalmi presztizs, szexuális kielégülés, szabadidő-eltöltés, lakásigény és étkezési szükséglet, nagyobb fontosságúak lettek a „saját identitásával kapcsolatos jelképes szükségletek”, a formális kapcsolatokon be-

lül a személyes elem, egyszóval mindennél fontosabb lett a másik ember „mint egyéniség, mint különleges, egyedi lény, mert csak ennek tükrében talál meg valamit önmagából is” az ember. (Lásd 289. old.)

Mi tagadás, anélkül, hogy személyi viszonyaink jelentőségét akár a legcsekélyebb mértékben is megkérdőjeleznénk, kétkedéssel fogadjuk a „mai ember” új szükségleteire fényt vető szociológiai és pszichológiai felmérések egyértelműségét. Kétkedéssel kell azt fogadnunk több szempontból is. Egyrészt azért, mert a személyes kapcsolatok elsődleges szükségletté válásának s magának e szükséglet tudatosságának hiánya mindennapi életvitelünk szintjén lépten-nyomon leleplezi önmagát, másrészt pedig — és ez az, amiről nem célszerű megfedekezni — mert az emberi kapcsolatok fentebb igényelt személyessége, szubjektív telítettsége, a formális kapcsolatok társadalmi kényszerítő ereje miatt egyelőre még kivitelezhetetlen. És persze az az állítás sem állja meg helyét, hogy a szubjektív viszonyok jelentősége az utóbbi fél évszázadban nőtt volna meg. Mint-hogy ezek a viszonyok nemcsak a „gyermek zavartalan személyi fejlődése szempontjából”, de az ember társadalmi voltából fakadóan is minden életkorban és történelmi időpontban egyaránt fontos szerepet játszanak. Legfeljebb arról lehet szó, s különbség abban van, hogy adott időpontban egy adott létforma hogyan hat vissza ezekre a viszonyokra. Így napjainkban, az iparilag fejlettebb társadalmakban, az alapvető élettani szükségletek kielégültével, ezek a viszonyok az emberi élet minősége szempontjából valóban nagyobb szerephez jutnak. De hogy ténylegesen miféle szerephez jutnak, hogy a „ma emberénél” hogyan és miért kerülnek előtérbe a szubjektív jellegű kapcsolatok, annak — a szociológia és a pszichológia jelzett felméréseire nem kevésbé rációzva — Buda Béla szemléletes leírását nyújtja.

A fejlett gazdasági életű társadalmakat emberi kapcsolataink szempontjából jellemezve az alábbiakat írja: „Nagyon sok az egysíkú, stagnáló, nagyon szűk egyensúlyi bázison kialakuló kapcsolat, az emberek nagyon távol állnak egymástól érzelmileg, nagyon alacsony fokú tudatossággal élik át interakcióikat, nehezen, egyenetlenül fejlődnek, emberi kapcsolataik zavaraiából nagyon nehezen, sok szenvedés és bántás árán szabadulnak csak ki”. (Lásd 295. old.) Majd így folytatja: az emberek viszonyaikra „értelmi jellegű elveket, értékszempontokat, merev szabályokat vonatkoztatnak, és az egyediséget, a sajátosságokat nem érzik és veszik figyelembe eléggé egymásban”. Ebből a talajból aztán kényszerűen fakadnak az agresszív kilengések, a családi és házassági krízisek, különböző zavart magatartásmódok, rövidzárlatos örömszerzési szokások, munkahelyi konfliktusok és a legkülönbözőbb deviáns magatartások.

„A modern ember tehát rászorulna arra, hogy empátiás képességeit fejlesszék” — vonja le mindebből a végső konzekvenciát Buda Béla. Ami ebben az összefüggésben azt sugallja, hogy mindenekelőtt rajtunk, em-

pátiás képességeink fejlesztésén múlik gondjaink orvoslása. Ez azonban így nemcsak hiú ábránd, de ideológiai következményeit tekintve veszélyes önámítás is. Hiszen annak az idealista szemléletnek a magvát ülteti el bennünk, hogy kizárólag képességeinken és hozzáállásunkon múlik, mennyire tudunk életünkkel boldogulni, ahelyett, hogy sivárrá váló kapcsolataink mögött, formális viszonyaink térhódításáért együttélésünk intézményesített keretének jellegét s adott formáját tennénk felelőssé.

Sorsunk, személyi boldogulásunk érdekében aligha elég a „természetes és tudatos empátiára” való törekvés, gondjaink orvoslását aligha szabad kizárólag ettől remélnünk. Mellette és előtte sokkal inkább társadalmi intézményeink személytelen viszonyainak humanizálásában kell a közös-ségibb emberi lét lehetőségeit keresnünk, más szóval, kapcsolatformáink bürokratikus túlszabályozottságán kell intézményesen engednünk. És társadalmi életünk demokratikussá tételének elve, bár átvitt értelemben, tulajdonképpen ezt jelenti. Ennek megvalósulása érdekében azonban nemcsak az egymáshoz való személyi odafordulás lehetőségét kell megteremtünk, de a formális kapcsolatok rovására ezt társadalmilag is értéke-sőbb gesztussá kell lényegíteniünk.

Létformánk sajátosságai, az intézményekben rögzített érdekellentétek s ezeken belül kapcsolatformáink jellegét meghatározó csereviszonyaink s maguk partikuláris érdekékviseletével, amelyek keresztül-kasul behá-lózzák és átítatják egész életünket, egyelőre még komoly akadályát je-lentik az efféle átrendeződésnek. Ilyenformán viszont az empátiás kész-ség szorgalmazói is csupán naiv áldozatai a jobbat akaró törekvésnek. Mert ha empátiás képességünk révén sikerül is partnereink vagy ügyfe-leink rejtett szándékára ráérezve „felülkerelkednünk”, hosszabb távon és végeredményét tekintve ez a módszer, mármint hogy „ügyességünk” révén mi másszunk mások fejére, aligha járul hozzá emberi életünk tartalma-nak és jellegének minőségi átrendezéséhez.

De tisztában van azzal Buda Béla maga is, hogy pusztán empátiával szép keveset lehet a világon változtatni. Bár ennek okát távrólól sem a fentebb jelezett ellentmondásban látja, hanem abban, hogy világunkban a „racionalitás szelleme”, az érdekviszonyoktól megfertőzött lelkület, nem kedvez az empátiának: sem a fogalom elterjedésének, sem az általa jelölt emberi készség elmélyülésének. De ha a korszakunkat jellemző szemléleti kötöttségek miatt, szerzőnk elhanyagolhatónak is nyilvánítja az empátia fogalmának és koncepciójának társadalmi jelentőségét, a könyv terjedel-mes részét mégis annak bizonyíttatására szenteli, hogy az empátiás kész-ség hogyan válhat a vezetésben, a pedagógiai munkában és gyermekne-velésben, az orvoslásban és pszichológiai munkában, csoportterápiában és rendőri kihallgatásban, előadásban és tömegtájékoztatásban — egyszó-val a formális emberi kapcsolatainkat jellemző legkülönbözőbb szituációk-ban — hatékony társadalomszervező erővé.

Az empátia intézményes keretek között történő alkalmazásának lehetőségét Buda Béla, röviden szólva, abban látja, hogy az megkönnyíti az egyén viselkedésének szabályozását. Az empátia ugyanis — mint mondja — lehetővé teszi, hogy a vezető vagy nevelő, terapeuta vagy rendőr, megfelelő közvetítővé váljék a társadalmilag megkívánt magatartás és tudás, valamint az adott egyén érzelmi világa, lelkiállapota, személyi sajátossága között. (Lásd 238. old.) Más szóval, Buda Béla az empátia azon lehetőségére hívja fel figyelmünket, hogy általa a társadalmi élet egyoldalú racionális szervezése és szabályozása kiegészíthetővé válik az érzelmi ráhatás, a pszichológiai szabályozás eszközével is. Hogy tehát ne pusztán verbális szinten történjen az uralmi viszonyok ideológiájának közvetítése, hanem a „racionális” érvek mellett — s már kora gyermekkorunktól kezdve —, a személyünknek szóló fokozott érdeklődés, kitüntetett figyelem és (álcázott) emberi jóézés érzelmi ráhatásaival is segítsük intézményes viszonyaink adott rendjének elfogadását, vagyis a fennálló termelési és elosztási viszonyokhoz való igazodást.

Ezzel aztán egy kínos természetű, de a pszichológiában távolról sem új keletű problémával kerül szembe a szerző. Ahhoz, hogy törekvését méltányolják és elismerjék, hogy fáradtságos munkájának társadalmi hasznosságában senki se kétekedhessék, Buda Béla is — mint rajta kívül még annyian mások — kénytelen az adott létforma zavartalan reprodukcióját szolgáló „tippekkel” előállni. Még ha ezzel, feledve a személyi sors szubjektív jellegű gondjainak érdeképviseletét, holtvágányra is tereledik a szerzői szándék. De hogy ennek a gondolati törésnek a mélyére lássunk, vissza kell térnünk az empátia meghatározásához.

Személyi viszonyaink és az empátia összefüggéseinek tárgyalása során Buda Béla még arra a helyes álláspontra helyezkedik, hogy az emberek egymás iránti érzelmi-tudati nyitottsága, a másokat nyomasztó problémákra való ráhangolódás voltaképpen természetes adottságunk, s hogy ez a bennünk rejlő hajlam vagy készség csak a „szocializáció” során, társadalmi létformánk legfőbb jellegzetességeinek elsajátításával kerül „gátlás alá”; hogy a másik emberrel való kontaktusunk létformánk sajátosságából fakadóan válik mindinkább „diplomatikussá”: szabályok és konvenciók által irányított, tartalmában viszont rejtett, magatartássá. Együttéléstől fakad tehát, hogy nem célszerű nyíltan adni önmagunkat, s hogy csak kevésbé vagyunk kíváncsiak egymásra. Felnőtté válva már nem a másik ember személyisége, alapélménye, életérzése stb. érdekel bennünket, hanem mindennek csak egy sajátos vetülete: a személyi magatartásban, verbális közlésben, hangulatváltozásban megnyilvánuló vagy abból kiolvasható, s számunkra jelentőséggel bíró, érdektörekvések.

Csak célokat és érdekeket veszünk figyelembe, ehhez igazítva a magunk céljait és érdekeit. Személyi kontaktusaink sok esetben nem is állnak egyébből, mint csereaktusokból, s ezen belül egymás megtévesztésére

irányuló törekvésekből, vagy — legjobb esetben — törekvéseink és érdekeink „humánus” egyeztetéséből. Az empátiával kapcsolatban mindez akként merül fel, hogy — valamely rejtett emberi tulajdonságunk életre hívása révén — miként lehetne változtatnunk silánnyá (közömbössé, számítóvá, ellenségessé) vált emberi természetünkön.

Mert az empátia nem egyéb, mint emberi természetünk gazdagabbá tételének, személyi kapcsolatformáink emberi teljességigényének — vagyis egy aligha teljesülő nosztalgiának — nem túl szerencsés megfogalmazása, körülírása. Emberi együvé tartozásunknak, egymás közvetlenebb megélésének s teljesebb elfogadásának igénye kap hangot ebben a nosztalgiában, amely ez idő tájt, létformánk sokféle kényszerítő hatása miatt, még nem tud megnyilvánulni.

Az eszmei alapok nagyoaltságából fakadóan azonban Buda Béla mind ezt kellőképpen nem tisztázza magában. Enélkül viszont, bár jól látja azt, hogy a „modern társadalom” optimális szervezetségre való törekvésében „formalizálni igyekszik az emberek viszonyát minden lehetséges helyzetben, ahol csak rendszeresen érintkezésbe kell kerülniök egymással” (lásd 188. old.), személyi kapcsolatformáinkra vonatkozóan nem vonja le a megfelelő konzekvenciát. Így aztán elképzelhetőnek tartja, hogy személyi viszonyaink intézményes szabályozása, kapcsolatformáink elszemélytelenítése ellenére, sőt éppen hogy ennek tökéletesítése révén (!) társadalmi érvényt és jogot tud szerezni vagy biztosítani az empátiának. Ezt viszont csak úgy érheti el, ha felkínál egy rafinált pszichológiai technikát, amellyel rejtett szubjektív tartalékainkat felszínre lehet hozni, hogy szabályozás alá lehessen azt is vonni, s ekként lelkünk titkos rezdüléseit is létünk intézményes jellegéhez lehessen adaptálni. Paradox módon így, az empátia révén, végül is az a hierarchikus szervezet nyerne megerősítést, amely — a benne lefojtott ellentmondások s érdekellentétek miatt — kíméletlenül szembe helyez bennünket, nemcsak egymással, hanem lényunktől elidegenített egész társadalmiságunkkal.

És még csak azt sem állíthatjuk, hogy Buda Béla figyelmét elkerüli életünk intézményes voltának legfőbb sajátossága. Tisztában van ugyanis azzal, hogy az üzemek, gyárak, hivatalok, iskolák, testületek, szervezetek és nem utolsósorban a család együttélésünk szabályozását, a köztünk feszülő érdekellentétek lefojtását szolgálják, s hogy, fájdalom, ezzel együtt jár viszonyaink elszemélytelenítése. Mint ahogy tisztában van azzal is, hogy a lefojtott érdekellentmondások belső felhalmozódása időnként kikényszeríti az intézményrendszer kisebb-nagyobb változásait. Csakhogy ezeknek a változásoknak a lehetőségében és szükségességében szerzőnk nem a szabadabb, kevésbé rendszabályozott élet megteremtésének gondját veszi magára, hanem azzal törődik, hogy miként lehetne „pszichológiai befolyásolás” révén magát a szervezeti felépítuményt, illetve annak reprodukcióját optimalizálni. Bár eredeti szándéka nyilvánvalóan

nem arra irányul, hogy személyi létezésünk, szubjektív megnyilatkozási lehetőségünk szabadságfokának rovására az intézmények, az életidegen struktúra, vagyis a szabályozórendszer hatásfokát növelje, hanem ennek éppen a fordítottját szeretné, mégis, aligha lehet szó félreértésről. Hiszen az Empátia a vezetésben c. fejezetben ebből a szempontból eléggé egyértelmű az amit ír: „A változás vagy megterhelés feszültségei általában felszínre hozzák az addig rejtett vagy kompenzált ellentéteket. Ilyenkor a hagyományos szabályozók gyakran nem eléggé hatásos vagy célszerűtlenül durva eszközök, *pszichológiai befolyásolásra* van szükség. A pszichológiai befolyásolás beavatkozásai pontjainak és alkalmainak értékeléséhez van nagy szükség empátiára.” (Lásd 207. old.)

De nemcsak a vezetésben érhetünk el sikereket: „a személyes kapcsolat szabályozó tényezőjévé” válhat az empátia az oktató- és nevelőmunkában is. Úgyszólván függetlenül attól, hogy a tanár — személyisége, meggyőződése, előlított tananyaga révén — miféle tudattartalmakat igyekszik beépíteni neveltjeibe, hogy az empátias ráhatás révén miféle személyiségmodellt hív életre, ezzel a technikával, viszonylag kis energiabefektetés mellett is, „komoly eredményeket” lehet elérni az adott szervezeti forma által megkívánt magatartás és tudatforma létrehozásában és újratermelésében.

Mi tagadás, az empátia oktató- és nevelőmunkában való használatával kapcsolatban megint csak az az érzésünk, hogy sokkal kevésbé segítően az személyiségünk gazdag „kibontakoztatását”, mint amennyire olajozná azt a gépezetet, amely a társadalmi javak újratermelésében — ha egyelőre kényszerítő gazdasági kötöttségek miatt is, de — éppen hogy lehetőségeinknek szegi szárnyát.

Az empátia gyakorlati jelentőségét kívánja növelni Buda Béla azzal a javaslatával is, hogy vonják be azt a rendőri kihallgatás módszerei közé. Sokkal többet lehet ugyanis a kihallgatás során elérni — írja —, ha a kikérdező „beleélő módon közelít” a szorongatott emberhez. „Ha az eseményeket az elmondás belső ‚szerkesztésébe’ beleélve hallgatja valaki, több összefüggést képes megérteni, tovább tudja rejteni a kikérdezési céljait és taktikáját, mintha nyílt kérdésekkel próbálkozna.” (Lásd 280. old.) Bár az empátia alkalmazásának jelzett előnyeivel kétség nem fér, ha meggondoljuk, hogy ma még hány zsarnoki rendszer élhetne vissza ezzel a képmutató pszichológizálással — hiszen a módszer alkalmazását aligha lehetne szabadalmi joghoz kötni! —, különösebben nem találjuk lelkesítőnek ezt a perspektívát sem.

És sorolhatnánk tovább azokat a szituációkat, társadalmi kapcsolatformákat, amelyek — a szerző megítélése szerint — mind igénylik az empátiát. Alkalmazásának igazi terepét és lehetőségeit azonban a különböző pszichoterápiákban látja. Annál az egyszerű oknál fogva, hogy itt az empátia olyan közeget jelent, amely nélkül hatékony terápiás folya-

matról szó sem lehet. S hogyan is lehetne, amikor éppen az empátia révén kerülnek felszínre azok a „mögöttes jelentéstartalmak”, amelyek nem jutnak el a verbális megfogalmazódásig és viselkedésünkben sem fejeződnek ki egyértelműen. A terapeuta — empátiás készsége révén — ezekre a rejtett lelki tartalmakra: elfojtott vágyakra, képzettöredékekre, emléknymokra... ráérezve, megkísérli magában rekonstruálni azt az élményállapotot, amit a páciens körülményes kitérőkkel elpanaszol, s ami adott esetben viselkedészavar vagy nyomasztó közérzet konfliktusteremtő oka, alapja.

A legkülönbözőbb tudatállapotok és élethelyzetek „megérteni akarásából” és „átvállalásából” fakadóan a pszichoterápiás viszony életünk azon ritka kontaktusai közül való, amidőn nemcsak hogy átfogó és mély a személyünknek szóló érdeklődés, de az empátiás technika ezúttal kivételesen „személyes ügyet” helyez az elvont intézményes érdekltség elé. Más kérdés — bár egyáltalán nem mellékes körülmény —, hogy „gyógyulásra” való hajlamunk, lévén társadalmi adaptációs készségünk függvénye, e készségünket élesztgetve a terápia mégiscsak intézményes érdekeknek szerez érvényt.

Az empátia terápiás alkalmazása azonban ettől a szépséghibától eltekintve sem értelmezhető a vágyott humanizmus közvetlen megnyilvánulásaként. Illetve, amennyiben lélektelenné vált emberi kapcsolatainkhoz viszonyítva mégis annak kell tekintenünk, úgy a humanizmus karikatúrájára kell benne ismernünk.

Ember voltunk eme szabad megnyilatkozásának lehetőségét ugyanis pénzért kell megvásárolnunk. A terapeuta kizárólag megfelelő fizetség ellenében mutat „meleg emberi” érdeklődést, mint ahogy a páciens is pénze ellenében várja el a számára nélkülözhetetlenné vált „emberi jóérzést” és személyes gondjaival való törődést. Hogy a humanizmus megvásárlása közvetlen formában történik-e avagy a kínos összefüggéseket elmosó bürokratikus áttételekkel, az mit sem változtat a terápiás helyzet csereviszonyjellegén. Mit sem változtat azon, hogy az empátiás meghallgatásban immár a puszta emberiség válik árucikké.

Nem mintha nagy titkot árulnánk el ezzel, hiszen „pénzszagú” emberiségünk aligha titok bárki előtt is. Különösképpen nem az Buda Béla előtt, aki a csereviszonyokban felismerve életünk természetes közegét, nemcsak hogy az empátiás helyzet professzionális jellegén nem akad fenn, de kiváló gyakorlati érzékről tanúskodva arra is felhívja figyelmünket, miként lehetne empátiás készségünket a magunk részéről is „alku” tárgyává tenni. Mert hogy adódik erre lehetőség, s éppen abból kifolyólag, hogy az empátia értéktényező szerepet játszhat az emberi kapcsolatokban. A kapcsolatok „alkuiban” empátiás képességünket valamiért cserébe lehet adni — mondja Buda Béla. Így például a testi hibával vagy fogyatékkal rendelkezők személyiségük hátrányos helyzetét a társadalmi

cserekapcsolatok piacán empátiával tehetik értékesebbé. Ugyanez áll az alárendelt vagy kisebbségi helyzetben élő, szegényebb sorsú és kiszolgáltatott emberekre nézve is.

Akik tehát anyagi javaink termelésében és elosztásában bármily okból kifolyólag hátrányos helyzetben vannak, empátiás készségük révén — megértésre való hajlamukat piacra dobva, azt más árura váltva — kompenzálhatják valamelyest hiányaikat.

Nincs hát okunk csüggedésre, még kevésbé jogunk elégedetlenkedésre, ha szorít a helyzetünk. Hiszen csak rajtunk múlik, csak empátiás készségünkhöz kell nyúlnunk, és minden körülmények közepette segíthetünk önmagunkon, vagy legalábbis könnyíthetünk sorsunkon. Az empátia csodákra képes. Nemcsak úgy s akként, hogy különböző árucikkekre lehet átváltanunk, hanem abban az értelemben is, hogy segítségünkre van sorsunk egyengetésében. Ráérezve mások rejtett szándékaira, elejét vehetjük a kínos konfliktusoknak. Az alkalmazkodás nehézségei és a kapcsolat-teremtés zökkenői is könnyűszerrel áthidalhatóvá válnak általa. Mentésülve ekként a szücségtelen feszültségek és stresszhatások alól, harmonikusabb lesz életünk, és önértékelésünk is megszilárdul. És még mennyi lehetőség az empátiában: minden figyelmünket és fáradságunkat megéri hát e készségünk előcsalogatása és begyakorlása, hiszen együttélésünk legfájóbb hiányait is képesek leszünk általa kellemes élménnyé varázsolni.

Bármilyen legyen a szerző szándéka, aligha tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy könyve olvastán efféle hit és csodavárás ereszt gyökeret legtöbb olvasójában.

Természetesen Buda Béla az empátiával kapcsolatban nem ígér semmiféle csodát. Éppen csak emberségünk — többé-kevésbé minden körülmények között ható — „varázserejére” hívja fel figyelmünket. Jogosan teszi, és kétségtelen, hogy életünk rejtett dimenziójára villant rá. De mivel érdemi mondanivalóját túldimenzionálja, s mivel azt egy kevésbé kiforrott tudomány zavaros fogalomrendszerébe ágyazza, akaratlanul is megtéveszti olvasóját.

De még ha csak erről volna szó. Az a körülmény, hogy Buda Béla maga sem látja eléggé tisztán, hogy társadalomontológiai és személyiséglélektani összefüggéseit tekintve miféle jelenségegyüttest is vizsgál, sokkal súlyosabb formában bosszulja meg magát. A tapasztalati megfigyelésekre való hagyatkozás sajnos azzal a veszéllyel jár, hogy szerzőnk, életformánk és életviszonyaink megváltoztathatóságával kapcsolatban néhány pszichológiai mozzanatot indokolatlanul idealizál.

Kezdve mindjárt a pszichológiai kulturáltság társadalomformáló határán, amely Buda Béla vállalt missziójának közvetlen elméleti előfeltételeként is szolgál. Ennek lényege az, hogy mivel bizonyos felmérések tükrében s számos szakember egybehangzó véleménye alapján a különböző viselkedésviárok, személyiségérülések, magányérzés, neurózis stb., illetve

a pszichológiai kulturáltság színvonala között szoros összefüggés áll fenn, ésszerűnek látszik, hogy ott, ahol szükség mutatkozik rá, felvilágosító munkával és mentálhigiénias neveléssel segítsük a helyzet orvoslását. E felvilágosító munka mellett az is nyomós érveléssel szolgál, hogy — mint Buda Béla írja — a „hiányos pszichológiai kulturáltságú közösségek me-reven követelik a konformis viselkedést, és büntetnek minden elhajlást, súlyos konfliktusokat élnek át, amelyeknek áldozatai vannak, és amelyek nagyon nehezen oldódnak fel”. (Lásd 294. old.)

A kérdés ezzel kapcsolatban nem az, hogy a mentálhigiénias nevelés kell-e vagy sem, hogy felvilágosító munkára szükség van-e vagy nincsen, hanem hogy mit és mennyit vállalhat magára ez a szándék. Hogy arány-tévesztésében nem teszi-e felvilágosító munka és nevelés kérdésévé tár-sadalmi viszonyaink átrendezését? Hogy nem téveszti-e szem elől azt a körülményt, mi szerint a pszichológiai kulturáltság szintje azok-nak a mindennapi gyakorlati viszonyainknak a függvénye, amelyek leg-főbb vonatkozásaikban intézményesen vannak rögzítve? Mert ha meg-tehetnénk, hogy erről megfeledkezzünk, ha elhanyagolható volna ennek jelentősége, a pszichológiai kulturáltság imponálón magas szintje, az empátiás magatartás széles körű elterjedése, valóban megszépíthetné és gazdagabbá tehetné életünket. De ha szem előtt tartjuk azt a körülményt, hogy együttélésünk jellege strukturálisan van rögzítve, könnyű belátnunk, hogy az empátia nemcsak hogy nem válhat „csodaszerré” személyes éle-tünkben, de intézményes alkalmazásának lehetséges formáit sem tekint-hetjük feltétlenül és minden vonatkozásban valamiféle előrelépésnek.

Mert tulajdonképpen mit is ígér az empátia, sikeres alkalmazása ese-tén? Azt, hogy életünk grandiózus szabályozórendszere — a vezetés, szervezés, nevelés, gyógyítás, kihallgatás stb. „finomítása” révén —, az empátia bevonásával, sikeresen betörhet személyiségünk eddig zárt vi-lágába, intimitásaiba is. S mivel az emberek, mind élethelyzetükből, mind lényükből fakadóan, motiváltak az empátia elfogadására; vagyis szép szóra, megértésre, meleg érdeklődésre szívesen megnyílnak; a kiábrándult, kétségbeesett, betegségbe menekült, lázongó, normaszegő, egyszóval a „ne-hezen beilleszkedő” emberek könnyűszerrel léprecsalhatóvá válnak. Az empátia csapdává válik, mert őszintének, érdeklődésnek vélt emberi gesztusokkal megtéveszti és ráveszi a „kiszemelt „ellenlábásokat” személyi titkaik feltárására, akik így lelepleződnek az uralmi viszonyokat őrző intézmények előtt, hogy rejtett vágyaikban, céljaikban, indulataikban, érzelmi-tudati sajátosságaikban lemeztelenítve és kiszolgáltatva könnyeb-ben átnevelhetővé, irányíthatóvá, manipulálhatóvá váljanak.

Mi ez, ha nem az uralmi viszonyok konzerválásának újabb technikája? Mi ez, ha nem a balszerencsés emberi sorsokat termelő társadalmi struk-túrának a támogatása?

Mert csodák csodájára, az empátia révén a pszichológia távolról sem

árhít rámutatni a munkamegosztás adott formájából, életvitelünk és kapcsolatformáink bürokratikus túlszabályozottságából, az emberi lehetőségeinknek tartalmát és keretet adó létformából, egyszóval az uralkodó termelési és társadalmi viszonyokból fakadó, személyesen élményeinkben reprezentálódó ellentmondásokra; nem azt a célt szolgálja, hogy feltárja és tudatosítsa életérzésünk, magatartásunk, konfliktusaink releváns társadalmi tartalmát, hogy ennek társadalmi életünk átszervezésében hitelt és érvényt szerezzen. Nem, az empátiás technika az élet adott rendjét, az emberi viszonyokat a maga intézményes formáival, úgy fogadja el, ahogy van, nem kíván konstruktívan új mozzanatokat, szempontokat hozzáadni. A struktúrára gyakorolt nyomás helyett a „sorból kilógó” egyéneket próbálja meg — „mély együttérzéssel” — az együttélés adott formájához adaptálni.

Ekként és ezért válhat az empátia gondolköre és technikája veszélyes ideológiai hordozójává, s mennél jobban elhatárolja a tudós a politikai-ideológiai állásfoglalástól magát, annál inkább.

Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a pszichológia ne foglalkozék az empátiával, illetve e fogalom által felölelt jelenségszférával. Ellenkezőleg. A szocialista társadalomépítés gyakorlata és a marxizmus szel-leme éppen azt várná el a pszichológiától, hogy feltárja és kibontsa a személyi sorsok, életek szubjektív gondjaként megfogalmazódó társadalmi-együttélési problémáinkat. Köztük is elsősorban a társtalanná válásnak, kapcsolataink elszegényedésének, személyiségünk egysíkúvá válásának, emberi tartásunk elszürkülésének okát. Ahhoz azonban, hogy a pszichológia ehhez a feladathoz felnőjön, hogy a létforma ideológiai szentesítése helyett magára a struktúra módosítására vonatkozóan tudjon és merjen „tippekkkel” előállni, hogy annak módosítása révén hogyan s miként lehetne mássá, szebbé, teljesebbé tenni emberi életünket, a pozitívizmus örökségéhez való görcsös ragaszkodás helyett a marxizmus szellemével kell felvérteznie magát.

Bízunk benne, hogy Buda Béla, aki az elsők között ismerte fel nálunk az emberi élet konkrét problémái kutatásának fontosságát, ebben az irányban halad tovább munkásságában.

HAGYOMÁNY

ÚJ HOLD, ÚJ KIRÁLY

(Zenta környéki ráolvasások)

GYURA JULIANNA

Az égitestek, közöttük a hold tisztelete, a legtöbb nép hagyományában fellelhető. Európában a XV. században némelyek még megsüvegezték a holdat, és letérdeltek láttára. A tisztelet nem az anyagot illette, hanem a holddal összekötetetésben álló, azaz a benne levő szellemet.

Őseink sem maradhattak háládatlanok iránta. Tisztelték, és jósoltak belőle, mert világít és hat a természetre. Népünk, ráolvasóiban, a betegség elvételéért fordul a holdhoz. (1)

Több, számunkra is hozzáférhető adat (1, 2, 3) tanúskodik arról, hogy egy-két generációval előttünk még sok olyan gyógyító cselekményt, ráolvasót őrzött az emberi emlékezet, melyekben központi szerep jut a holdnak. Anyagunkban sajnos már csak két töredék vall arról, hogy e bűvös szövegeket vidékünkön is használták.

A ráolvasó szövegek ismerete nem adatott meg mindenkinek. A jó gyógyító hírében álló emberek tudták a segítségnek ezt a módját is az egyéb empirikus gyógyítások mellett.

„Ha meglátom azt a betegét, ha együn oszt mongya, hogy — itt fáj, ott fáj, Őrzse néni, valamit... nézze má még, hogy mi a bajom!... Akkó körünem, oszt megtanálom a baját. Akkó... vagy imádkozok rá, vagy valamit adok neki, hogyhát végye bē...” (Cérnáné Becskei Erzsébet, 90 éves, Oromhegyes, 1971)

A boszorkányok is ismerték e formulákat, így a megelőző, elhárító, rontó boszorkány és a ráimádkozással gyógyító asszony képzelete nemegyszer összefolyik adatközlőink szemléletében.

Csaknem kizárólag a kiváltságosok birtokában volt ez a tudomány (kivételt képeznek a gazdálkodás körébe tartozó ráolvasók), mely elsődlegesen a szó varázsos erejébe vetett hitre épült. Közvetlen testi beavatkozást nem igényel, s talán ezzel magyarázható, hogy, mint az em-

beriség legősibb gyógyítási módja, a századok hosszú során fennmaradt (4).

A ráolvasások valójában az utóbbi másfél évtizedben kerültek a módszeres tudományos kutatás középpontjába (2, 5). Áttekinthető és gyakorlatilag alkalmazható rendszer kialakítására is csak a hatvanas évek végén vállalkozott Cs. Pócs Éva (6). Jugoszlávia magyar lakta területeiről szintén ebben az időszakban kerül az érdeklődő olvasók kezébe mind több közlemény és tanulmány, melyek nagyon szórványosan ugyan, de a ráolvasókat is felszínre hozzák (6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13).

Gyűjtésünket a hetvenes évek legelején kezdtük. Igaz, nem a ráolvasók, hanem a Zenta-vidéki babonaanyag következetes feltárásának megindítása volt a szándékunk. Így eddig ezeregy babonát tartalmazó anyag gyűlt össze, ennek képezi szerves részét ez az ötven-egynéhány ráolvasó, amelyek, úgy tartjuk, külön bemutatásra is érdemesek.

Csak a ráolvasók közreadására szorítkozunk, a hozzájuk különbözőképp kötődő, a néphit és népszokások körébe tartozó egyéb adatokat lefejtettük róluk.

A gyógyító célú szövegeket önálló csoportként közöljük. A többi ráolvasó, vegyesen, anyagunk másik felét képezi, s ezek további felosztását (aránylag kisszámú adat birtokában) nem tartottuk indokoltnak.

A gyűjtés magnetofonnal történt. Ez a módszer a ráolvasó szövegek és a magyarázó, funkciómeghatározó történetek pontos rögzítése miatt ma elkerülhetetlen, s biztosítja egyben a kiejtés szerinti lejegyzés hitelességét is.

Zentai góccal, összesen hat helységből származnak adataink a Tisza-bácskai é-ző, í-ző, á-zó és bánáti ö-ző oldaláról.

Adatközlőink:

- B. E. — Cérnáné Becskei Erzsébet (1881), Oromhegyes
- B. I. — Bicskei Mihályné Balázs Ida (1937), Oromhegyes
- B. L.-né — Burány Lajosné Kaszás Klára (1936), Zenta
- B. M.-né — Banika Mihályné Hecskó Erzsébet (1915), Csóka
- B. P.-né — Bodor Péterné Kalmár Teréz (1881), Zenta
- B. V.-né — Berkes Vendelné Varga Etel (1923), Zenta
- Cs. N.-né — Cseszko Nándorné Szemerédi Rozália (1931), Csóka
- F. A. — Fodor András (1903), Zenta
- Gy. E. — Gyura Erzsébet (1907), Zenta
- Gy. J.-né — Gyetvai Józsefné Velez Matild (1902), Zenta
- Gy. S.-né — Gyetvai Simonné Mura Erzsébet (1910), Zenta
- H. P.-né — Horváth Péterné Kadvány Matild (1940), Zenta
- K. I.-né — Kuglai Istvánné Vas Mária (1920), Oroszlámos
- L. K. — Lenner Katalin, (1914), Oroszlámos

- L. L.-né — Lázily Lőrioné Fábrik Margit (1915), Zenta
 M. F.-né — Miskei Ferencné Tóth Matild (1896), Zenta
 M. I.-né — Matyókó Istvánné Sándor Aranka (1911), Zenta
 M. J.-né — Mészáros Józsefné Dobre Etelka (1934), Mohol
 M. R. — Vlasity Károlyné Micsik Rózsa (1953), Mohol
 N. A. — Mangurás Ferencné Nagy Anna (1903), Zenta
 R. N.-né — Rácz Nándorné Pásztor Márta (1942), Zenta
 S. E. — Sóti Eszter (1954), Zenta
 S. J.-né — Sándor Jenőné Kelemen Mária (1893), Zenta
 S. M.-né — Sóti Mihályné Beszedes Etelka (1925), Zenta
 Sz. J.-né — Szemerédi Józsefné Skrinjár Julianna (1907), Csóka
 T. I.-né — Tobák Imréné Tóth Ila (1900), Felsőhegy
 T. J.-né — Törtei Józsefné Trenka Julianna (1941), Zenta
 T. K.-né — Tóth Károlyné Kadvány Erzsébet (1937), Zenta
 T. L.-né — Turi Lajosné Vörös Julianna (1916), Zenta
 V. K.-né — Vlasity Károlyné Zéltty Klára (1928), Mohol
 Z. I.-né — Zéltty Istvánné Kabók Klára (1907), Mohol

Érzelmi világukból eredően többnyire asszonyok őrzik a ráolvasásokat. Kérdésünkre megnyílt szívvel mesél mindegyik. Ki mély, érintetlen hittel, ki kételkedve hatásukban, mert mai világunk felé forduló értelmével ezt (legalább idegenek előtt) illendőnek tartja.

„Mikó összekerűtünk, oszt hát állapotos marattam. Sosé ütöttem még magam, de csomók gyűttek rám. A csontom még a bőröm között, így, mind fél tojás. A fejemén is, a hasamon. Akkkó egyik hején emút, a másikon kiújút.

Monták nekém az öregebb asszonyok, hogy:

— Mé nem mész té Étuska, oszt nézetéd magad? Ez nem Istentű van rajtad, ez nem betegség! Hát rendézd magad!

Hát persze hogy én csak nem mentem!

Három kisgyerekém ementtem.

Akkó halloutuk... ez a Téra néni, az fordította nekünk vissza!

Mégmonta, hogy ha elméntünk vóna még idejibe, má mikó úgy marattam, akkkó ű megcsináta vóna, hogy egíssigés gyerekék lettek vóna a világra hozva.

Még aszt is mondta, hogy lesz egy fiam, asztán egy lányom, oszt több nem lesz. Ugy is vót. Ezek, hála Istennek, egíssigéssek.

A férjem kérte is ettű a Téra nénitű, hogy ű szeretné esztet a tudományt átvénni.

— Édes fiam — aszonta —, nekéd nem ajállom, mer a szemöldököd összeér. Té hijába vészéd át, nem birod!

Útülle tanútam ezeket is, amit mesétem. Mindig csináltam is... (Mészárosné Dobre Etelka, 45 éves, Mohol, 1979)

„Nem hiszek a babonába, se nem félek a rontástú, de ez áll! Ha a kicsit kiviszem az utcára, senki nem állja ki szó nekű. Ha az egyik asszony beszél vele, még viszi, asztán a gyerek nem alszik. Én a nagymamátú megtanútam eszt az imádságot, és ha háromszó emondom rá, akkó jó.

Röstellém magam tényleg.

Én nem tudom, de segít rajta. A mai világba ez má létezetetelen. Mondtam is a gyerekeknek, hogy ne mondják senkinek!... (Vlasityné Zélicity Klára, 50 éves, Mohol, 1978)

Es élnek a ráolvasók!

Sietni kell lejegyzésükkel mégis, mert mint megannyi néprajzi érték, ezek is veszendők. Sok szép szavú, tudós öregasszony halt meg a kiváltottak közül az alatt a rövid pár év alatt, amióta gyűjtünk.

GYÓGYÍTÓ CÉLÚ RÁOLVASÁSOK

Ha a gyerek még van verve szemme, akkó fogták, bécsomagó-ták, evitték olyan bizonyos asszonyokkó, aki tudta az imádságot. Akkó az imádkozott rá, megnyalta a szemit, árú köpött, megnyalta a másik szemit, amárú köpött:

— Juj, de sós! — asszongya. — Jaj, de még van ez, szégénykém, verve!

Eszt háromszó csináta, mire a gyerek tényleg elalutt. (Z. I.-né)

Én a nagymamátú megtanútam eszt az imádságot, és ha háromszó emondom rá, akkó jó. Mikó megnyalom, olyan sós a szem-pillája tényleg!

Ugyanúgy csinálom, ahogy anyuka mondja. Körösztöt veték magamra, oszt mondom:

Emént a Szüz Mária Jëruzsálém templomába.

Kis Jézust viszi a karján.

Tanákozik három zsidólánnyal.

Az egyik mongya:

De szép a kis Jézus, akár a fényés nap.

A másik mongya:

De szép a kis Jézus, akár a fényés hold.

Harmadik mongya:

De szép a kis Jézus, akár a fényés csillagok.

Emént a Szüz Mária,

Evitte a kis Jézust a Jordán vizire,

Mégfürdette,

A vizet ráöntötte egy sziklakőre.

Úgy ántson a Zsoltikának a szemverés,
Mint a sziklakőnek a Jordán vize!

Hiszékégy, miatyánk, üdvözlégy. Eszt háromszó. (V. K.-né)

Hát sírt a gyermek, még a könnyei hullottak a szemibű, még lázas vót ikétfelű a széme, oszt aszonták, hogy szemverésbe van. Aszt éppen pontosan nem tuttuk, hogy ki verte még szemme, mer mongyák, hogy azok, alkiknek a szemöldöke összeét. Az ver nagyon szemme. Annak is könnyedzik a széme, vagy mégfájdul a feje, aki mégverte a gyermekét szemme. De aki utána ráimádkozik a gyerekre, annak a feje is mégfájdul. A gyerekkrű még lèhúzódik a szömverés.

Elsőbb aszt montuk, hogy az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevébe. Ammèn. Alkikó montunk egy miatyánkot, utánna még:

A kis Jézus szömverésbe fekszik.
Kivitték a Jordán vizibe,
Mégmosdatták.
Kicsordút a szemibül a könny,
Így gyógyút még a beteg szíve.

Így gyógyút még a beteg szíve.

Üdvözlégy... Dicsösség az Atya, Fiú, Szentlélek Istennek nevébe. Ammèn.

Asztán háromszó mégmosdatni vízbe, virágos tányárbú. Háromszó lèhúztam az arcát vize és a két kis szemit is. A sarokvasra öntöttem a vizet. Evve a kisgyerek elalutt.

En eszt egy öregasszontú tanútam.

Ez énvelem esett még. Úgy vót, hogy bégüütt hozzánk egy asszony, mikó kezdtem fürdetni. A gyermek elkezdett csapkodni a vízbe, ú még csudákozott rajta:

— Jaj, de szépen tapsol a gyerek!

Asztán mikó az asszony emönt, akkó az én fiam mindég betegbb, betegbb vót. Anyósom mondta is, hogy:

— Hej, Rozi, ez szömverésbe van, a kisgyerök! Mé engedsz bé valakit mikó fürdik?

Vittük Zéntára az orvoson. Az még aszonta, hogy csak siesünk vele haza, ezen segítség nincs. Délután még is halt. Öthónapos vót. Akkó még nem tuttam eszt az imádságot. Mikó mögstanútam, sok gyerekre imádkoztam nagyon. Ebbe az utcába is, még hát sok gyerekre. Segített is rajta. Vót, aki nem hitte, de asztán csak ehíték. A kisgyerek aludt réggelig asztán. (Cs. N.-né)

Mikó má láttam, hogy még vannak verve szemme... Különösen az ikrék, azok olyan kis gyöngék vótak. Azokat minden este mosdatni köllött a sarokvason.

Akkó a pólyát belevettem így a nyalábomba oszt rajtuk körösztü vetettem köröszöt, hogy:

Atyának, Fiúnak,
Szentlélek Istennek nevébe,
Gyógyújjon!

Avvā három miatyánkot émontam, de nem montam hogy amēn, hanem hogy: Gyógyújjon!

Akkó körösztü a kislányon engettem vizet a markomba, rácsurgattam előszó a sarokvasra, asztán mégmosdattam a kislánt. Akkó a kombinétomnak a visszájává, háromszó így léfelé, létürütem az arcát.

Avvā az én kislányomat onnan az ajtóbu ehosztam, megszoptattam, tisztába tettem. Az virradat réggelég egy sēmmi szó nékű alutt. Ha nem mosdattam, akkó borzasztó, hogy milyenek vótak! (M. J.-né)

Az állatokat is még lehet verni szemme. Fias kocám van, oszt hát asztat az uram, ha hazagyün a munkábú, az mégveri szemme. Asztán má nem is észnek, ha még nem csapkodom húgyos sōprüve.

Este, mikó má a nap lécsúszott, akkó belepisálok a lavórba. Sōprüve mégcsapkodom a kocát még a malacot, vagy ami no, mostan van. Akkó aszt szoktam mondani:

Atyaisten mulassza,
Fiúisten oszlassa,
Szentlélek Üristen
Sēmmié változtassa!

Ezt szoktam mondani háromszó. Akkó asztán Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe, mújjon!

Evve én, ahogy mégcsapkottam, háromszó köröszöt veték rá visszakézbú. Én má el is fordulok, oszt rájuk sē nézék a másik étetésig. Aszt a pisát még beleöntöm a vajúba, ami mégmaratt. (M. J.-né)

Mikó fáj valakinek a torka:

Főd anyám, főd,
Fáj a torkom!
Nékéd panaszkodom,
Tudom, hogy nem mondod sēnkinek,
Vidd a betegségēt, vidd, vidd, vidd!

Az égyik kézzé a torkot kő símogatni, kivúrú, a másiknak az ujja hegyüt még a földhő verégetni. (B. P.-né)

Ez a Sanyi vót. Nagyon beteg vót. Akkó égyütt hozzám égy jázovai öregasszony. Hogy hogy híták, sosé turtam. Akkó sé. Égyütt hozzám, oszt aszongya:

— Nē csináj té avvā, fiam, sēmmit, hanem vidd é a Szentkútra. És majd eniggy el, oszt mosd még abba a Szentkút vizibe. Vigyé égy kis fündzsát még égy rossz rongyot, ott avvā mosogasd lé, oszt türüdd lé avvā majd rúlla. Majd émén a betegség!

Törökkanizsa alatt vót égy olyan, mind a rét, oszt ott vót égy kút. Aszonták, az égy Szentkút, oszt égy csillag látszik a vizibe. De én nem láttam. Nem is lehetett odamenni. Ötzen mentünk! Pünkösdkó. Olyan búcsúféle vót, mer lobogót még mindént vittek, de pap nem gyütt, csak a népek.

Aszonta az asszony, hogy:

— Vidd el, de mēnek maj kocsik is, imég sokan mēnek, de nē add oda sēnkinek! Sē nē üjjé fő a kocsira. Csak sē aszt kívánd, hogy mēghaljon, sē aszt, hogy jobban légyén, csak amit az Isten ád! Úgy hozd is vissza. No, mikó maj hazagyüssz, oszt lész az az újhold, akkó mongyad hogy:

Új hód újújon,

A betegség emújjon!

Hát én eszt megcsinátam. Aztán olyan kilísék gyüttek az ódalára, de nem fájt neki. Nem sínt. Olyan, nem tudom, hogy mivel betegség vót az. Még szopni sē akart. Hát osztam még is gyógyút a Sanyi. Kifakattak azok a micsudák rajta. Szépen megmostam őket, tisztába tettem. Oszt olyan kövér lett! (T. I.-né)

No, mikó újul a hód, akkó ki kő mönni az udvarba, oszt fővönni égy marék port. Aszt a porrá háromszó lēhúzni aszt a tyúkseggét, oszt mondani:

Új hód, új király,

Éngöm hítá vendégségbe,

De én nem mēhetök é,

Eküdüm a tyúksegömet!

Háromszó kő lēhúzni, még háromszó kő mondani. Eszt is megcsinátam, de hogy most mitü nem, de emút az én kezemrú. Úgy, hogy nem is vöttem észre. (B. M.-né)

Mikó a nap mén lé, vėgyem a kezembe a pólyát. Három naplēméntkó imádkoztak a kislányokra miatyánkot, de nē mongyam, hogy ammēn, hanem hogy: Gyógyújjon!

Akkó úgy harmadik este, mikó én aszt elimádkosztam... Má délután vót, úgy jó a fa hegýibe vót a nap, akkó az én kislányomra soha többet nem gyüött rá a frász.

Két teljes hétig vót rajta. Mikó má az orvosok se tuttak vele mit csinálni, akkó esztet mégpróbátam. Amit mondott egy idős néni. Oszt utánna nem vót. Most má, hogy az segített-ë, nem-ë, aszt csak a jó Isten ruggya! (M. J.-né)

Ha a kisgyeréknek sebës a szája, vagy nagyon nyálaskodik, akkó aszt kó csinálni, hogy három babát... Olyan újjnyi vastag fára tiszta fehér ruhát köll csavarni. Akkó a gyereket alkonyatkó kiviszik a ganédombhó, oszt ott létérbetyúnek. A gyereket a nap felé kó fordítani. A gyúrús ujjunkkal a földre köröszöt rajzolunk. Így ódalt, mellénk. Ugyanavvā az ujjunkā megérintsük a kicsi száját. Akkó mingyā az egyik babát még kó forgatni a gyerek szájába, mondani így, hogy:

Nap mén nyugovóra,
Száfájás a ganajba,
Béka a lukba!

Akkó aszt a babát belegyugjuk a ganéba. Gyün mégin a mondás, még mégin. Háromszó ismétőjjük. Végtire megint köröszöt írunk a földre avvā az ujjunkkā, még hozzáérünk a gyerek szájáhon. (N. A.)

Ha a gyerek nem tanul még időbe beszéni, akkó bë kó kötni egy zsákba. Háromszó valaki körúviszi a kútná, a másikk még háromszó megkérdézi:

— Mit viszó?

Erre amaz, aki viszi, háromszó belekiabálja a kútba, hogy

— Szózatot!

Ezután megtanul beszéni. Ettú megtanul. (Gy. J.-né)

Ha a gyerek ríl, oszt aszt hiszik, hogy megijedt valamitű, akkó a feje fölött, egy tányérba, vízbe, forró ólmot köll önteni. Az az ólom ikimutassa, hogy mitül ijett még. Akkó aszt kó mondani, hogy:

Atya, Fiú, Szentlélek!

Még utánna háromszó aszt:

Távozzatok gonoszok!

Akkó megnyugszik a gyerek. (Gy. J.-né)

Mikó mēnt bë az ajtón, má akkó megkérdészték a nőt, hogy van-ë mosakodása? Ha etikkóta, az akkó nagy baj vót! Ha megmonta, akikó... Régebben nem használtak a nők sēmmit, hanem

mindén csupa lucsok vót. Akkó léarták neki a babát, akkó ő mēg avvá a vérēs alsó ruhájává lēhúzta az arcát, és mōnta hangosan, hogy:

— Ēn is olyan vagyok, mind anyád!

Ha nem ismerte bē, akkó a kisbaba ótvaras lētt. Tanágatták, hogy ki járt nálla. Ha nem jutott eszükbe, akkó ekérték ēgy fiatal lánytul az ingit, olyanút, akkinek mēg vót a mosakodása. Bēáz-tatták az ingēt, annak a vízibe mēgfürdették a gyērēkēt, az ingēn mēg átbújtatták. El is mūt az ótvar. Abba az időbe nem hortak bugyit ēgyáltalán. (Z. I.-né)

Vót ēgy hold bosztányunk. Ēn emōntem oda ki kapáni. Kezdēt a krumpli nyōni. Hát ēgy olyan rakás csetresféle oda vót a negyedik sorba téve, a bukor mellé. Ez mán nem jó jel! Akkó én mindig vigyáztam, hogy nē vágjam bele a kapát. Edényēk is, mindén vót ott összerakva. Hát, oszt midaddig elmēntem én mellette, mēg csak nem köllött tōteni. Curikkóva tōtöttem a krump-lit. Szétrúgtam! Akkó bántott mán ēngēm. Mit csinájjak? Hanem, ahogy mēntem haza ebédre, ekezd a tenyerem viszkenni. Asztán nekiesōtt a dērēkamnak, a hátamnak, a szōmemnek. Ēn akkó hal-lottam, hogy ha ijesvalami rontás van, akkó rēgge korán a kō-rōsztúthoz, kōcsiūt csak, ahhó ki kō mōnni. Vas pénze mōgkerek-eíteni háromszō az egész test előtt, és aszondom:

Uram Jézus segítj,
Vidd el a betegségōmet!

A fejēn kōrōsztú edobni. De nem szabad nézni. Azon az úton má nem szabad visszagyūnni. Akkó mēn kōrán a csūrhe, azok eviszik a bajt. Vagy pedig ha valaki mēgtanája a pénzt, arra mēn át a betegség.

Ēnrúllam e is mūt. Hát biztossan azon a valakin is vót ilyen viszketegféle, azé tētte oda aszt a csetrest. Majd más, hogy ekapja, ūrúlla mēg lē. Mást ront mōg. (B. M.-né)

Ha valamēllik asszonyinak a mejje mēgdagadt, vagy kifakadt, arra aszt imádkozták:

Az Ūr Jézus Krisztus a földön járt,
Tanákozott a fájdalommā.
Engedelmes gazda,
Engedelmetlen gazdasszony,
Gyálkínpár, kúpárna,
Jézus vót a vendég!
Gyálkínpár, kúpárna,
Jézus vót a vendég!

Mer mikó az úr Jézus Krisztus a földön járt, bémént a Szent Péterrel egy házhon. Hát az asszony nagyon szenvedett, a mejje nagyon fájt. Alkkó aszonta a Szent Péter az Úr Jézusnak, hogy hát segíjjen az asszonyon, hogy pihenhessének túlle.

Az embër fogatta bë úket. Az asszony aszonta, hogy mennýenek. Még egy kúvet dobott oda, hogy arra tégýék a fejüket.

A Jézus akkó aszonta a Péternek, hogy eszt imádkozzon rá, így. (B. I.)

Mikó imádkoztak rá a betegre, akkó aszonták... Így tapogatták, oszt mondták:

Az Úr Jézus Krisztus, mikó a földön járt,
Tanákozott a fájdalommä
Kérdészte:
Hova mész te, fájdalom?
Emék a te teremtéeidbe!
Në menný az én teremtéseimbe,
Ereggy a csipkebokor tövébe!
Törjé lë egy ágat,
Add oda a Boldogságos Szúz Máriának!

Ez vót az imádság a betegre. Ha valaki mégbetegedett hirtelen, hittak egy imádságos asszonyt, hogy imádkozzon rá. (B. I.)

Akinék tyúksegg van a kezín, annak száraz békává kő meg-huzgáni, oszt aszt kő mondani:

Úgy száraggyon még a tyúksegg a kezemén,
mind ez a béka! (M. I.né)

Ángyom sárgaságba vót. Monták, mennýen hozzá olyan valaki, aki még nem látott sárgaságot. Az köpköggye lë, hogy:

A királynéra szálljon!

De mikó bémegy az ajtón, az në szójjon sëmmit, csak egyë-nést oda a beteghó, oszt köpje lë. Én e is mentem, mer az anyám nem akart sèhogy sè. Aszonta:

— Má hogy mennýek e egy asszonyt lëköpni?

— Majd én émék — mondtam —, ráköpök én akkorát, hogy eboríjja!

A bátyám gyütt elébem. Nem szótam sëmmit. Odamentem, oszt jó nagyokat... Háromszó. Ekkora nagy könnyei hullottak! De még is gyógyút. Most halt még tavaj. (Gy. S.-né)

Az én lányomnak vót árpa a szëmin. Hun az egyikén, hun a másikon. Akkó az öregasszonyok monták, hogy végýen három árpaszëmet. Në olvassa, csak úgy belenyúljon az árpába. Kerűjje

még a kutat, oszt mindig egy szemet beledobjon. Aszt kő mondani mindig, hogy:

A királynéra szálljon!

Hogy mi történt, de asztán sosé vót árpája. Háromszó kerüte még a kutat. Mëgosináta. (Gy. S.-né)

Ha valakinek árpa gyütt a szemire, akkó az, aki elsőnek észrevette, az aszonta neki, rákiabát:

— Árpa nyól a szemedén!

Mire ennek aszt köllött válaszóni:

— Hazudsz!

Eszt gyorsan megismétölik háromszó. (Gy. J.-né)

Ha valakinek árpa van a szemin, aszt háromszó még köll köpni, még aszt kő mondani hogy:

— A kútba mennyën az árpa! (K. I.-né)

Ha valaki náthás, akkó annak este ki kő mënni az utcára. Nézzën szét, oszt ahun mëglássá, hogy ég a lámpa, akkó árrafeié aszongya:

Oda küdöm az náthát!

Akkó odamén a betegség! (Gy. F.)

Ha valakinek valamilyen kelése van, aszt még kő körösztózni háromszó. Közbe mondani:

Okháj, bokháj,

Ha mëggyógyul, nem fáj!

Égy emújjon, tíz támaggyon,

Tízrú húszra szaporoggyon.

Ha fizetsz, në fájjon,

Ha nem fizetsz, hagy fájjon! (S. J.-né)

Mikó mëglássuk az első gólyát, aszt kő mondani hogy:

Gólyát látok,

Szeplót hányok,

Pthú, pthú, pthú!

Mind a seggire ragadjon!

Hármat köp közbe, mikó mongya hogy! pthú! Akkó így emúnak a szeplók. (S. M.-né)

Ha valaki tavasszá elősszó mëglássá a fecskéket, akkó, hogy emújjonak rúlla a szeplók, ekiabájja magát:

Fecskét látok,
Szeplőt hányok,
Kémény alatt mosdok! (M. R.)

Ha a gyerekeknek kiesik a foga, a kiskapu küszöbire köll állni, oszt hátrafelé köll edobni a fogát neki. A gyerekek csinálja, de közbe nem szabad hátranézni, még aszt kő mondani:

Egér, egér, adok nékéd csontfogat,
Aggyá nekém vasfogat!

Akkó majd jók lesznek a fogai, amik maj nyőnek. (T. K.-né)

Három miatyánk, három üdvözet még egy hiszékégy. Esztet kő ammën nékű emondani mind. Osztakkó megkörösztozni. Ez mindën betegsigré jó.

Hát mostan, ha olyan nagy valami a baj, hogy nem ér neki sëmmi, akkó kimén az ég alá, s akkó ott mongya e. Kilenc miatyánkot még kilenc üdvözetét, ammën nékű. Oszt ajállja fő az Úr Jézus Krisztus szenvedésijé, hogy gyógyítsa még. Az segít. Biztos.

Kilenc napot főfogja, akkó kilenc nap alatt esztet evégzi. Kint az ég alatt.

Tégnap is vótak itt énnállam má. Káspiaciak. Külön vót az urátú. Annak is eszt montam. Ahogy ű érzi, hogy szeretné, ha visszagyünne hozzá, vagy jó légyen hozzá...

Vótak is má azúta. Minnyájuknak visszagyütt.

Még is kő gyónni. Elsőbb is még aztán is, hogy bevégezte ezt a kilenc...

Ez nagyon jó, csak tiszta szívbű végezze e! (B. E.)

EGYÉB RÁOLVASÁSOK

Hát vótak Csókán néhány asszony, akikre aszonták, hogy boszorkány, boszorkány!

A legényök möntek haza éjféllkó. Majd űk meggyőződnek rajta, hogy igaz-é. Hát igaz vót. Lë vótak takaródzva fehér lepedöve, táncótak körű-körű, és mindig aszonták:

Mindön tehén egy kanállal!

Mindön tehén egy kanállal!

S akkó eszrevötték a legényöket, oszt ekeszték zavarni. Azok még köze lalkitak bényitották a kiskaput, az egygyik béesött, a másik körörsztűesött rajta. Megijettek. Csúfóták a boszorkányokat, azok még zavarták űköt.

Csókán vót ez. A Nagyutcán. Hát éppen pontosan a házszámot nem tudom, hát mán nem most vót, ugyé?

Merd a tejhasznót elopni e löhetött abba az időbe. Űk tutrák, hogy hogy lopták el! (Sz. J.-né)

Möntek ki aratni. Korán möntek, úgy éjféel felé, a kötélcsinálás végett. Az úton vötték észre, hogy az égyük hám odahaza maratt. Akkó az Antal bácsi visszamént a hámé, a kocsi még kímént, hogy csinájják a kötelet.

Mikó vitte a hámot, mönt előtte égy asszony. A holdvilág sütött, az asszony még húzott égy fehér lepedőt, oszt montá:

Tej, vaj! Tej, vaj!

Az Antal is lötötte a hámot, oszt ű is hajtogatta, amit az asz-zony. És igaz vót!... A hámot a legínyék utóbb nem szerették vinni, mert kitisztogatták mind a többit, békenték, kükeféték, de aszt nem löhetött, mer mindig zsíros vót! Utóbb ehányódott, mer sönki nem hasznáta.

Az az öregasszony még boszorkány vót. A hanmaton húzta a lepedőt, akkó önéki e tehenéné sok vót a tej még a vaj. (Z. L.-né)

Akinek az orráná összeér a számöldöke, az csak odamén a disznókhon oszt aszt mongya háromszó:

De szép!

Akkó ofordul, oszt kész a disznó! Mégveri szemme, mögrontsa evve. (L. K.-né)

A kemencéhön hozzádörgötek a tyúkot, a kotlót, mielőtt rátették vóna a tojásokra. Közbe monták:

Tutukám, tutukám,

Ilyen paraszt lögyé, mind a kemence!

Háromszó csináták, akkó belenezették a tükörbe, akkó rátették a tojásra. Így éválalta a tojást, oszt szelíden, nyugottan űt rajta paraszt vót. Arra mongyák, hogyha szelíd. (Gy. S.-né)

Luca napján má korán régge avvá a piszkafává, amive a kemencét piszkájják, bé kö nyúni a kotlóshó. Még kö piszkáni, még aszt ismétögetni közbe, hogy:

A mi tyúkunk toj, toj, toj,

A szomszédé még koj, koj, koj!

Aszt jelentötte ez, hogy a mi tyúkunk sokat tojjon, a szomszédé még csak kotlógyyon. (M. I.-né)

Luca napján bē kő menni a pizskafāvā a tyúkkólba. Forgatni kő a pizskafát, közbe még aszt kő mondani, hogy:

Csukcsurukk!

Másnap röge mégin, csak akkó aszt mongyuk, hogy:

Nyiknyirikk!

Így evve az lész, hogy egész évben jó tojnak majd a tyúkok.
(N. A.)

Luca napján sütni köll egy tál pogácsát. A gazdasszonynak még, mikó kisüt, mind még kő úgy, kezeve forgatni, habláni. Még aszt hablájja, addig többszó aszt köll mondani, hogy:

Egyik kotlik, másik tojik!

Egyik kotlik, másik tojik!

Így biztos lész szerencséje e tyúkokká. (T. L.-né)

Luca napján ki kő menni este az udvarra és kiabáni:

Az én tyúkom tojást tojjon,

Asszonyomé kotkodájjon!

Akkó aki mongya, annak a tyúkjja jó tojnak, az ángyják még nem. Asszonyomnak hiták, így ē: a férjem bátyának a felesigit ē!
(N. A.)

Lucákó fehér lepedőt terített föl magára az anyósom, és a kemencepizskáló vassal kimént a tyúkokat mégpizskáni:

A mi tyúkunk, toj, toj, toj,

A másé még kot, kot, kot!

Azé, hogy az ő tyúkjja sokat tojjon. No, de éccé az történt, hogy így a lepedőbe nem ismerte még a kutya, oszt nekimént a saját gazdaasszonyának. (B. V.-né)

Mikó etessük a disznókat, akkó avvā a moslékos kézze, amive mégkevertük a vödörbe a moslékot, avvā bē kő menni a disznókhó. A disznó hátáthó kő kenyni aszt a moslékot a kezünkrű, oszt aszt hajtogatni háromszó:

Hízzatok, hízzatok, hízzatok!

Szerencséje lész így a disznókhó, jó kövérre híznak. (H. P.-né)

Minálunk, mikó arattak, végeztek, bégýüttek, akkó oszt a villára vót téve a korona. Danótak szépen. A gazda még a gazdasszony odaátak kétfelű a kapuba. Várták őket. Akkó osztán lēöntötték a marokverőket:

Így folyon a búzánk,

Ahogy a víz folyik lē rúllad! (N. A.)

Mégszentőt gyertyát kő gyútani vihar idején, és emondani háromszó eszt az imádságot:

Jöjj el Illés próféta,
Hozd ell azt a kenetet,
Mejjel Krisztus Urunk megkenekedett.
Kendd meg házunk négy sarkát,
Padlásunknak közepit,
Szívünknek gyökerit,
Hogy a gonosz sátán
Erőt né vehessén rajtunk!

Utánna el köll még három úrangyalát is mondani, akkó nem éri villámcsapás a házat. (L. L.-né)

Édesanyám tanította velünk, így ahogy imádkoztunk az égzöngés-kó, akkó hogy:

Oszoljon!

Mint hogy oszoljon, váljon szét az a felhő. A végén az imádságnak aszt köll mondani, hogy:

Oszoljon!

Akkó emúllik az égiháború! (M. J.-né)

Én az én anyámtú úgy tanútam, hogy mikó zöngött az ég, még villámlott, akkó imádkozott hangosan: Atyának, Fiúnak, (köröszöt vetett) és monta: Üdvöz légy, Mária, odáig, hogy gyümölcsse Jézus. Akkó nem monta tovább. Akkó csak kezdte újra, de csak addig, hogy gyümölcsse Jézus. Ammént sē mondott.

És hitték aszt, hogy ettü emúllik az égzöngés. (Z. I.-né)

Szürke lovat látni szeréncse. Mongyák is:

Szürke lovat látok,
Szeréncsét tanálok!

De ha éccerre többen is észrevészük a szürke lovat, akkó annak lesz a szeréncse, akinek előbb sikerút három ujjává hozzáérni a másikkakhon. Hozzányúl, köp égyet, közbe aszongya:

Pthü, léütöm a szeréncsédet! (R. N.-né)

Ha szerb pappā tanákozik valaki, annak még kő fogni a saját ruháján valami gombot, közbe aszt mondani:

Papot látok,
Gombot fogok!

Akkó így jó szeréncse várja! (Z. I.-né)

Mikó kártyáznak, akkó alki oszt, az aszt szokta mondani:

Babona, babona, bak kecske,

Három lábú menyecske,

Itt nē légyen szerēncse!

Itt légyen a szerēncse!

Az utolsó sort, úgy csinájja, akkó mongya, mikó maga elé teszi
lē a lapot. Így lész szerēncséje! (Gy. S.-né)

Hogy a tej minné hamarabb összemēnyen, mikó csinájják a va-
jat, köpüléskő aszt kő mondogatni:

Falu végin hasas lány,

Írós vaját kíván! (Gy. S.-né)

Mikó a málét keverik, aszt mongyák, hogy

Málé, málé, édēs légy,

Mind a picsám kapós légy!

Akkó, jó édēs lész a málé! (F. A.)

Ha valami újdonságot észünk, olyan valamit, ami akkó kezd
teremni, oszt abba az évbe még nem éttünk, akkó, hogy nē kap-
junk hideglelést, aszt kőll mondani:

Újság hasamba,

Hideglelés a pokolba! (T. J.-né)

Ahun sok a házba a bolha, akkó aszt lehet csinálni, hogy ki kő
mēnni este az utcára, oszt odamēnni, ahun ég a lámpa. Ott kő bē-
szóni, úgy az ablakná, hogy:

Mēgyüttek-ē a fekete csikók?

Így evve odamēnnek a bólák. Ha azok is tutták, hogy mirű
van szó, akikhő bészót, hogy ez mit jelent, szitták is űket. (L.
L.-né)

Mikó hazaérnek a körösztolórű, a gyereket lētészük a földre. Ak-
kó a kőrösztapának, vagy a családbú valakinek föl kőll venni.
Annak, alki legjobban szereti. Akkó az magosra emeli, hogy nagy-
ra nyőjjon. Aszt is szokták mondani, mikó főkapják, hogy:

Vittünk pogánkát,

Hoztunk báránkát! (Gy. E.)

Viszik a gyereket, oszt eköszönnek. Mikó hazaérnek a kicsiké-
ve a kőrösztolésbű, a templombú, akkó a komasszony lētészü a
földre és aszonta:

Pogánt vittünk,
Keresztényt hoztunk,
Akinek kő,
Végye fő!

Akkó oszt odamén az apja, főkapja, oszt: Az ényém a gyerök!
Azé emelik fő, hogy nagyra nyőjjön. (B. M.-né)

Ha visszajár a lélek, még ugyé zörög a házba, akkó aszt kő
mondani, hogy:

— Minden lélek az Urat dicséri!

Erre ű aszt válaszolja, hogy:

— Dicsérném, de nem lehet!

Asztán még kő kérdézni, hogy mit kíván. Mëgmongya, hogy
mijé gyütt. Pédájú, negyven misét szógátassonak, vagy mongyonak
e harminc miatyánkot, mer ű szenved, nagy a bűne, oszt azé mén,
hogy segítsének neki. (M. F.-né)

Így, ha mëgjelént a halott szelleme, akkó nem kérdézik, hogy
ki vagy, mi vagy, hanem imádságba fognak, még aszt mongyák,
hogy:

Minden lélek dicséri az Urat!

Akkó az aszt mongya vissza:

Én is dicsérném, de ekéstem.

Már mostan nem bírom!

Asztán azon vannak, hogy valami jótétet tégýenek! (Z. I.-né)

Énnëkem eszt csak meséte öreganya. Mëggyújtja kétódalat a gyër-
tyát, a feszületét is odatészi még nálla van a szentőt víz. Akkó
így é, mondatja avvá, aki földnek van indulva. Hogy mongya után-
na az, aki haldoklik:

Az Isten minné előbb átsegíjjën azon az úton amelyikën el-
indútam!

Eszt emongya, akkó mëgcsókójjá a feszületét a beteg. ű mëg
mëgszentöli, oszt várják a végit. Így hamarabb, könnyebben hal
mëg. Eszt többszó is mëgismétlik, hogy segíjjën. (B. L.-né)

Mikó húsvét után előszó mëgszólanak a harangok, akkó a son-
ka levele körülöcsójják a házat, közbe aszt mongyák:

Kígyók, békák, távozzatok!

Így szabadúnak mëg túllük. (Gy. S.-né)

Antal-napkó böjtölnek a lányok. Csak kënyér mëg víz egész
nap. Este imádkoznak. Égyedű, vitokba csinájják. Mikó eljön az

éjfélt, persze addig nem alszanak, de az ágy mellé fölállítja a tüköröt. Mikó üti az éjfélt az óra, akkó föláll és köröszűbe átlépi az ágyat. Gyertyát tart a kezibe, és mongya a mondókat, hogy:

Szent Antal kérlek,
Mutasd meg nékem
A jövődöbelimet!

S akkó bele köll néki nézni a tükörbe mikor is ott meglátja a jövődöbelijit. (B. L.-né)

Ha valamellik lány férhön akart mönni, akkó eszt csináca. Éc-caka kimönt, vagy mit tudom én, milyen időszakba kő kimönni, oszt akkó mögfogta a fát, oszt mongya:

Én rázom a fát,
Fa rázza a földet,
Föld rázza a vizet,
Víz hozza az én
Jövődöbelimet! (B. M.-né)

Zenta, 1971—1979

IRODALOM

Kálmány Lajos: *Mitológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásiban*. Az ősi magyar hitvilág (Diószegi Vilmos szerkesztésében), Budapest, 1971.

Polner Zoltán: *Föld szülte fáját* (Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok, Szeged, 1978.

Penavin Olga: Népi gyógyászat Kórógyon, *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, VII. évf. (1975), 23—24. sz.

Hoppál Mihály: *A népi hagyományok medicínális vonatkozásairól*, Tanulmányok az egészségnevelés és határterületei témakörből (Szerkesztette Fodor Katalin), Budapest, 1972.

Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágek, lötöt lépék (archaikus népi imádságok), *Somogyi Almanach* 19—21. sz., Kaposvár, 1974.

MTA Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve, 1968.

Penavin Olga: Látogatás egy javasasszonynál (népi gyógyítások, ráolvasások, babonák, hiedelmek) *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, III. évf. (1971), 7. sz.

Bóna Júlia: Néphagyományok (szlavóniai nyelvjárású falvak) *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV. évf. (1972), 11—12. sz.

Bosnyák Sándor: Adalékok Bezdán néphitéhez, *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, V. évf. (1973), 15. sz.

- Gyura Julianna: Százötven babona (Zenta, Újfalú, 1973), *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, V. évf. (1973), 15. sz.
- Gyura Julianna: 111 babona, *Híd*, XXXIX évf. (1975), 7—8. sz.
- Matijevics Lajos: Egy ráolvasás a Bácskából, *Hungarológiai Közlemények*, VIII évf. (1976), 28. sz.
- Penavin Olga: Halotti búcsúztatók, imák, koldusénekek, gyógyító ráolvasások, *Hungarológiai Közlemények*, IX. évf. (1977), 32. sz.

HIEDELMEK ÉS HAGYOMÁNYOK

HOPPÁL MIHÁLY

„... A legkisebb valóságos dolgot milyen nehéz
elsajátítani... hiedelmeket viszont könnyen magáé-
vá tesz az ember...”

(Erasmus: *A Balgaság Dicsérete*)

A HIEDELEMRENDSZER FOGALMÁRÓL

A rotterdami bölcselelő XVI. század elején leírt gondolatainak párját a XX. század elejéről is: Einstein mondotta, hogy „könnyebb szétrombolni az atomot, mint az előítéleteket”. S valóban egész sor előítélet volt forgalomban a legutóbbi évekig a hiedelmekről a társadalomtudományokban. Pedig a *hiedelem* rendkívül fontos, noha nem könnyen érthető, mert sokféle arculatú társadalmi tény.

A hiedelmek vizsgálatának szentelt visegrádi konferencián Szalai Sándor a Magyar Szociológiai Társaság elnöke azt mondotta, hogy rendkívül nehéz a hiedelmeket pontosan körülhatárolni, mert tágabb értelemben véve számtalan fontos és biztosra vett *tudásunk* is végső soron a hiedelmek kategóriájába tartozik. S teljesen magától értetődő, hogy egy hiedelmünk lehet helytálló, sőt nem is ritka, hogy igaznak bizonyul. Az egészet egy hosszú tengely mentén lehet elképzelni, ahol a babonás hitől, a teljesen jogos emberi meggyőződéseken át, a tudományos alapozottságú igazságokig terjed a „hiedelmek” árnyalt skálája.

Felvetődhet a kérdés, hogy miért kell voltaképpen egy ilyen homályos, nehezen meghatározható fogalommal foglalkozni. Ha alaposabban utánagondolunk a dolognak, azonnal nyilvánvalóvá lesz mindenki előtt, hogy a hiedelmek rendkívüli módon befolyásolják — nagyon is rejtett módon — mindennapi gondolkodásunkat, a köznapi tudatot s ezáltal az egyén és a közösség viselkedését.

A marxista alapozású társadalomtudományban egyre gyakrabban találkozhatunk a *köznapi tudat*, általában a *köznapiság* fogalmával mint fontos kulcs-terminussal bizonyos jelenségek besorolásakor, jellemző tulaj-

donságaik meghatározásakor. Érdekessége e kategóriának, hogy egyfelől szemben áll a *tudománnyal* mint tudatformával, de elkülönül az előbbivel oly gyakorta szembeállított művészi tudattól is, végül megállapítható, hogy igen széles területeit fedi le a tudati jelenségeknek!

Érdekes szerepe van vagy lehet a köznapi tudat vizsgálatában a néprajzoknak, ismertebb nevén a kulturális antropológiának, hiszen lassan már másfél-két évszázada mást sem tesznek a tudományág munkásai, mint az ide vonatkozó adatokat gyűjtik és rendszerezik, nyugodtan állíthatjuk, a világ összes népénél. A mindennapi életet vizsgálva eljutottak a napi *cselekvési láncokat* irányító mechanizmusok vizsgálatához. Itt abból lehet kiindulni, hogy az egyén ismereteinek tárházából — vagy pontosabb kifejezést használva: ismereteinek halmazából — építi fel kulturáját, és ezek az ismeretek hálószerű rendszert alkotnak. Sajnos, sem általában a marxista társadalom elméleti kutatása, sem pedig a konkrét etnográfiai kutatás nem világította meg kellőképpen a széles értelemben felfogott *hiedelemrendszernek* a tulajdonságait, szerkezetét. Pedig a *társadalmi tudat* — s a hiedelemrendszer kifejezés bizonyos megszorításokkal ennek szinonimjaként használható — mint kollektív memória őrzi a társadalmi újratermeléshez szükséges ismereteket. Ezek az ismeretek szövegek formájában, a kultúrára jellemző szövegek alapján őrződnek meg. A közösségi tudat ilyenformán úgy működik, mint a kultúra „hosszú távú emlékezete”. A szövegek együttesen a vizsgált kultúra legelőntebb modelljét alkotják. Más szavakkal ez a modell a kultúra vilásképe.

Ha szemléletes modellt kívánunk adni, akkor legkézenfekvőbb egy másba rajzolt köröknek elképzelni a kultúra részrendszereit. Jurij Lotman elgondolása szerint minden kulturális rendszer középpontjában vagy mélyen a beszélt nyelv áll. Ez mintegy kisugároz a többi rendszerre, melyek körülölelik és ráépülnek. A rendszer középpontjában a legjobban rendezett részrendszer: a nyelv helyezkedik el, és köréje lehet elképzelni a vallási hiedelmeket, amelyek általában minden kultúrában fontos szerepet visznek. Kitűnik a vallás azzal is a többi alrendszer közül, hogy azoknál jóval rendezettebb.

Véleményünk szerint léteznek egy mind a kettőt magába foglaló, szélesebb tartományú alrendszer: a mindennapi hiedelmek rendszere. (Természetesen a nyelv átszövi az összes többi alrendszert.) Azért tételezzük rendszerként, mert jól meghatározható elemkészlettel rendelkezik, és ezeket az elemeket csak meghatározott rendben lehet egymáshoz kapcsolni. A mindennapi hiedelmek rendszerén belül szintén több alrendszer található, amelyek részben szintén fedik egymást. Így például a népi gyógyító tudás- és hiedelem-anyaga vagy a földművelésre és az időjárásra vonatkozó hiedelmek. Bármennyire is leegyszerűsített legyen ez a modell, nagy a heurisztikus értéke, hiszen segítségével meg lehet magyarázni jó néhány

olyan jelenséget, melyet korábban figyelemre se méltatott a kutatás. A mindennapi hiedelmek esetében tehát egymásra épülő struktúrák (nyelvi+vallási-mitológiai+köznapi hiedelmek struktúrái) egymást átható működéséről van szó. Arról, hogy valamiféle latens struktúra működését érthetjük tetten, amelyben a hiedelmek rendszere egyfajta „tudattalan szerkezetnek” tekinthető, hogy Lévi-Strauss szavait használjuk, ahogy a *Strukturális Antropológia* lapjain megfogalmazta (1967:13).

Nem szűkítjük tehát le a világgép fogalmát a kozmogóniai elképzelések körére (bár azok alkotják a modell gerincét a vallási képzetekkel együtt), hanem az egész rendszert, a teljes hiedelemrendszert magát tekintjük a kultúra modelljének. Ez az előfeltevésünk azon a közvetlen, a terepen gyűjtés közben szerzett tapasztalati tényen alapul, hogy a hiedelmek szabályozzák az a közösség tagjainak mindennapi viselkedését. Ehhez kapcsolódunk az a rendszerelméleti tétel, amely szerint egy rendszer minden jó szabályozója egyszerismind modellje is a rendszernek. Továbbvive nemcsak azt modellálja, hogy mit hisz a közösség, nemcsak elrendezi az egyénben a hiedelemtudást, de azt is modellálja, hogy miként kell (és miért kell) hinni, cselekedni, viselkedni egy adott köznapi, ill. ünnepi élethelyzetben.

A HIEDELEMRENDSZER MŰKÖDÉSE

Lássuk közelebbről a hiedelemrendszer működését. A néprajzi kutatásban a terepmunka során a kutató igen gyakran kerül szembe azzal a ténnyel, hogy a falusi adatközlők elmondanak (elmesélnek) egy történetet, egy szokást, és mindenhez hozzáfűznek egy olyan magyarázatot, illetve olyan jelenségekre utalnak, amelyek teljességgel érthetetlenül teszik a szöveg bizonyos részeit. A mindennapi élet hiedelemköréből leggyakrabban a népi gyógyítással kapcsolatos hiedelmek lejegyzése során találkoztam ilyen jelenségekkel. Vagyis azzal a ténnyel, hogy idős, becsületben megőszült emberek olyan dolgokat állítottak, amelyek a városi ember szemében aligha jelentenek többet egyszerű képzelődésnél, esetleg tudatos ferdítésnél. Az adott magyarázatok, amikor néha a gyűjtő rákérdez egy-egy jelenség okára, nem szolgáltatnak kielégítő érvekkel.

Kiválasztottunk egyet szövegeink közül, egy meglehetősen általános jelenséget: a kisgyermek hirtelen rosszullétének magyarázatául szolgáló igézés hiedelemkört.

(*A szenes víz készítése* — magnetofon-felvétel)

„Szenes vizet is csináltunk, meg füvet szedtem. Ugaron van olyan fű. Olyan magos, a végén meg olyan kerek bubolyka, olyan szúrós volt. Amikor mentem az ugaron, még el is mentem keresni, tanáltam is, kihúztam. Mikor a kisgyerek *szemverésbe* volt, akkor meg-

főztem. Napfölkelte előtt hoztam három kútból vizet, aztat még napfölkelte előtt megfőztem, napkelte előtt megfürdettem egyszer (a gyereket). Másodszer megfürdettem 12 órakor, harmadszor, mikor a nap nyugodóban volt, de még fenn volt. Oszt ez valóságos igaz volt, hogy használt!

(Hová kellett kiönteni a vizet? — a gyűjtő kérdése.)

A vizet kiöntöttem a gát szélire. Oda öntöttük, ahol nem jártak.”

(Varsány, Nógrád megye, 1972)

Vagy lássunk egy másik, bonyolultabb példát, ezért hosszabban idézzünk a szövegből.

„Egyszer minálunk is elgyütt egy cigányasszony, pontosan a halottho' készültem — akkor halt meg Sámuel Pista —, volt nála egy rózsafüzér. Elkészült nekünk a rózsafüzérről beszélni. Nem akartunk vele sehogy foglalkozni. Azt mondja az édesanyámnak: Mit tagadja, Mari néni — azt mondja, mint aki mindig ismerte —, a komrában fel vannak aggatva a sonkák! Adjon nekem egy sonkát —aszondja —, mindent elintézek magának! — Aszondja édesanyám: Nekem nincs is sonka, meg ha sonka volna is, nem neked adnám, volna nekem azt kinek adnyi! — De a cigányasszony nem ment el. — Akkor legalább egy tojást adjon! — Hát adott neki az édesanyám egy tojást. Fogta a cigányasszony a tojást, beletette egy ikendő sarkába, oszt így összevarogatta. — Leheljen rá, Mari néni! — aszondja. — *Nézze Mari nénje, megvan maga nagyon rontva!* — aszondja, és feltörte a tojást, de abba a világon volt kígyó, volt hangya, voltak olyan *békák*, olyan apruskák, abba a világon minden volt, kétségbe akartam tőle esnyi. Azt mondja oszt édesanyámnak, hogy adjon neki egy lepedőt. — Hát jóasszony, én nem adok semmit, de menjen is addig, míg az ember haza nem gyün, mer' ha az ember hazagyün, az magából csudát csinál! — Úgyhogy minket a cigány kétségbe akart ejteni, de ő mindig csak a rózsafüzérről beszélt. Aszonta oszt eccer édesanyámnak: — Ha nem ad nekem semmit, el fogom hínyi magáért éjfél tizenkettőkor a *tátosokat* — aszondja —, és el fogom vinni a *keresztútra* magát! — Hát összenéztünk édesanyámmal együtt, hogyhát tényleg, ez igaz vóna?! Nem tudott vele mit csinálni édesanyám, aszondja: — Adok egy darab szalonnát, csak mennyen innen, ne ejtsen kétségbe minket! — Úgyhogy oszt a cigányasszony nagy nehezen elment. Tudja a *keresztúton*, így mondták, hogy a *boszorkák ott szoktak találkozni* a keresztúton. Hogy oszt igaz vót-e?!

(Hogy lehetett megfigyelni? — a gyűjtő kérdése.)

Vót itt, aki csinált ilyen *Luca-széket* — hogy osztán tényleg

látott-e valamit, nem tudjuk. Azt mondták, hogy látott, hogy alig tudott túlléni szabadulni, *mákot szórt*, meg mindent.

(A mákot miért kellett szórní? — a gyűjtő kérdése.)

Hát, hogy aztat nem győzte szennyi a boszorka, oszt így nem érte utól.”

(Varsány, Nógrád megye, 1972)

A cigányasszony újra meg újra a hiedelem-tudásra utalt, s igyekezett, hogy egyre jobban megjessze az asszonyt. Tökéletes asszociációs technikát választott, s ily módon számunkra is mintegy összefoglalta a boszorkányról szóló tudnivalókat.

Egy másik szöveg a családi háznái „található” védőkígyóhoz fűződik: „Hallottam róla, hogy a házaknál van egy kígyó. Hogy az a családnak az egészségét, vagy mit... így emlegették, annak az egészségre van az a kígyó... hogy tény-e, azt nem tudom! (A felvétel a varsányi [Nógrád megye] hírműködő egyik foglalkozásán készült.) — Egy fiatalasszony beleszólt: ... és hogyha megölik, akkor valaki meghal a családból!” — Ez az adat is mutatja, hogy mint élő hagyományt kell vizsgálni a hiedelmeket, és fontos ez azért is, mert igen jellemző példa arra, hogy egészen fiatal, 20-as éveinek elején járó asszonyok is ennyire benne élnek, ennyire ismerik a hagyományos „*hiedelemnyelvet*.”

Végül egy különlegesen szemléletes példa elemzésére térnék rá. Jekkel István (70 éves) juhász elbeszélése (magnetofon-felvételről lejegyzve — Varsány, 1973. febr. 23.).

„Ez megint valóság, ezen én mentem keresztül. Gyűttem hazafelé itt a temetőszáncba, sötétes is volt. A temetőben volt egy gyalogút — keresztül —, arra szoktam járni. Hallottam, a *temetőszáncban* valami *gyereksír* van. Odamegyek, megnézem... ahogy mentem a száncba... figyelek... hát itten sír! *A föld alatt lehet hallani, hogy sír!* Nézem gyufával, hát *ott volt egy kis sirocška*, de már bevót növe gazzal. Tudja isten hány esztendő lehetett már! — *Én oszt megkeresztöltem.* — Így mondják: »Megkeresztellek az Istennek / Ha lány vagy, legyél Éva, / Ha fiú, akkor legyél Ádám!« — Azóta nem is hallottam semmit, de az biztos, hogy *gyereksír* volt. *Régi öregektől hallottam*, azok a gyerekek, akik előbb születtek s nem keresztelték meg, *minden hét évben sírtak.*”

A fenti szöveg igen jó példa arra, hogyan működik az úgynevezett hiedelemrendszer. A történés eredeti időpontjában, az 1920-as években a fiatalember megy át a temetőn. A temető kitüntetett hely a hiedelmek szerint, ott mindig történhet valami az emberrel. Egy esetleges hallucináció, vagy a megfeszített figyelem képzelődései mozgósítják a temetőhöz kapcsolódó hiedelmek egy részét. Ezek közül egy összefüggő elemstort alkotnak a következők:

1. a keresztleetlen gyerekek hétvéenként felsírnak;
2. a keresztleetlen gyerekeket a temető árkába szokták temetni.

Ha tehát a hallucináció alkalmával sírást hall az illető, akkor az csak keresztleetlen gyerek lehet, s akkor pedig a kötelező cselekvés, amit ilyenkor kell végezni (a társadalmilag elfogadott minta) az, hogy meg kell keresztlelni a kicsit, a sír fölött elmondott meghatározott szöveggel. Mint az elbeszélésből kitűnt, az akkor még fiatal juhászbojtár nemcsak ismerte a hiedelemvilágának ezt a rendszerét, hanem elismerte az elemek által implikált szokás-cselekvés kötelező végrehajtását, parancsát is. A hiedelemrendszer, hogy nyelvészeti analógiát használjunk, mint a helyes hiedelem-mondatok létrehozásának, generálásának szabálya működött, mint valamiféle mély struktúra, amely a felszíni szerkezet szemünk előtt is megjelenő jelsorozatait létrehozta. Példánk esetében ez egy konkrét cselekvés volt.

Ugyanilyen cselekvési minta volt az, hogyha például meglátták az újholdat régen, mindig letérdeltek, és a következő — valószínűleg pogánykorból megmaradt — imádságot mondták:

„Új hold, új király
Téged köszöntelek,
Eleven fővel, holt lélekkel,
Boldogasszony igéjével!”

(Visonta, Heves megye, 1967)

A hold, mint égitest, a természethez közel álló ember világképében igen fontos elem volt, s mint láttuk, pusztá megpillantása előhívta a régi hiedelmet és az ősi szöveget, valamint a cselekvés kötelező végrehajtásának belső parancsát.

A mindennapi hiedelmek közül még egy utolsó példát idéznénk, amely szintén egyszerűségével tűnik ki. A mosdóvíznek a kiöntése minden háztartásban napjában többször is előfordult. Erre vonatkozóan a következő elbeszélést rögzítettem:

„A fürdővizet oda nem öntötték, merre jártunk. Vagy estére is, ha valaki vizet öntött ki — akkor úgy mondta, már az *édesapámnak az anyja*: Jányom, ha este öntesz ki vizet, csak ahol a víz lecspeg a tetőről, oda öntsél. Vagy ha ki akarod önteni az udvarra, akkor szóljál, hogy aki ott áll, menjen el, mert vizet öntök! — Mert a halottak hazamennek, aki kiönti naplement után a vizet, az leönti a halottját, mert a halottak eljárnak haza.”

(Visonta, Heves megye, 1967)

A szövegben közvetlen utalás történt akkor a hiedelmekre, amelyek régen a falusi közösségekben megszabták, hogy mikor és miért lehetett a

vizet kiönteni az udvarra. És bármennyire különösnek tűnik ez az egyszerű példa, a hagyományos paraszti életforma kutatójának szeme elé százával kerülnek az ilyen és ehhez hasonló adatok, melyekből világosan kitűnik, hogy nemcsak az élet nagy kérdéseiben, de a mindennapi életben is, a köznapi tudat szintjén a döntésekben az egyik elem kapcsolódik a másikhoz. Pontosabban fogalmazva implikálják egymást, és mintegy elemrendszereket alkotva építik fel a mindennapi élet szabálykészletét tartalmazó hiedelemrendszert. „Minél hagyományosabb egy társadalmi réteg, annál mélyebben gyökereznek gondolkodási szokásai” — amint azt Georges Duby találóan (1962:100) megfogalmazta. — Ehhez csak az fűzzük hozzá, hogy ily módon lehetséges az, hogy egy-egy hiedelem-blokk évekig, évtizedekig, sőt évszázadokig változatlan fennmaradhat (erre később még példával szolgálunk).

A modern néprajztudomány a kultúra különböző jelenségeit tehát rendszerként szemléli, s röviden ez azt jelenti, hogy a jelenségcsoportok szoros kölcsönviszonyát tételezi fel. A jelenségek éppen kapcsolódásaik által magyarázzák egymást. Például a földműveshez kapcsolódó tudás- és hiedelem-anyag elválaszthatatlanul összefüggött egyfelől az időjárás ismeretekkel, másfelől pedig a munkafolyamatok technikai ismeretével. Vagy egy másik példa, a népi gyógyítás hagyományanyaga, amelyben a racionális, az ésszerű alapokon álló gyógymódok keverednek az irracionális vagy mágikus hiedelmekkel. Vagy gondoljunk arra, hogy milyen szenteágazó ismeretanyagra volt szükség egy lakodalom „helyes” — a szó társadalmi értelmében helyes vagyis a közösség értékrendjének megfelelő — megszervezéséhez, kezdve a főzés tudományán, folytatva magának a szokásnak (a rítusnak) az egyes részletein, bevégezve a dalok és táncok ismeretén. Nem szólva azonkívül a rokonsági viszonyok pontos érzékeléséről, mert ennek fontos szerepe volt például az ültetési sorrend meghatározásakor. Mindezek az apró részletek felfoghatók, mint a kultúra egészének alrendszerei, s az egyes jelenségek csak a kapcsolódások ismeretében válnak igazán érthetővé!

A hagyományosnak nevezett hiedelemrendszer valószínűleg azért volt olyan hatásos, mert az élet minden apró mozzanatára meghatározott cselekvési programot adott, „előre gyártott” döntési mintákkal segítette az egyént.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ A HIEDELEMRENDSZERBEN

Egy igen nagy számú elemmel rendelkező rendszer, mint amilyen a hiedelmek hálója, meglehetősen ellenálló a változtatásnak, változásnak — mint ahogy arra már utaltunk. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a rendszer központi hiedelmei igen állandóak, míg a perifériális hiedelmek

könnyebben kicserélődnek. Érdekes megfigyelni, hogy azok a hiedelmek milyen hosszú életűek, amelyek a hitvilággal, az irracionális jelenségekkel állnak kapcsolatban, költői (sokszor hátborzongató) fogalmazásban.

Vegyünk egy szemléletes példát a Bodrogközben, Taktaszadán jegyezte le a következő szöveget Szabó Lajos, a *Taktaszadai mondák* c. kötet gyűjtője:

„Van az a kecskebéka, aki nagyokat ugrik így a tó szélén. Megfogjuk, és akkor aztat elvignyük, keresünk, van így a legelőn vagy így a vizes, lápos helyen ilyen hangyaszombikok, oszt van benne ez a csipős nagy veres hangya, úgy nevezik: szárnyashangya.

Akkor annak a tetejét szétlökjük, a kecskebékát beletegyük. No-de, hogy a béka ne tuggyon kiugrani, hát egy hegyes fával leszúrjuk oda a hangyaszombikba. Mongyuk kössünk a lábára egy madzagot, egy spárgát. Akkor leszúrjuk, akkor a hangyák rámennek, azok a hangyák azt eszik.

Igen, de az illetőnek el kell szaladni onnan, abba a pillanatba, úgy, hogy annak a sikótását meg ne hallja. Mer ha azt meghajja, mongyuk, olyan távolságra még nem érkezik elszaladni, mikorra már a békát a hangyák eszik, csipik, akkor az az ember biztos, hogy megsiketül. Annak többet jó hallása nincs.

Mikor leszúrta, de már szalaggyon is, és akkor, mikor már gondolja, hogy no már megették azok a hangyák... azok teljesen leeszik róla a bőrt, arrul a zöld kecskebékáról, akkor visszamegyen. Akkor van a mejjin, van egy, amit egy nevezünk: mejjcsont! Éppen úgy néz ki, mint a kés alak. Aztat kiveszi az ember belőle. Szintén van megint egy másik csont, az meg úgy néz ki, mint az olló. Ilyen kétágú.

Eztet hazaviszi, megszáriccsa szintén, és eztet nem tudom én valami itókába, borba vagy kávéba megittassa avval az illető valakivel. Kérem szépen, az biztos, hogy *megrontotta vele*. Hogyha más országba megyen el, vagy más faluba, akkor is *elme gy utána az a nő*. Hogyha meg akarja rontani, hogyha annak a békának a csontját megéti vele, vagy megissza. A kecskebéka... De csak úgy lehet belőle kivenni és úgy hasznos, hogyha a hangyával éteti meg. Csak arra kell vigyázni, hogy a békának a sikótását, mer az sikót, meg ne hajja, mer akkor az illető megsiketül. Erre vigyázni kell! Ez próbált dolog. Ez már ki van próbálva.”

(Taktaszada, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 1966.

Adatközlő Balog Gusztáv — Gyűjtő: Szabó Lajos.

In: *Taktaszadai mondák*, Bp. 1975, 480. old.

A szerelmi varázslásnak, rontásnak ezt a módját 1684-ben, egy Kolozsvárt lefolytatott boszorkányper során, Debreczeni Kata, a vádlott is

éppen így mondta el a kihallgatáskor. (Vö. Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek*, Bp. 1910. 139. old.) Háromszáz év tehát alig jelent valamit a hiedelmek életében. Sok hasonló példát lehetne idézni, de lépünk közelebb korunkhoz, és a mai életből is vehetünk példát.

Az etnikus csoportok (de a kisebb falusi közösségek is) a huzamos együttélés közös történelme során kialakították a maguk jellegzetes kultúrájukat, jelrendszereiket (például a népviseletet, építkezést, munkastílust, népművészetet — kalocsai felfestést, mezőszéki zenét és táncot) és természetesen a maguk hiedelemrendszerét is. Ebben a rendszerben a régi és az új hiedelmek egyaránt megtalálhatók és a kapcsolódó viselkedésformák is. Gondoljunk csak arra példaként, hogy még ma is „táltos”-nak, „tudó”-nak tart a köznyelv és a népi hiedelem olyanokat, akik fogal vagy burokban vagy eggyel több ujjal születtek (mint pl. Ady Endre). Ehhez a képzetkörhöz kapcsolódik egy nemrégiben bemutatott és nagy „sikert” vagyis inkább nagy port kavaró film — Moldován Domonkos, A halottlátó c. filmje. Van a filmben egy kép, melyet bizonyára nem mindenki érthetett meg: a halottlátó asszony fekszik a padlón, mintegy révületben, ájulatban. A jelenet megértéséhez tudni kell, hogy csak az nyerhette el a halottlátás képességét — a régiek hiedelmei szerint —, aki fiatal korában 7 vagy 14 éves korában „elrejtzett”, révületbe esett. (A két szó gyöke a *rejt* és *révül* ugyanaz a magyar nyelvben.) Ez olyan betegség volt, amely hosszan tartó, mély alvással járt együtt. Ez volt a jel a közösség számára, hogy közülük valaki különleges képességekkel lett gazdagabb. Ezért kezdtek hozzá járni az emberek, mert ennek híre ment.

Elgondolkoztató volt látni a filmben a halottlátónál a nap mint nap megjelenő tömeget (1977-ben!), és mindenki teljes hittel várt sorsára. A magyarázat erre a jelenségre — legalábbis egyfelől — az, hogy benne van egy hiedelemrendszerben a *halottlátó* (mint egy elem), akkor egészen addig „működni” fog, amíg a hozzá kapcsolódó más elemek hálója is létezik (pl. „a halottakkal lehet beszélni”, a túlvilág, a „révületbe esés” és más hasonlók).

Az elmúlt másfél évtizedben, amióta a magyar folklór területén a népi hiedelemvilággal foglalkozom, egyre inkább meggyőződésemmé vált, hogy a hiedelemrendszer ismerete, mély megismerése nélkül egyszerűen nem lehet a népi kultúra működéséről, belső mechanizmusáról semmi újat mondani.

Vegyünk egy másik példát, még közelebbit, a mindennapos televízió-rézést, szinte már a mérgezésig. Ettől „a szent sarokba” állított doboztól indent elfogadnak, mert amit sokszor látnak, azt elhiszik. Csakhogy a c log úgy áll, hogy az a régi rendszer még megvan. A hagyományos hiedelemrendszer pedig elég koherens ahhoz, hogy egyszerűen csak annak a felületére tudnak beépülni az új elemek. Ha egy nagy körben képzeljük el ezt az egész rendszert, akkor csak a kör szélső területére tudnak be-

kapcsolódni a különféle ilyen új elemek, illetve magyarázatok (pl. a holdra szállás). Konkrét vizsgálatokat végeztem 1972-ben egy észak-magyarországi faluban kérdőívekkel, s kiderült, hogy a magyarázó elveket az új jelenségekre is a régi hiedelemrendszer elemeiből vesszük faluhelyen. Az új elemeket is csak úgy tudják beépíteni, hogy majdnem Istennel magyarázzák meg a dolgokat. Egészen konkrétan a vizsgálatnál maradvák: többen említették Dávidot és Cicellét, mint a holdban látható alakokat, mint ahányan elhitték azt, hogy valóban emberek jártak ott fent!

Látható a fenti, találomra kiragadott példákából is, hogy a hiedelemrendszerben egymás mellett élnek a régi és az újabb elemek. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy harcban állnak egymással — hiszen ez nem természetük (nem a szavak, hanem a szavakat használó emberek harcolnak egymással). Olyan az egész, mint egy fal, s benne a téglák. Vagy hogy a költő szavait idézzük: „Akár egy halom hasított fa (hever egymáson a világ) szorítja, nyomja, összefogja (egyik dolog a másikát,) s így mindenik determinált” (József Attila: Eszmélet).

Természetesen nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy nincs változás, alakulás, hanem csupán azt hangsúlyoznánk, hogy az állandóság, az önfenntartás törvényszerűségeinek vizsgálata (tehát a rendszer belső törvényszerűségeinek felderítése) több érdekességet ígér, mint a felületi változás vizsgálata. Úgy gondoljuk, ezek a releváns kérdések, s közöttük is az egyik legfontosabb, hogy az egész hiedelemrendszer szorosan összefügg a nyelvi rendszerekkel. Ha abban egy új elemre pl. nincs szavunk, akkor egy idegen szót kezdünk használni, ami viszont beépül a régi rendszerbe, a magyar nyelvbe. Egyszerűen ezek a dolgok annyira összefonódnak és összefüggenek, hogy valahol már a nyelvi szinten, a nyelvhasználat szintjén kell kezdeni a hiedelemrendszer vizsgálatát. Amikor felvetődik a kérdés, hogy melyek a változó és kevésbé változó elemek egy kulturális rendszerben, a néprajzi vizsgálatokból kiderül, hogy nehezen változnak a gesztusok, a főzési szokások, a hiedelmek egy része és a *család szervezet*. Ez utóbbi közvetíti elsősorban a különféle viselkedési mintákat, a társas viselkedés szabályait a gyermek számára. A család adja át a gyermeknek az értékrendet is. Érdemes erről néhány szót ejteni.

AZ ÉRTÉKEK RENDJE ÉS A HIEDELMEK HASZNÁLATA

Az értékrendszer vizsgálata rendkívül fontos — éppen úgy, mint a hiedelmeké. Tulajdonképpen a kettő szorosan összefügg, kölcsönösen erősíti, magyarázza egymást a két rendszer. Az értékek kultúránként adott rendszerén alapulnak azok az emóciók és érzések, amelyek sok esetben meghatározzák az egyén viselkedését.

Egy amerikai néprajzkutató, Berre Toelken egyik kitűnő tanulmányá-

ban szemléletes példák egész sorát vonultatta fel annak bizonyítására, hogy milyen mély és lényegbevágó különbségek vannak az amerikai fehérek és az őslakos indiánok értékrendje és világgépe között. (Dolgozatában a „worldview” terminust használta.) Abból indult ki, hogy egy kultúrában az összes kifejezési formákat, az összes kódokat és szövegstruktúrákat áthatja az adott kultúra *világgépe* mint rendező elv.

Két ilyen alapvető rendező elvet vizsgált: az idő és a térhasználat modelljeit. S mivel a *világgépet* a hagyomány közvetíti (az egyik nemzedéktől a másikig, s ez az átadás leggyakrabban a folklór keretei között megy végbe, ezért a néprajzi kutatás jó lehetőségeket nyújt e jelenségek vizsgálatára. Fontos itt megjegyezni, hogy a közvetlen, elsődleges referenciacsoport — mindenekelőtt a család — a helye a világgép és az értékrend, elsajátításának, s ez egyidőben történt a nyelvvel, vagyis az anyanyelv megtanulásával egyidőben sajátítjuk el az adott kultúra világgépére vonatkozó főbb rendező elveket is.

Toelken szemléletes paradigma-sort állított egymással szembe az angol-amerikai fehér és a rézbőrű indián kultúra jellemző jegyeit és a preferált értékeket vizsgálva. Nyilvánvaló, hogy az általa használt kifejezések: „kulturális nyelvezet”, „premisszák”; „minták”, „szokások” — helyett a „hiedelmek” kifejezés is használható a világgép rendező elveinek értelmében. Részletesen tárgyalt példáiból nyilvánvaló, hogy míg a fehérek az időt és minden eseményt szigorúan lineárisan rendeznek el s ebből az következők, egész szemléletük a *jövő* felé fordul, addig az indiánok számára a múlt a fontos, a lényeges dolgok számukra a múltban történtek, vagyis a hagyományok a fontosak, szemben az amerikaiak újdonság-szeretetével, hogy ne mondjuk elsőség-örületével! (Egy másik neves amerikai folklorista, Alan Dundes külön tanulmányt szentelt annak, hogy mennyire jövő-orientált az amerikaiak világgépe. — *Anthropological Quarterly*, [1969] 42:53—72).

A lineális szemléletből következik, hogy az amerikai kultúrát jellemzi: a rend, a sor, a négyszögek (lásd pl. a városok alaprajzát és az ülésrendet); ezzel szemben az indiánok térformáira a kör jellemző, ebből az is következik, hogy a körben ülők lényegében egyformák a *tárgyalás során*, szemben a hierarchián és sorrendiségen alapuló szögletes formájú tervezéssel. Míg a hagyományok tiszteletéből egyenesen következik az *öreg*ek tisztelete, addig természetesen velejárója az amerikai életformának és világgépnek a *fiatalok* „istenítése”.

Érdekesen nyilatkozik meg a két kultúra a szóbeli művészetek terén. A fehérek a nyelvi kifejezés szegénységének tekintik az ismétlést, ezzel szemben az indiánok szóbeli művészetének éppen ez adja legtöbb költői szépségét. A példákat vég nélkül lehetne sorolni — a különbségek azonnal szembetűnőek a munka és a játék, a mozgás vagy a *csend* megítélés tekintetében. Az eltérések olyan nagyok, hogy végső soron a továbbta-

nuló indián fiatalok jelentős része nem tud megbirkózni a két világszemlélet közötti különbségek leküzdésével, s kimaradnak az iskolából — természetesen a „jó szándékú fehér tanítók” érthetetlenül állnak a tények előtt, s nem veszik észre a kulturális imperializmus tipikus esetét, amelylyel a saját világképük belső törvényeinek megfelelően akarják átalakítani az indiánok értékrendjét, vagyis a kört akarják négyszögesíteni.

Sajnos a világnak nem egyetlen szövege volt Észak-Amerika, ahol a haladás nevében kultúrákat semmisítettek meg, s a kultúra szövegeinek megsemmisítése gyakran fájdalmasabb egy közösség számára a fizikai megsemmisítésnél is.

Visszatérve a hiedelemrendszerek vizsgálatából adódó ismeretek társadalmi hasznosításának kérdéséhez, megállapítást nyert, hogy a hiedelmek és értékek átvétele, megtanulása mindig egy átadó közösséget feltételez. Elsősorban a család az az elsődleges kiscsoport, amelyben a hagyományos (vagy nem hagyományos) hiedelmek életre kommunikálása lezajlik, és ugyanígy a szűkebb közösség (pl. a falu) keretein belül sajátítja el az egyén a kultúra meghatározott értékrendjét.

Ezért érdemesnek különös figyelmet az utóbbi időkben végzett „életminőség” kutatások. Hiszen mind a hiedelemkutatás, mind az életminőség-vizsgálatok kölcsönösen kiegészíthetők, sőt magyarázhatják egymást. A következőkben erre hozunk példát.

Hankiss Elemér az életminőség-modellek kutatása során kimutatta, hogy a pozitív emberi kapcsolatokat a következő objektív tényezők rombolják a legjobban (illetve akadályozzák már eleve a létrejöttüket):

1. fizikailag nehéz, megerőltető, fázasztó, rossz körülmények között végzett, balesetveszélyes munka;
2. ingázás
3. a falutól való felnőttkori elszakadás, faluból városba kerülés;
4. nagy földrajzi mobilitásai egybekötött munkahelyváltások;
5. életpályatörés;
6. rossz lakáskörülmények.

(Hankiss Elemér—Manchin Róbert: *Értelmiség modellek*, Budapest, 1978:71—71.)

Ezek az összetevők, amelyek a falusi életben a legerősebben hatnak és lázítják a már amúgy is bomlásnak indult falusi kisközségek életét, a hagyományos értékrendet s az erre „felügyelő” hiedelemrendszert.

Az élet minőségéhez szükséges dolgokat és társadalmi értékeket (mint pl. a biztonságérzetet adó: barátságot, örömet, emberi méltóságot, a viszonylagos függetlenség érzését stb.) éppen úgy meg kell termelni, újra kell termelni, mint az anyagi javakat. — Ezek nélkül nincs az életnek minősége. Helyesen látja Hankiss, hogy „a társadalmi termelőmunka egy bizonyos, változó hányada mindenkor a társas és személyiség-javak létrehozására irányult... valamennyi ismert társadalom jelentős erőforrá-

sokat fordított olyan intézmények fenntartására, melyeknek elsődleges célja vagy legalábbis egy célja az volt, hogy az említett társas és személyiség-értékek állandó újratermelését, újratermelődését biztosítsa... itt elsősorban a kultikus és ceremonialis *intézmények* különféle vallási és világi formáira kell gondolni, amelyek miközben az anyagi javak jelentős mennyiségét emésztették föl, bő forrásai voltak az olyan nélkülözhetetlenül fontos értékeknek, mint amilyen a *közösségtudat*, a létbiztonság, a remény... a *generális értékek* együttese." (Hankiss—Manchin, 1978: 74—75).

Az intézményesített társadalmi érték termelésén túl van a kultúrában egy másik — nem intézményesített formája az értékek létrehozásának, ez a társadalmi együttélés magatartásoknak, a szokásoknak és hasonló tevékenységeknek az együttese, melyek szoros kapcsolatban állnak a hiedelmekkel. A közösségek tagjai ebben az értelemben nemcsak fogyasztói, hanem egyben előállítói, termelői is az általuk hordozott értékeknek — a „termelés” itt természetesen már csak analógia, de az egyén azzal, hogy mit tesznek, ahogyan viselkednek, ahogyan gondolkodnak szüntelenül maguk is mások számára, fontos társas, erkölcsi, érzelmi, szellemi, eszmei javak sokaságát hozzák létre.

Claude Lévi-Strauss igen világosan fogalmazott ezzel kapcsolatban a „Szomorú trópusok”-ban, amikor az észak-amerikai síksági és felföldi indiánok életéről szól. Azt írta, hogy ezeknél a törzseknel „nem arról van szó, hogy az egyéni hiedelmek ellentétben állnak holmi közös elvvel. A csoport szokásaiban és filozófiájában a legteljesebb dialektika nyilvánul meg. Az egyének a csoporttól tanulnak a védőszellemekben való hiedelem a csoportra jellemző és az egész társadalom tanítja meg rá tagjait...” (Lévi-Strauss 1973:35).

A társadalomtudós mindig kulcsszavakkal dolgozik, és azok néha valóban jól rendezik a jelenségeket a vizsgált területen (vagy legalábbis azt hisszük, hogy jól rendezik). Amikor életmódot vizsgálunk, akkor a mindennapi élet viselkedési programjait kutatjuk, s ezek voltaképpen azok a kis parancsok, amelyek a viselkedést belülről irányítják. Tapasztalatból tudjuk, hogy ezek a belső parancsok sokszor csak a hiedelmek, a megszokás parancsai. A tudás napvilágánál nem állnak meg a helyüket, mégis használjuk őket, már csak azért is, mert beváltak — sokszor évszázadokon át.

S itt elérkeztünk a hiedelemkutatás fontos problémájához, nevezetesen a hiedelmek társadalmi hasznosságának kérdéséhez, vagyis, hogy sok esetben éppen a megszokás, a megszokott cselekvés ad biztonságérzetet az egyén számára. A kultúrába való belenevelődés során pedig talán éppen ez a legfontosabb. A gyermeknek éreznie kell a biztonságot, a hagyományok súlyát, erejét. A hagyományteremtés, a rendszeresen visszatérő ünnepi szokások rendje az, ami közösséget teremt, hosszú távon pedig ösz-

szetart közösségeket. A közösségnek — a közösségek legelemibb formájának, a családnak — éppen az az egyik legfőbb funkciója a társadalomban, hogy biztosítja az *identitás*-tudatát. Vagyis annak tudatát, hogy ki vagyok, hová tartozok. A gyermek első „hiedelme” éppen az „én-tudat” kiépítése, a nevének, családjának, nemzetségének megtanulása.

A hiedelemrendszerre vonatkozó kutatásokból kiderül, hogy ha a rendszer központi elemét éri változás, akkor az kihat az egész rendszerre. Egy közösség hiedelemrendszereinek társadalmi tekintetben a legközpontibb magja a *mi*-tudat, az identitás tudata. (Ennek megnyilvánulási formája elsősorban a nép összelnevezése.)

Eszmefuttatásaink és példáink sorának végére kívánkozik még néhány gondolat. Nevezetesen az a közismert tény — bár nálunk erről elég kevés szó esik a társadalomtudományi kutatásban —, hogy a hagyományok szülte értékrend és hiedelemrendszer ismerete, egyáltalán a nemzeti kultúra ismerete az alapja az egyén, illetve a közösség identitás-tudatának. Az identitás-tudat zavarai súlyos következményekkel járnak mind az egyén, mind pedig a közösség szempontjából. Az utóbbiakat veszélyes kollektív neurózisok kerítik hatalmukba — példaként csak a legismertebbet említhetjük: a fasizmust. Az egyént pedig a talajtalanlás, a sehová sem tartozás nyomasztó érzése keríti hatalmába, s ez az állapot mintegy előkészíti a legszélsőségesebb viselkedési formák követésére, a legszélsőségesebb ideológiák befogadására. Mély meggyőződésem, hogy a hagyományok rendszerének a haladás nevében végzett tervszerű rombolása az egyik oka a mai világméretű identitás-zavarnak.

A helyes önértékeléstől és a gyökereitől elszakított egyén gyenge láncszem a közösséget összekovácsoló csoportkohézióban. Vagy újra a fal példázatát elvéve, ha a falból kiütnek egy téglát, akkor előbb csak néhány, körülötte lévő téglát lazul meg, majd az idők folyamán könnyen kihullik, a lyuk egyre nagyobb lesz, mígnem egyszer a fal összedől (sokszor maga alá temetve a buzgó falbontókat). Ugyanez vonatkozhat a hiedelemrendszerre is. A hagyományoktól való eltávolodás, vagy fogalmazzuk keményebben, az etnikus hiedelem és értékrendszer tagadása általában nemcsak gyengíti a közösséghez tartozás tudatát, de rombolja annak lehetőségét is, hogy a különböző világszemléletű népek megértsék és elfogadják egymás értékrendjét, tiszteletben tartsák egymás szokásait, hagyományait.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

REGÉNY, KÉRDŐJELEKKEL

Pavle Ugrinov: *Zadat život*, Nolit, Beograd, 1979

Az újabb szerb regényírás egyre összetettebb feladatok megoldására vállalkozik mind a regényforma megújításának, mind pedig az élet és a történelem irodalmi elsajátításának szempontjából. Danilo Kiš és Borislav Pekić, Bora Ćosić és Steva Lukić, Aleksandar Tišma és Boško Petrović az utóbbi években megjelent regényei bizonyítják ezt a sommásnak tűnő állítást. Meggyőző módon. Műhelyükből egymástól eltérő regények kerültek ki. Nehéz volna, és talán fölösleges erőfeszítés is, közös vonások után kutatni a *Fövenyóra* és az *Aranygyapjú*, az *Amire az ember használható* és *Az énekmondó* között. Hiszen a lehetséges közös vonások csak a művektől már elválasztott irodalmi vagy regényelméleti általánosságok szintjén lennének kimutathatók. Előbb azonban inkább a művekről, az egyes regényekről kell szólni. S akkor kiderül az, ami legszámtottevőbbben bizonyítja az újabb szerb regényírás értéke mellett, hogy a fenti írók — és mások — regényei maximálisan önállódtak, mind az epikai világkép kialakításának, mind pedig az elbeszélői eljárás sajátosságának szintjén.

Ezeknek a regényeknek a körében kell keresni Pavle Ugrinov NINDíjjal kitüntetett új regényének a helyét is. Annak ellenére, hogy már az első olvasás nyomán kérdőjeleket kell feltenni e regény mellé.

Az új regény az 1976-ban megjelent *Bűvöletek (Fascinacije)* folytatása, és az író nyilatkozataiból tudjuk, már készül az egészen 1968-ig eljutó harmadik kötet is. Az új regény a tervezett trilógia második kötete tehát, és közvetlenül a felszabadulás utáni éveket, a lelkes „újjáépítés” éveit mutatja be, 1948-cal, társadalmi életünk e forradalmi évével bezáróan. Az újabb történelem kivételesen tartalmas időszakát ragadta meg tehát a regény, egy olyan időszakot, amely a győztes forradalom után nemcsak a háborúban romba dőlt ország újjáépítését végzi mérhetetlen erőfeszítéssel, hanem az emberi életet és tudatot is formálja, hiszen az érzelmi és intellektuális életet éppúgy befolyásolja, mint a társadalmat és a családit.

A valóságnak minden szintjét, minden pórúsát a változás, az alakítás szelleme hatja át. Álmodások születnek, régi illúziók semmisülnek meg, nézetek változnak, életformák születnek, egzisztenciális hangulatok vonulnak végig a házsorok között és az ember tudatvilágában.

Ebben a szituációban lép be Pavle Ugrinov regényének a hőse, amikor Bánát felől — a felszabadító háborúból — a teljes tüdővel lélegző fővárosba érkezük, hogy egyetemre járjon, és ezzel, szinte egyik napról a másikra, élete sűrűvé válik, látószöge bővül, érzelmi élete gazdagodik. Ugrinov első személyű hőseit látszólag alkalmatlannak formálja ebben a sűrű életben való részvételre. Nem vállaltatja vele sem az egykori dzsessztrombitás barátjának életformáját, sem a lázasan tevékenykedő háborús barátét, inkább meditálásra, egyénített érzelmi életre ösztönzi, de azt is megmutatja, hogy bármilyen alkatú is a regényhős, nem léphet ki a korszak, alkatától eltérőt követelő, határai közül. Mintha az író sem tudna dönteni hőseinek sorsáról. Nem tagadhatja meg vele — „polgári” — múltját s ez ebből következő erkölcsöt sem, magányosnak és kívülállónak sejteti, ugyanakkor a sorba is beállítja, de nem hagyja sodortatni, távalóságot teremt a regényhős és a korszak indulatai között. A hősfarmálás ezen ambivalenciája azonban funkcionális. A tipikusságtól és a sztereotípiáktól menekül ezzel a regényíró. Ha nem hagyná meg hőseit egy ilyen közötte helyzetben, menthetetlenül közhely-hőssé degradálná. Más szóval, Pavle Ugrinov regényének hőse résztvevője ugyan a korszak sorsdöntő eseményeinek, de eközben személyiségét is formálja, mégpedig nem a megadott minták és keretek szerint, összetettebb formában és tradicionálisabbban. Ezért történhetett meg, hogy a hős túlnőtt a regény életanyagán, összetettebbé vált, mint az a kép, amit az író a hős környezeteként kínált fel.

Kik népesítik be ezt a környezetet? Pavle Ugrinov regényhőseit sztereotip figurák veszik körül, csalásra és árusásra készülődők, a menthetetlenül eltemetett múltat felidézők, új típusú aktivisták, újgazdagok és tételhősök, egy-két kivételtől eltekintve. Ezek a kivételek azonban, például a biztonsági szolgálatban dolgozó Magdaléna, aki engedni merészel lényre rejtélyes kihívásainak is, vagy Mina, a rokon lány, aki bármennyire is rendezett körülmények között él, nem tud elszakadni lidérces múltjától — arra mutatnak rá, hogy a korszak nemcsak sztereotip típusokat termelt ki, nemcsak közhely-hősöket produkált, ahogyan azt a korabeli irodalmi termés nagyobb része igyekezett bizonyítani egy irodalomtól idegen dogmát követve, hanem összetett emberi alakokat leginkább, akiknek megragadása és irodalmi megformálása meggyőzőbben idézheti fel a közelmúlt egy időszakát, mint a már ismert, el is koptatott, vagy eleve kopottan született hősök arcképcsarnoka.

Ugrinov ezt láthatta, amikor regényének főhőseit ambivalenssé formálta és amikor környezetét — leginkább a regény nőalakjait — mintázta,

arra azonban nem volt ereje, hogy a regény egész világképéből kiiktassa a szokottat és a szokványost, az ún. „pozitív” és az ún. „negatív” hőst, akikről megjelenésük első pillanatában már kiderül, hogy merre fordul majd regénybeli életük útja. Ezek miatt az írói mulasztások miatt kell kérdőjeleket tenni a regény mellé.

Kétségtelen a regényíró bátorsága, ahogyan a közelmúlt eseményeihez hozzászól és viszonyul, erkölcsi tartásához sem férhet kétség, regényét azonban sok helyütt — elsősorban az epizódhősök megformálásában, bizonyos élethelyzetek leírásában, kifakult jelképek alkalmazásában — megmunkálatlanul hagyta. És éppen ebből következően veszített a regény-történet izgalmasságából, veszített az epikai világkép belső hitelességéből. A regény legjobb része az utolsó harmada, ahol Pavle Ugrinov már nemcsak hősenek az élettörténetét, a hős életének egyes részeit mutatja be és mondja el, hanem teret szentel a benső élet eseményeinek is, ahol az egyszerű történetmondást élethelyzetek és állapotok elemzésével gazdagítja. És éppen itt, a regénynek ebben a részében kapnak az egyébként egysíkúra formált hősök is nagyobb mélységeket, annál is inkább, mert éppen itt kerülnek választás elé, itt játszódnak le azok a társadalmi események, amelyek már nemcsak politikai vagy éppenséggel napipolitikai megtörténések, hanem az egész embert számon kérő tartalmak.

Sem a regény felépítése, sem nyelvi elrendezettsége nem tesz fel külön kérdéseket; egyenes vonalú történetmondás a célja Pavle Ugrinovnak, és ezen mit sem változtatnak a helyenként alkalmazott vonaltörések. Lépésről lépésre halad a regény, évszaktól évszakig, s ezzel párhuzamosan a hős alakulásgörbéjét mutatja be, de ez az irány mintha túlságosan is kitervelt volna, kívülről előkészített, és ezért problematikus is. Az már a giccs határát súrolja, ahogyan az utolsó lapokon a hős visszatalál, vagy rátalál a korábban csak epizódnak látszó szerelemre. Különösen azért szembetűnő ez, mert éppen a megelőző fejezetekben játszódnak le azok az események, amelyek a hőst valóságos dilemmák elé állítják, s ezekből a dilemmákból, ha mégoly megrongyoltan is, de a történelem menetével egyetértésben léphet ki. Ez a mulasztás már egyértelműen az író önfegyelem hiányára mutat.

BÁNYAI János

KÖNYV EGY NEM LÉTEZŐ MOZGALOMRÓL

Miroljub Todorović: *Signalizam*, Gradina, Niš, 1979

Az egyetemes szellemi javak kisajátításának újabb példáját veszi kezébe az olvasó Miroljub Todorović *Signalizam* (A szignalizmus) című könyvével. A naplójegyzeteket, értekezéseket, kiáltványokat, vizuális

esszéket és vitairatokat tartalmazó kötet nem más, mint egy mondva csinált költészeti mozgalom több mint tízéves történetének összefoglalása.

De menjünk sorjában: Miroljub Todorović jelköltészetének kezdete az ötvenes évek végére nyúlik vissza. 1965-ben kiadott *Planeta* című poémája az első kísérleteket összegezvén már mintha előrevetítené a mértani-algebrai operációkkal és egyéb tudományos módszerekkel dúított *szcientizmust*, amely rövid idő után, 1968-ban *szignalizmusra* változtatja nevét. Újításainak sorát a nemzetközi konkrét vizuális költészet vívmányainak bekebelezésével kezdi. Egyrészt sztereotip módon átveszi annak elméleti alapjait, másrészt pedig egy merész addícióval egyik alcsoportjává degradálja. Todorović kétlaki politikát gyakorol: míg hazai környezetben a szignalizmust a konkrét vizuális költészet felett elhelyezkedő egyetemes értéként igyekszik tudatosítani, a külföldnek a szignalizmust sajátos jugoszláv mozgalomként mutatja be, holott a „mozgalmi élet” maradványaként fennmaradt három folyóiratszám szerzői csupán a jugoszláv konkrét költők egyharmadát teszik ki.

Hasonló hibát követ el jelen könyvében is, amikor a szignalizmust az egyetlen hazai kísérleti költészeti forrásnak nevezi meg, figyelmen kívül hagyva legalább fél tucat zágrábi alkotót, a volt OHO csoportot s a szlovén konkrét költők újabb nemzedékét; továbbá a volt Bosch+Bosch csoportot és egy-két olyan markáns egyéniséget, mint Vladan Radovanović, Vojislav Despotov vagy Franci Zagoričnik. Todorović újabb művésztörténeti hamisításai közé tartozik, hogy a francia *Doc(k)s* című folyóirat számára 1978-ban készített jugoszláv panorámából a szignalisták — vagyis neveltjei — javára kihagyta a horvát és szlovén konkrét költőket, melynek nyomán a ljubljanaí *Tribuna* éles hangon reagált, elmarasztalva a tudatos elferdítést.

Hogyan lehet egy nem létező mozgalomnak története, kérdezhetnénk. Úgy, hogy a Todorović által mesterségesen verbuvált ezoterikus szignalista csoport a hetvenes évek elején, jobbára ollózott anyag felhasználásával, *Signal* néven három folyóiratszámot jelentetett meg, s a szignalista társulásnak csoportkiállítása volt Zágrábban és Belgrádban, nem beszélve azokról a külföldi kiállításokról vagy publikációkról, ahol Todorović mellett — köretként — mindig egy-két tanítvány is szerepelt. Az évek múlásával és a nemzetközi konkrét mozgalom irodalmának terjedésével azonban az üres szignalista tanokról végig lehullott a lepel. A most megjelent *Signalizam* című kötet ilyképp nem a mozgalmi élet vagy egy szélesebb alkotói program összefoglalása, hanem a hírnév utáni hajsza, az évekig tartó becstelen karrierista manipulációk dokumentuma.

Érthetetlen, hogy a niši Gradina kiadó, amely 1975-ben fordításban megjelentette Siegfried J. Schmidt *Ästhetische Prozesse* című kapitális tanulmánykötetét, hogyan adhatott helyet egy művésztörténeti hamisításnak.

SZOMBATHY Bálint

NÉPEK MESÉI

Szegény ember okos leánya. Román népmesék, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

A kötetben tizenkét tündérmese és két novellamese ismertet meg bennünket a múlt század második felének romániai népmesekincsével. A mesék nem ismeretlenek a magyar olvasó számára, hiszen változataik a magyar mesehagyományban is jelen vannak. Hogy miért fontos mégis hangsúlyoznunk, hogy a meséket a múlt században gyűjtötték, arról a mesék világa tanúskodik legjobban. A feudális életforma szűk lehetőségei között (a román fejedelemségekben 1864-ben törölték el a jobbágyságot, a feudális életforma azonban az I. világháborúig fennmaradt), a nehéz fizikai munkában az egyedüli remény a jobb, szebb élet után kizárólag a mesékben juthatott kifejezésre, ahol mindig a leggyöngébb, legelesettebb, legszegényebb diadalmaskodik. A mesék mélyén a román jobbágyság élete tükröződik, élettapasztalata, emberismerete jut kifejezésre.

A múlt század román mesegyűjtői (Petre Ispirescu, Ion Creanga, Ion Pop Reteganu stb.) életük nagy részét töltötték a mesemondók között, és ez lehetővé tette számukra, hogy átérezzék azt a légtört és igényt, mely a mesét formálta, éltette és hogy megismerjék azokat az embereket, akik társaik óhaját, panaszát, félelmét vagy örömét a hagyományos népmese formájába öntve elmondták. Ezek a gyűjtők nem a szó szerinti hűségre törekedtek, művészi és mesealkotói igényességük költői alkotásokat eredményezett, vagy Arany János megfogalmazása szerint úgy írták meg meséiket, mintha a nép legkiválóbb mesemondó fiai lennének. Éppen ezért a gyűjtemény meséiben ne csak az érdekes, csodálatos történeteket keressük, a gazdag nyelv szépségeit élvezzük, hanem a kitűnő társadalom, és jellemrajzra is figyeljünk oda.

A címadó *Szegény ember okos leánya* című mesében (mely a magyar mesekincsben Mátyás király nevéhez fűződő novellamesékkkel mutat rokonságot) a szegény ember családja olyan szegény, hogy „nem volt mire vizet inniuk” és „úgy követte őket a szerencse — mint az út pora a kutyát”. A tengersok gyerek, a szegénység és az ebből származó rettenetes és alázat ellenére — a gazdag dőlyfősségével szemben — a bojár furfangos kérdéseire adott egyenes válaszok, melyeket a szegényember a legnagyobb lányától kapott és így mondott tovább, végül is az ő javára hozzák meg az igazságot. Alexandru esetében (*A vizek tündére*) is érezhető a mély társadalmi igazság; őt a nála ebéden levő Uristen szabadítja fel a jobbágysorból, és megjegyzi: „rövid időn belül egyetlen jobbágyság sem lesz többé a földön.”

Itt kell szólnunk a kötet meséinek vallásos világáról is. Szinte vala-

mennyi mesében a hőst nemcsak a már ismert csodás lények, túlvilági erők segítik, hanem maga az Úristen is, ha másképpen nem, hát a hős fohásaiban, imáiban van jelen a mesében, mint például a *Kapott János*-ban, amikor a juhász és a fia a gyereksírásra „vetni kezdték a keresztet, és keresésére indultak (a csecsemőnek), miközben a Miatyánkot mormolták”. A közelmúltban gyűjtött magyar tündérmesékben ugyanis nagyon ritkán vagy egyáltalán nem találkozunk olyan motívummal, hogy a hős isten segítő vagy büntető erejében bíz, annak tulajdonítja győzelmét; „Mi kiállunk a palota lépcsőjére, fellövünk mindnyájan egy-egy nyílveszőt, s azt, amelyik bűnös közülünk, az Úristen megbünteti”, s így történik meg, hogy mindenki boldog, mert „az Isten épen, egészségesen hazavezérelte a császár legkisebb fiát”. (*Prislea vitéz és az aranyalmák*) A szegény nép vallásos és egyben enkölcsi nézetét fejezi ki az a jelenet is, amikor a két fiútestvér megkötözi alvó öccsüket, Bors Pétert, aki megszabadította őket a sárkánytól, és hűgük így gondolkodik: „Hogy merészeltek keresztet vetni ezek a képmutatók, s azt mondani »Uram, segíts meg«, miután éppen most vitték véghez a legaljasabb cselekedetet?” Amikor azonban Bors Péter megbosszulja bátyjai tettét, szavai a való igazságról árulkodnak, mely nem egyezik a mese etikájával: „Hej, hej, lelkem, testvéreim — mondotta —, hát így fizettek ti a jó cselekedetért, amit veletek tettem? Jól mondotta, aki az mondotta: „Jó tettér. jót ne várj...”” (*Bors Péter és Virágos Florea*)

A mesék hősei nem ismeretlenek számunkra; a napot, holdat, csillagokat elrabló sárkány s az azokat visszaszerző hős a többszöri alakváltozás után újra feltámadó gyerekek (költői szépségű példája ennek *A két aranyhajú gyermek* című mese), az égig érő fát megmászó juhászlegény, a halhatatlanságra vágyó királyfi stb. Ezekkel a magyar mesekincsben is szereplő hősökkel szemben a román mesékben jellegzetes figurákka! is találkozunk; ilyenek a jósök, akik előre megmondják a hős életútját (*Kapott János*), Szent Demeter vagy a hét megszemélyesített napjai első sorban Szent Péntek és Szent Szombat, akik jóindulatú női lények (*A juhászlegény meg a királyleány*), ellentétben Kedd asszonyával, aki gonosz boszorkány.

Jellegzetes a román mesék stílusa is. Ellentétben a magyar mesékkel, melyek kizárólag az eseményekre összpontosuló drámai előadásmódot kedvelik, a kötet meséi epikusak; a mesemondó elidőz az apró részleteken, a környezet és a szereplők bemutatásán, sőt nem egyszer vélemény is fűz az elmondottakhoz: „... kigyelmegetek pedig az Isten tartsa meg, hogy még a hátralevőt meghallgathassák, mivel van még hátra a meséből sok szép kedves dolog, s aki ezt meghallgatja, az tanulhat is belőle. Aki pedig elalazdik s pihenni tér, nem ismeri meg ezt a mesét.” Vagy amikor a királyleány gondolatát nem tudja megmagyarázni a mesélő, nem jön zavarba, a következőket mondja: „Mire is gondolhatott... vág-

játok ketté, akasszatok fel, nem vág az én eszem, hogy azt megmondhassam, sem ott nem jártam, hogy megkérdézzem.” Mindebből kiderül a mesemondó bölcs, ugyanakkor ravasz megértéssel párosult humora, nyelvel a kigondolt vagy az életből ellesett eseményeket szemléli.

A mesékben gyakran találkozunk népi szólásokkal, sőt olykor még népdalrészlettel is, amikor például a mesélő nyomatékosítani akarja szerelmes hősének hangulatát, s a következőket mondja: „Tudjátok, hogy mondja a nóta:

Hogyha szeret a kedvesed,
Tűzben ég akkor a szíved;
Ha elhagyott a kedvesed,
Fáj a szíved majd megreped;
Ha kedvesed után vágyol,
Hull a könnyed, mint a zápor...”

— majd figyelmezteti a hallgatóságot, hogy tovább figyeljék a mesét.

A mesék szépségét emelik a kezdő- és záróformulák is, melyek sok esetben terjedelmesekek és humoros csattanóval fejezik be a történetet: „... (Bolond Calin) csinált egy igen-igen nagy bált, és én is ott voltam... Ők meg készítettek egy bögre rántottát, és kinyújtották nekem az ajtón, hogy majd megett a méreg, és kimentem az istállóba, és választottam magamnak egy lovat, amelynek aranyból volt a nyerge, acélból a dereka, viaszból a lába, kenderből a farka, káposztából a feje, konkolyból a szeme, és megindultam vele egy kovaköbői levő dombra; a lába elolvadt, a farka sustorgott, a szeme kipattant; aztán egy szál rúdon lovagoltam, s nektek jó nagyokat hazudtam; felültem a kapu tetejére, s eljutottam a mese végére.”

A fordítók (Bözödi György, Ignác Rózsa és Jékely Zoltán) munkáját is meg kell említeni, akik költői szépségű és ugyanakkor tudományos szempontból is használható szövegeket adtak az olvasó kezébe. Az utószót és a jegyzeteket Kovács Ágnes írta.

A csodálatos fa. Erdélyi szász népmese, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

A kötet meséit Josef Haltrich 1856-ban megjelent *Német népmesék az erdélyi Szászországból* című gyűjteményből Kovács Ágnes válogatta, és, mint az utószóból kitűnik — noha már több szász népmese látott napvilágot magyar nyelven —, az olvasó fordításban a legteljesebb szász népmesegyűjteményt tartja kezében. Josef Haltrich (1822—1886) a múlt század romániai szász folklórájának jelentős szaktekintélye volt, életének

nagy részét Segesváron töltötte, ahol társaival néprajzi kutatócsoportot alapított. „Mindenért lelkesedtek, ami a szász népi sajátosságok és népiélet kutatásával volt kapcsolatban...”, írja a mesekötet első kiadásának bevezetőjében (könyvének négy kiadását érte meg). A kor elméleti tanulmányai és gyűjteményei szorosan kapcsolódtak a Grimm testvérek felfogásához, így az erdélyi szász tudósok is keresték és ápolták velük a kapcsolatot. Jacob Grimm volt az (nem véletlenül), aki Berlinben szorgalmazta a mesék megjelenését, melynek első kiadásában Haltrich 77 mesét közölt, a másodikban 13 újabb mesét vett föl, a harmadikhoz pedig hozzáfűzött még 29 állatmesét. Mesekötete egyedülálló dokumentációját nyújtotta azoknak a meséknek, melyek az erdélyi szászok a múlt század derekán ismertek. *A csodálatos fa* című válogatás azért is fontos, mert rávilágít a szászok és magyarok mesemondása közötti kapcsolatokra.

Haltrich nyomatékosan hangsúlyozza meséskönyve előszavában: „azon fáradoztam, hogy megőrizsem a legjobb mesemondók egyszerű hangvételét, de elsősorban nem a kifejezések, hanem a cselekmény hű visszaadására törekedtem...” Ez számára azért volt megvalósítható, mert egy mesének több változata is rendelkezésére állt és így a kerekébb szövegeket közölte. Szerkezeti lényegüket tekintve meséinek legtöbbször megfelel a nemzetközi mesekatalógusban leírt típusoknak.

Újabb gyűjtések igazolják, hogy a szászok élőbeszédében a mondatok rövidebbek, gyakoribbak az ismétlések, és ezeknek a szövege többször egymás után ugyanúgy hangzik el. Haltrich azonban az irodalmi német nyelvhez igazította a mesék szövegét, választékosabb és változatosabb kifejezőmódokat, hosszabb mondatszerkezeteket alkalmazott, logikai kapcsolatokat teremtett. Az így átültetett (irodalmasított) mesék egyéb jellemzői is átalakultak mert míg az elbeszélés magva szászoknak tűnik, addig a kezdő- és záróformulákban szinte általános a szabványos sztereotípiák alkalmazása. Haltrich ugyanis egy-egy hosszabb mondatba ágyazott sémákat épít be, meséit a szövegtől idegen formulával zárja, anélkül, hogy hallgatóit belevonná a történetbe. Majdnem kivétel nélkül a tündérmesék kezdőformulái a várt szép bekezdés helyett in medias res kezdődnek: „Egy embernek meghalt a felesége és három leánya maradt...” *Erős János*, vagy: „Nem tudom, vajon az a pásztorfiú, aki egy nap juhait legeltetve meglátott a mezőn egy fát, éppen annak a szegényembernek a fia volt-e akit Urunk Jézus Krisztus és Szent Péter megáldottak.” (*A csodálatos fa*) Nem beszélve a nagyon puritán záróformulákról, ahol a hős „boldogan él, amíg meg nem hal”. A kötet tündérmeséinek legtöbbször hiányzik a már megszokott mesei fantázia szárnyalása; noha a hős rendelkezik földöntúli erővel: ha bukfencet vet, átváltozhat aranygalambbá, oroszlánná vagy hallá, de a mesei logika értelmében („jó tett helyébe jót várj”) semmit sem kellett tennie, hogy az átváltozás tudományának birtokába jusson (*A csodagyerek*), *A Rózsalány* című mesében pedig a hős

elindul a nevelőanyjától kapott csengettyűvel (baj esetén meg kell ráznia), hogy megkeresse Rózsalányt. Később derül ki, hogy meg kell szabadítania a sárkánytól, amiben a csengettyű és három erdei állat segíti, de a végső csatára a főhős és a sárkány között hiába várunk, mert nagyon „hét-köznapi” vége lesz a gonosz párának: „a sárkány belekapaszkodott a (kanca) sövényébe, fenn termett a hátán és meg akarta fékezni (saját taltos lovát!), a ló azonban erőteljesen védekezett. A sárkány földre zuhant, a tomboló csődör patái alá került és az egyetlen pillanat alatt halálra taposta.” De hasonlóan illogikátlan a két testvér cseréje *A két testvér meg a három kutya* mesében. A fiú a szüleiktől rájuk maradt örökséget, egy kakast visz a vásárra. „Az úton találkozott egy mészárosossal, aki éppen állatvásárló körúton volt és három kutyát hozott magával: egy feketét, egy fehéret és egy foltosat.” Cserélnek állatokat, és a fiú ráadásul még egy sípot is kap, amibe csak bele kell fújnia és a kutyák ott teremnek a segítségére. A kutyáknak földöntúli erejük van, de a mese cselekménye nem elég meggyőzően juttatja őket a két testvér birtokába. Ugyanebben a mesében hátborzongató, tündérmesében ritkán előforduló jelenettel találkozunk. A fiú úgy bünteti meg hűgát, aki életére akart törni, hogy lelöki a pincébe a halott rablók közé, és miközben rázárja az ajtót, ezt mondja: „Mindaddig itt maradsz, amíg a fiatal rablót egészen föl nem faldad!” Hősünk, miután megmenti a királylányt a sárkánytól és király lesz belőle, „a pincében megtalálja a leányt (hűgát), aki az összes halottakat felfalta (!?), csak a kereskedőt nem, s nem is akarta azt az egyet felfalni, inkább kész volt meghalni.”

A kötet egyik legszebb meséje *A serteruhás gyermek* (A vaddisznóvá vált fiú), melyben a hősnek bizony sok megpróbáltatáson, kalandon kell magát végigküzdenie, hogy elérje méltó jutalmát. Ugyanakkor királylány felesége ritka hűségéről tesz tanúságot, amikor követi férjét a világ végére a Szél, Nap, és Esthajnalcsillag segítségével végül is megszabadítja férjét a varázslat alól, és a Hold paripáján térnek haza országukba.

A tündérmesék ismeretében állíthatjuk, hogy a merész ellentétek a kötet meséiben megszélesednek, bizonyos józan tárgyilagosság uralkodik bennük.

Az elmondottak alól kivételt képeznek az állatmesék, melyek általában közelebb állnak a szóbeli elbeszélő stílushoz, mint a hosszabb mesék. Még egy jellegzetes sajátossága van ezeknek a meséknek; a befejezés több ízben átvél a következő mesébe, mintegy annak előzményét alkotja. Így például szinte folytatásként is felfogható a róka-ról szóló mesék láncolata (*Hogyan gyógyította meg a róka a holló ruhes fiókait?*, *A róka meg a csiga*, *Hogyan csapta be a róka a kakast?*, *Hogyan szedték rá a libák a rókát?*, *Hogyan lett a nyúl a róka jobbágya?*, *A róka meg a sündisznó* stb.). Hasonló szerkezeti sajátossággal ritkán találkozunk meseújteményben.

A kötet trufái már közelebb állnak a magyar népmesekincs azonos műfajához. Ezekben (*A két hazug, A három vidám fivér, Bolond Jankó*) a már ismert tréfás fordulatokkal találkozunk, és befejezésül is összhangban van szövegükkel. *A bolondos Liza* elkeseredett férje mérgeiben megállapítja: „Igaz a volt öregapámnak, aki mindig azt mondta: Egy ostoba feleség rosszabb, mint a pestis! Több bajt okozhat, mint víz és tűz együtt! Ég óvjon minden embert az ilyen szerencsétlenségtől. Azzal futott, futott... az asszony csak szaladt utána hátán az ajtóval. És még tán ma is szalad, hacsak oda nem ért azóta a bolond asszonyok falujába, ahol az okos asszonyok folyton hordják szitában a vizet a konyhára, és le nem telepedett náluk.”

Végül a mesék ismeretében mi is nyugtázhatjuk az egyik romániai mesekatalógus szerkesztőjének megállapítását, miszerint: „Az erdélyi szász mesék abban a formában, ahogyan Josef Haltrich összegyűjtötte és egyszerűen újra elmesélte őket, tartalmilag nem emelkednek ki a szászok mellett Erdélyben élő magyarok és románok mesekincséből.” Állítását még annyival megtoldhatjuk, hogy esztétikailag sem érik el ezek szintjét.

VAJDA Zsuzsa

SZÍNHÁZ

SZABÓ ISTVÁN (ÉS VARGA ZOLTÁN) TÜKRÉI

Ennek az előadásnak* igazi főszereplői a tükrök.

Azok a színházi sminkelőasztalokra szerelt tükrök, amelyek az előadásra készülő színészekkel együtt a nyitott színpad előterében fogadják a közönséget. Ez az előjáték nem színház a színházban célzatú megoldás. Nem is a nézőknek az előadást megelőző percek kulisszatitkaiba való beavatását célozza. Inkább csak, egész kis mértékben, mindössze a jelzés szintjén utal arra, hogy ami készülődik, az játék, más szóval: színház. De legfontosabb jelentése az előjátéknak, hogy alkalmat adjon a tükrök megjelenésére, bevezesse a tükröket abba a játékba, amely az előadás és a nézők között történik majd. A szándékot sugallja, hogy a színészek besminkelése nem az érkezés előtt történik, még csak nem is megírt színpadon. A színészek többnyire nem is

* Varga Zoltán: A tanítvány. Szabadkai Népszínház. Rendező: Szabó István. Díszlet: Petrik Pál. Jelmez: Anna Atanacković. Zene: Megyeri Lajos. Színészek: Korica Miklós, Jónás Gabriella, Barácius Zoltán, Árok Ferenc, Kovács Frigyes, Földi László, Nagy István, Albert János, Godányi Zoltán, Sánta P. Lajos, Szabó Ferenc, Bata Ferenc, Medve Sándor, Sebestyén Tibor és Szél Péter.

a tükrök előtt ülnek, hanem csak bele-belenéznek a tükörbe, inkább a sminkelőasztalok mellett állnak, s láthatóan arra törekednek, hogy minél kevésbé takarják le a közönség felé villogó tükörfelületeket. Lássék: a tükrök itt kizárólag a közönségért vannak.

(Most, utólag ötlük fel: kár, hogy az előcsarnokban, a ruhatár előtt, a dohányzóban nem helyeztek el néhány tükröt, melléjük néhány beöltözött színészt vagy statisztát, akik a közönséget frizurájuk, nyakkenőjük állásának ellenőrzésére biztatták volna, ha már a színpad és a nézőtér elkülönülése nem teszi lehetővé, hogy a közönség a nézőtérre lépéskor — a tükrökbe pillantva — találkozzon önmagával, ahogy a kezdés előtti kezdés igazi funkciója megkívánná.)

Azok a sminkelőtükrök, amelyek az előadás megkezdésekor hátra kerülnek a fenékfal elé, hogy visszatükröztető „kulisszákként” zárják körül az előadás kevés gesztusú jeleneteit, és visszhangként irányítsák felénk az erkölcsi dilemmák között kötéltańcot járó mondatokat, kétélyeket . . .

(— Mi célravezetőbb: a következetes etika vagy az ügyes taktika?

— Mikor használunk magunknak és az általunk képviselt ügynek: ha kompromisszumot kötünk, vagy ha makacsul kitartunk vélt igazunk mellett?

— Mit válasszunk: a fizikai vagy az erkölcsi megsemmisülést?

— Az utókorban felmagasztosuló mártíromságot vagy a túlélés féregnyí dimenzióját?

— Hol vannak egy igazság határai?

— Léteznek-e általános igazságok, vagy „minden igazság csak a lehetőségeken belül igazság”, a lehetőségeken túl viszont értelmetlen fanatikummá torzul?

— Az igazság érdekében gyakran hazugságra van szükség?

— Nincs igazság kompromisszumok nélkül?)

Ugyanazok a sminkelőtükrök, amelyek az előadás végén visszakerülnek az előszínpadra, de most már színészek nélkül, azzal a leplezetlen szándékkal, hogy a közönség magára maradtan — agysejtjeiben a felélvellt kérdésgolyókkal — önmagát lássa viszont, arra kényszerüljön, hogy szembenézzen — önmagával.

Így láthatja meg magát a játékeretet körülvevő tükrökben az előadás.

Így szólhatnak a tükrökből hozzánk az író mondatai.

És így láthatjuk meg bennük — az előadásban és a drámában — magunkat: mi nézők.

„ . . . sikerült színpadi műről akkor beszélhetünk csak, ha az egymással szembekerülő szereplők mindegyikének igaza van — a maga módján” — nyilatkozta a bemutatót megelőzően az író. Kiegészítésként — most már nemcsak a dráma, hanem az előadás birtokában —: sikeres előadás-

ról pedig akkor beszélhetünk csak, ha a nézők gondolatilag, érzelmileg érintetteké lesznek,

Ennek az előadásnak elsősorban azért igazi főszereplői a tükrök, mert az érintetté válás funkcionális előidézői, tudatosítói. A tükrökben kei életre a tézisdráma elvontsága, s lesz belőle magunkra vonatkoztatható eleven egyedi valóság.

(Ahogy kár, hogy a színházba érkező közönséget nem fogadták, már a ruhatárnál, az előcsarnokban szembesülő pillantásokra kényszerítő tükrök, ugyanúgy kár volt lemondani arról az ötletéről, hogy a nézőterről távozó közönség hatalmas tükörfelületekbe ütközve nézzen önmaga arcába, tekintetébe...)

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A SZÜLŐFÖLD HOMOKJA

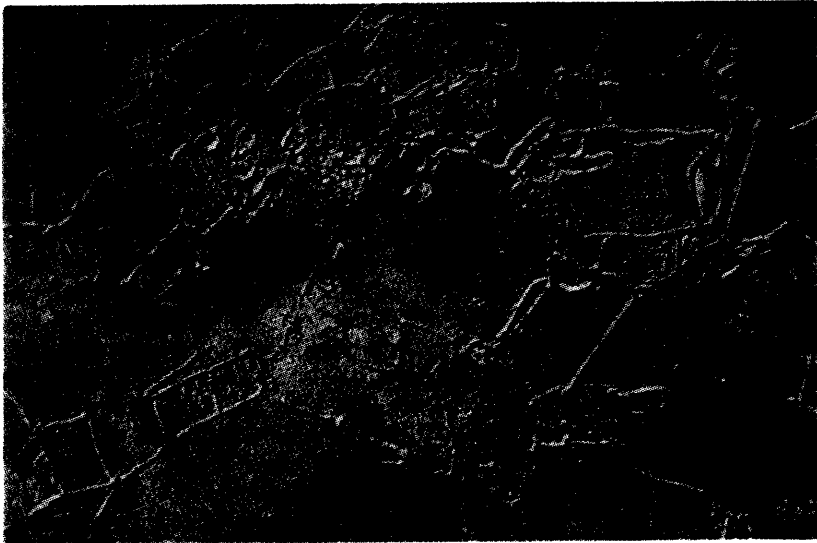
(Petrik Pál retrospektív kiállítása, 1946—1979)

Az újvidéki Modern Művészetek Képtárának és a szabadkai Városi Múzeum Képtárának szervezésében végre megrendezték ezt a kiállítást — Petrik Pál alkotóművészetének alapos áttekintését. Decemberben Újvidéken, a múlt év utolsó napjaiban (december 26-tól) pedig Szabadkán tekinthették meg Petrik művészetének kedvelői e szerény, szorgalmas ember és sajátos festő számos alkotását.

Érdekes, hogy habár szinte festékszagban nőtt fei, elég későn kezdett festeni. Apja szobafestő és címfestő volt. Petrik mégis csak 1936-ban, húszéves korában kezd festészetet tanulni (Szabadkán született 1916. május 20-án). Magántanítója Sava Rajković (1903—1977) festő és dizslettervező volt, „világlátott” művész, 1932-ben tért vissza Párizsból, ahol két évet töltött André Lhote neves iskolájában. Petrik azonban leginkább Balázs G. Árpád és Hangya András műveit tanulmányozva ismerkedett a festészetrel. Ez utóbbi döntő hatással volt rá. Azokban az években Hangya tehetsége nagy sikerrel jut kifejezésre a szabadkai környezetben. A sajtó felhívja rá a figyelmet, műveit pedig egy kirakatban állítják ki.

„Mint kezdő festőcske hetente többször is elsétáltam Spitzer műkereskedő boltja előtt, hogy megnézzem, van-e újabb Hangya-festmény a kirakatban” — meséli Petrik (*Híd*, 1978. március, 379—380. old.).

A szerény ifjú számára, aki titokban a festői hivatást kívánja életpá-

Kompozíció 1963/64

lyájául, a majdnem kortárs autodidakta festő művei felejthetetlen élményt jelentettek. Nem véletlen tehát, hogy Rajković iskolája nem hagyott nyomot Petrik korai művein, ellenben mindvégig érezhető Hangya hatása. Nyitrai Dániel, a következő tanító, szintén nem volt rá hatással. Természetesen ezekben az években Petrik sem gyerek már, hanem kialakult személyisége van, saját törekvései, céljai. Bizonyos, hogy már akkor elégedetlen önmagával. 1945 őszén Petrik a figurális rajztanfolyamra harmincévesként iratkozik be minden festői tekintély nélkül. Csak fáradságos kísérletek vannak mögötte s a tudat, hogy sokkal jobbat és többet adhatna.

A Tanfolyamon, szerencséjére, ezúttal már ténylegesen is Hangya András a mestere. A lehető legjobb módon ösztönzi és irányítja — maga is Petar Dobrović kitűnő mesternek volt a tanítványa. Ebben az időszakban Petriknél kialakul a kiváló koloritás, alkotói ereje mind jobban kibontakozik, különösen könnyed rajzaiban. Petrik nem követi a szocialista realizmus modorát, hanem 1947-ben beiratkozik a belgrádi Akadémiára, 1948 februárjában, a Tanfolyam hallgatóinak kiállításán pedig egyetemi hallgatóként vendégszerepel, s a koloritás frissességével, impresszionista hangvétellel és a motívum iránti lelkesedésével tűnik ki (Rohamunka, olaj, 1947). Egészen az ötvenes évek végéig ilyennek ismerjük őt, aki kissé Hangyára hasonlít. Ezzel párhuzamosan sorakoznak azok a képek, amelyek az Akadémia szelleméről, annak követelményeiről tanúskodnak.

Azokban az években, 1953-tól kezdve, Petrik rendszeresen részt vesz a művésztelepek munkájában. Évei szerint már a „középgeneráció” tagja, alkotásai szerint pedig, legalábbis önmaga előtt, fájón érzi, hogy késik, elmaradt a többiek, különösen a nagyobb képzőművészeti központokból üdélátogatók mögött.

Ezután Petrik általános alkotói „kalandba” kezd, hogy megtalálja saját, autentikus kifejezési módját. A korszerű képzőművészeti történekek aktív részvevője akar lenni, nem pedig a tegnapi festői kifejezőeszközök kíváló ismerője. Felgyülemlett tapasztalatával és az elégtelen ember nem mindennapi kitartásával, a színek iránti tévedhetetlen érzékével továbbá útját a „kombinált technika” alkalmazásában látja. Következnek a Papírfigurák (1959—1960), Papír és tűz (1961) és így tovább. Hosszabb ideig képtelen megszabadulni a rajz felismerhetőségének szükségétől és az „olvasható” témáktól. Ugyanakkor a szerkezet nála az anyag (homok) és a színek sajátos összhangjában érik be.

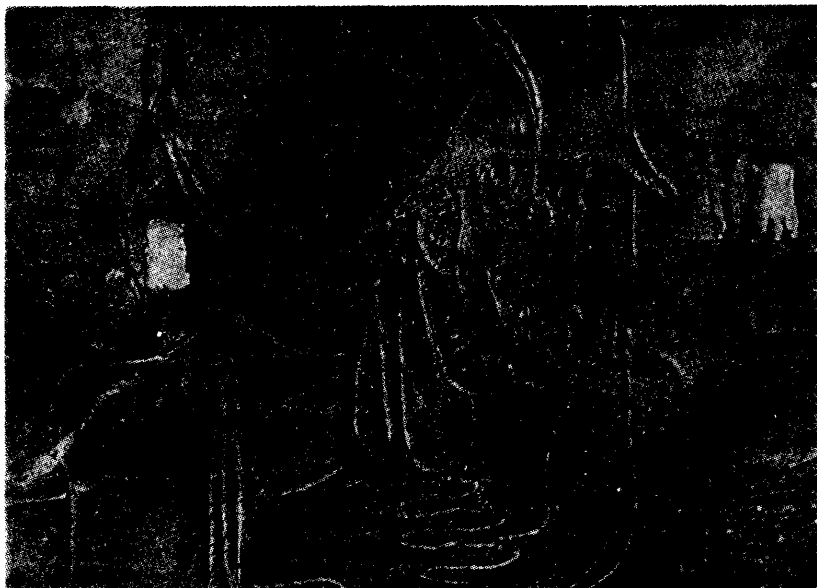
A hatvanas éveket Petrik néhány nagy jelentőségű alkotása fémjelzi, mint például a Szélmalom (1962), Áradás (1964) vagy a Homokdűne (1965). Petrik enformel-korszakának ezekben és a hozzájuk hasonló alkotásaiban a táj izgalmas víziója valósul meg, amelyet az anyag és a szín lüktetése fejez ki. Ezek a művek a vajdasági képzőművészet tartós értékei abból a korszakból, amikor a művésztelepek legtermékenyebben működtek. Véleményem szerint ezek a művek magának Petriknek is a legjobb alkotásai. Drámaiságuk és belső feszültségük a festő összetett és gazdag személyiségét fejezik ki, amelyet ügyesen álcáz az ember csendes, szinte hangtalan fellépése.

A lelki életben végbemenő titokzatos robbanás jelzi, mindjárt a hetvenes évek elején, az Elvesztett illúziókkal (1970). A következő években sorakoznak az alkotások, amelyeken a széttört üveg váratlan és változó hatásai, arabeszkjei és árnyékai, remegései fejezik ki csodálatos keletkezésben a fájdalom, a rombolás és az eltűnés fogalmát.

Az önmagával való alkotói összeütközés, amely még Spitzer kirakatánál, Hangya képei előtt kezdődött, Petriknek ezzel az új korszakával kerekedett ki a drámai önigazolás egészévé.

Petrik útja ugyanakkor beszédes illusztrációja a vajdasági képzőművészet ébredésének, a saját egyéniség keresésének és az alkotói lendületnek. Ez az út a szabadság születésekor kezdődött, és a művésztelep termékenyítő jelenlétével alakult ki a megismételhetetlen alkotói évtizedek során.

Ezzel párhuzamosan Petrik a Szabadkai Népszínház díszlettervezőjeként is alkot. Festői tapasztalata, különösen a hatvanas években, megtermékenyítette e fáradhatatlan munkás és költő legjobb alkotásait, aki suttyogva iközli hatalmas szívének lüktetését. Díszlettervezőként lehetsége

Halász 1966

volt arra, hogy segítsen és kövesse egy összetett művészi élmény keletkezését, maga pedig árnyékban maradjon a színpad reflektorai mögött.

Nem sietett műveinek bemutatásával. Ritkák az önálló kiállításai. Mindössze hatszor lépett közönség elé egyedül. Azért is értékes ez a kiállítás, mert, ha csak rövid időre is, betekintést nyújt összetett és értékes művébe.

Szemmel látható, hogy Petrik nem nyugodott még meg. Várhatjuk az újabb meglepetéseket. Ugyanakkor remélhetjük, hogy a kiállítás ösztönzés is lesz e vajdasági egyedülálló művész alkotómunkájának sokoldalú felméréséhez. A szociális művészet sajátos légkörében nőtt fel, amely vidékünk két háború közötti képzőművészeti életét jellemezte. Sokoldalú tehetsége a háború utáni évtizedekben bontakozott ki, napról napra cáfolva életkorát. Egyszerre volt és maradt kíváncsian fiatal és éretten szerény.

KARTAG Nándor fordítása

Bela DURANCI

L E M E Z

KÉT LEMEZRŐL

Két lemezzel szólnak, de ennek kapcsán elsősorban jelenségről, lehetőségekről kellene beszélnünk. Az *Új Symposion* szerkesztősége — érdekes kezdeményezésként — az egyes számokkal együtt hanglemezek megjelenését is tervbe vette, ennek eredményeként hallhatjuk lemezzel a Kuplét, Domonkos István tolmácsolásában és gitárkíséretével, míg a második lemezzel a Tisza menti népdalokat, a csókai Móra Ferenc művelődési egyesület ifjúsági citerazenekarának előadásában.

Mindkét lemeznek mindenekelőtt kiegészítő funkciója van. Megjelentetésük tagadhatatlanul művelődési életünk eseménye, ugyanakkor próbálkozás is a fehér foltok eltüntetésére. Így is mondhatnánk: művelődési pótlék. Az első esetben ez egy vers teljesebb, átfogóbb megértését, megközelítését, értelmezését jelenti. Más „akusztikája” van ugyanis a versnek kötetben, folyóiratban, és ismét más a hatása a zenei megjelenítésnek. Ennek a formának egyébként vannak hagyományai (gondoljunk csak a Schubert által megzenésített dalokra, vagy Reinitzre), de igazán maradandó értéke nem éppen sok, hiszen a zeneileg jól kezelhető szöveg és a szakavatott, ügyes, ráérő komponista szerencsés találkozása nélkül ritkán adódik sikeres végeredmény. Arra viszont manapság valóban alig lehet példát találni, hogy a költő maga vállalkozzék a kettős szerzősége s még az előadására is. Domonkos mintha az egykori lantosokkal lépne szövetségre... Ez a produkció mindenesetre sikeres, s bátorításként szolgálhat a vers másfajta népszerűsítése érdekében. Izgalmas kihívás lehet ez színészeknek, előadóművészeknek, zeneszerzőknek egyaránt. Hogy a költőről ne is beszéljünk.

A Tiszáról fúj a szél című lemez, amely Bodor Anikó, dr. Burány Béla és Kónya Sándor gyűjtéséből mutat be néhányat, szintén kiegészítő szerepkörű. Ugyanakkor — természetesen áttételesen — egy munka dicsérete. Zentán ugyanis huzamosabb ideje néhányan lelkesen és folyamatosan gyűjtik a népi hagyományokat, a népdalokat (itt említjük meg például a pásztordalokat, rabénekeket és balladákat tartalmazó, a *Hallották-e hírét?* elnevezést viselő kiadványt, amely a Forum gondozásában jelent meg 1977-ben). A cél: egy vidék népdalanyagának feltárása, egyben megőrzése, mert az egyébként gazdag népdalkincs, amely különben is dinamikusan módosul, az életmódváltozás folytán egyre inkább fogyóban van; ha ma nem jegyezzük fel, holnap, már véglegesen elveszíthetjük. Kodály erről egy helyen így ír: „A nép életéből lassan, de kérlelhetetlenül irtja a hagyományt maga az élet. Ezzel szembezálni, egy természetes folyamat elé gátat vetni: hiábavaló törekvés volna. Most a művelt réte-

gen a sor, hogy felkarolja, megőrizze, hogy élete cselekvő része legyen.”

Mindezek jegyében folyik a zentai gyűjtőmunka, egyben mintegy választ adva arra a kérdésre is, hogy a zene milyen szerepet játszhat egy közösség életében, a hagyományok megőrzése milyen módon hathat zenei ízlésünk alakulására. S nyilván az sem véletlen, hogy a kiválasztott dalok megszólaltatására a csókaiak kérték fel, azt a művelődési egyesületet, amely (nemcsak zenei csoportjaival) tartományi, köztársasági, sőt országos szinten is jelentős eredményeket mutatott fel, egyben rangot adva az amatőr művelődési tevékenységnek is. Ifjúsági citerazenekaruk most is szolidan helytállt (kár, hogy a hangfelvétel minősége nem egyenletes, a szövegrész egyes helyeken nehezen kivehető).

Végül kanyarodjunk vissza ismét Kodályhoz, aki *A magyar népzene* című munkájában az egykori gyűjtőkre olyképpen nehezelt, hogy azok csak a középosztályba feljutott dalokról vettek tudomást, nem fordultak eléggé a néphez, nem tették meg azt az elhatározó tíz lépést, a falusi udvarháztól a parasztkunyhóig. Nem bocsátkozva most szakmai kérdésekbe, inkább szimbólumként, a lényegi összefüggésekre utalva kockáztatjuk meg a megállapítást: a hagyományok megőrzése és az ízlésnevelés terén, a közművelődési szint emelése érdekében ezzel a lemezzel (és a sorozattal általában) szintén megtettünk néhány lépést. Ami lehet, hogy nem sok. De talán nem is kevés.

SINKOVITS Péter

FÜGGELÉK

GYARMAT A HÍD ALATT

A jugoszláviai magyar irodalom gyanmatii jellegére nagyon korán felhívták a figyelmet. Azóta szórványosan vissza-visszatérő motívum ez irodalomtörténetünkben, -elméletünkben, -kritikánkban, -publicisztikánkban. Igaz, ami igaz: nem a legszerencsésebb meghatározás, az ilyen képzetársítás borzongató, kellemetlen asszociációkat keltő, rossz gondolatokra és rosszaló magatartásra, berzenkedő válaszreakcióra ingerlő. Ezzel többé-kevésbé mindannyian tisztában vagyunk. A mindannyian fogalnia alatt pedig nemcsak a nemzetiségi irodalmunkhoz tartozó egyre népesebb nyáj értendő, hanem az immár legalább kettőzötten megszemélyesíthető anyairodalmat képviselő tábora is: a jugoszláviai és a magyarországi irodalmi jelent megtestesítők egyaránt úgy vélik, érzik, hiszik, tudják, hogy kerülendő és gusztustalan is a „gyarmatirodalom” kérdésének fessegetése itt és most, vagyis egymás között. Mi persze készségesen mu-

tatunk kétoldali egyetértést az egybehangzó állítással — utóvégre hova vezetne és mivé fajulna, ha épp maga a nemzetiségi irodalom játssza hamisan a nagy fáradtsággal sikeresen összehangolt zenekarban. Mert a nemzetiségi irodalomban szívesebben látjuk a „hidat”, mint a „gyarmatot”. Igaz is, olyan lehetőség, eleve adott használati tárgy, eszköz a nemzetiségi irodalom, olyan — teljes mértékben és egészében, sajnos, a mai napig sem kiaknázott — közeg, melynek segítségével és amelyen keresztül közelebb kerülhetnek egymáshoz az egymás felé igyekvők, vezérelje őket akár a jó szándék, akár az egymásrautaltság.

De engedessék meg a bátortalan és bárdolatlan közbevetés: nem pusztán a megjelölés, a terminológia, a nyelvi frázis kérdése a tényállás. Sajnos, nemcsak az. A tények pedig ott és akkor bukkanak fel, csapnak bennünket arcon, amikor a legkevésbé számítunk józanító mélyütéseikre. Mert a tények tények — nem ismerik, vagy nem mindig ismerik a közösen és sok verejték árán kidolgozott játékszabályokat. A tények, bizony, alattomosak is tudnak lenni.

Így történhetik és így történik meg, hogy legmesszemenőbb jóindulatunk, legeltökéltebb jó szándékunk ellenére sem maradhatunk csendben: ha úgy istenigazából gyomorszájon vágják, fölszisszen az ember, hiába tudja, hogy ügyetlenség következménye az ütés, az öklözőt anygali jó szándék vezérelte — így és ezzel akart, avagy még így is és ezzel is rajtunk akart segíteni, lendíteni, s nem épp az ő hibája, hogy rossz helyen, rosszul és rosszkor nyúlt aláink.

De ezúttal nem a bennünket készségesen, ám esetlenül gyámolítókról akarok szólni, nem ők juttatták — hosszabb idő után — eszembe irodalmunk gyarmati voltát, mely léttől, úgy látszik a megengedett, az elhatározott, sőt a megkövetelt felszabadulás ellenére is fölöttébb nehéz szabadulni. Mert valószínűleg (de miért ne állíthatnánk szinte kockázatmentesen azt is, hogy nyilvánvalóan) mi vagyunk a gyarmatlét szilárdabbik pillére, alapja.

Látszólag csip-csup kis sztori, semmiség az, amin fennakadtam, de a periférián burjánzó hánccok, az ilyen putiáner gánccok megsokszorozódva hálót szőhetnek körénk, és végül öncsapdánkba esünk.

Néhány hónapja nálunk járt egy magyarországi irodalomértő hivatalos minőségben. Nyilván „hídszemlén”, hisz nemzetiségi irodalmunkban, irodalmunkra vetette magát (egyébként is szakértőnké növekszik iasacsckán sajáthoni berkekben). Nos, ez az ember szorgalmasan dolgozott itt nálunk, s modjam-e, hogy adatgyűjtögetésben osztatlan támogatását élvezte mindazoknak, akikre ráfutott, akikbe belebotlott. Anyaggyűjtési módszere életes volt. Visszatérve persze bizonyossággal is szolgált róla, mivel töltötte kiküldési idejét, beszámolót írt rólunk, a jugoszláviai magyar irodalomról. Többségünk természetesen jó előre tudott a beszámolóról, és várta is kellő izgalommal.

Aztán bumm!

Két íróársat, közeli barátaimat volt alkalmam megfigyelni a beszámoló megérkezésekor. Érthető módon izgatottan lapozgattak, személy szerint is érdekeltek. Azért mégsem hiszem, hogy pontosan tudták, mi szökkentette arcukba, majd pumpálta, szívta ki belőle váratlanul a vért, de pirultak és sápadtak.

Később már csak pironkodtak és sápadoztak: Tiszta hülyeség! — szakadtak ki felújódott és fellazult érzelemzsákjukból.

S valóban már-már nevetséges, amit a „hídszakértőként” is számon tartott, a kiküldtetését becsülettel megszolgálni igyekvő tegnapi vendögünk, mai ítésszünk összehord, úgymond alapos, hisz kétségkívül terjedelmes beszámolójában. Bátor sűrítések, merész összevonások, lélegzet-elállító általánosítások és következtetések: mindent összegezve, fölöttébb eredeti szemléletmód és csak azért nem gyermekes, mert a gyermek nem tudhatja, hogy ő ezt nem tudja, nem ismeri.

Méltán és könnyűszerrel vesézhethé ki bárki ezt az átfogóság lidércnyomásos kényszerével, avagy reményében (mintegy) összeállított helyzetképet. Mellesleg ez is lenne a rendje és a módja, ha már odafigyelünk és annyira odafigyelünk, ki mit mond rólunk. Ez lenne az autonomitás egyik, a természetéből fakadó köznapi és állandó jellemzője, követelménye.

De — ha egyáltalán tartott tőle — fölöslegesen tartania a nagystíű hídszemrevételezőnek az érintettek lázadásától, bírálatától. Nem, ilyesmi egyelőre nem következik, következhet be. Erős tilalom tiltja — a külső elismerést sóvárgó szolgalelkűség.

Mert egyébként fontos se lett volna, mit ír rólunk abban a beszámolóban az az ember, a futóvendég. Egyébként senki sem pirult és sápadt volna, hacsak nem épp a szakértőnké növekedő ítéssz.

Hát így állnának a dolgok. Épp ezért legalább a leginkább érintetteknek többet kellene foglalkozniuk a nemzetiségi irodalommal mint irodalommal. Nehogy azon kapjuk magunkat, hogy az általános csodálatnak örvendő hidunk alatt (deklarált célkitűzéseink ellenére is) mi magunk őrizzük a legmakacsabbul irodalmi gyarmatunkat — gyöngeségből.

PODOLSZKI József

AZ ÍRÓK ÉS A BÍRÁK

Az írók sohasem nézték jó szemmel, ha a hatalom beleavatkozott írói dolgaikba. Ellenkezőleg, mindenhol és minden időben tiltakoztak az ilyen beavatkozások ellen, sértette őket a hatalom kotnyeleskedése, erőszakoskodása; saját dolgaikban egyetlen ítélőszéket ismertek el, az iro-

dalmi közvéleményét. Az irodalom, bárhog is alakult helyzete, tulajdonképpen sohasem ismerte el a külső tényezőket, erők illetékességét saját ügyeinek megítélésében, elbírálásában. Meglehetősen gyakran kényszerült ugyan a külső nyomás eltűrésére, de ezt mártírként viselte és rendszert erkölcsi tökélet faragott magának belőle. Változhattak a hatalmi rendszerek, az írói hitvallások és célkitűzések, de az alapvető magatartás ebben a kérdésben változatlan maradt egészen napjainkig.

Annál meglepőbb, hogy az utóbbi években, mégpedig épp az írók kezdeményezésére, elszaporodtak nálunk az irodalmi perek, hogy íróink egyre gyakrabban fordulnak a polgári bírósághoz, hozzon döntést, ítéletet a személyüket érintő irodalmi kérdésekben. A szokatlan jelenség természetesen szemet szúrt azonnal, és a közvélemény érthető módon már jó ideje izgalommal és izgatottan figyeli az irodalmi perek burjánzását. S a közvélemény természetesen nemcsak kíváncsi, néma szemlélője a minden esetben jó kis botrányral kecsegtető civódásoknak. A közvélemény a maga módján szintén részt vesz a pereskedésekben, szurkol, véleményhez, megbotráncozik, ítélkezik. Jórészt az ilyen pártos kiállítás következményeként duzzad fel egy-egy irodalmi per soha nem remélt méretekig. Legutóbb például tekintélyes belgrádi hetilapunkban, a NIN-ben folyt szenvedélyes és heves vita (s most jól figyeljünk) Oskar Davičo legújabb irodalmi pere körül...

Bizonyára alaposan át kellene tanulmányozni az irodalmi perek anyagát és a sajtóban megjelent, megjelenő hozzászólásokat is ahhoz, hogy érdemlegesen tárgyalhassunk e furcsa, de már-már mindennapos jelenség természetét. Félő azonban, hogy a lényeg még ennek ellenére is rejtve maradna előttünk, hogy épp a legfontosabb kérdésre nem kapnánk választ. Mert valóban, mi ütött íróinkba, mivel magyarázható pereskedési szenvedélyük?

A bírósági okiratok alapján gondos és pontos kimutatást készíthetnénk, mi a perindítás leggyakoribb jogi alapja s arról is, hogy jogi szempontból vizsgálva az irodalmi vitát, milyen mértékben sodródott az a becsületsértés, a tekintélyrombolás, a rágalmozás stb. mocsarába. Persze további alapos vizsgálódás, összehasonlító kutatás szükségeltetne annak megállapítására, hogy a bíróság színe elé nem kerülő irodalmi vitákra, nyilatkozatokra, bírálatokra is jellemző-e az ilyen hangnem vagy sem és arra is, hogy korábban és jóval korábban, mondjuk, az irodalom klasszikusai kerültek avagy épp előszeretettel használták-e az ilyen hangnemet. Hosszasan értekezhetnénk arról is, árt-e az irodalomnak mint Irodalomnak a pereskedés, vagy milyen különleges jog alapján adatik meg az íróknak, hogy nyilvánosan pocskondiázzák egymást — büntetlenül. Bizony sok érdekes és még több zárós kérdéssel szembesülünk, ha meggondolatlanul belenyúlunk az irodalmi perek címkéjét viselő méhkasba. Jobb nem túlfeszíteni a húrt, nem túlméretezni az ügyet. Nyilván

a NIN is hasonló következtetésre jutott, mert (immár nem először) azzal zárta le a vitát, hogy a sok helyről érkezett sokféle vélemény nagy részének a közlése után a maga részéről pontot tesz a felelés közepére. Igaz is, a szószaporítással, legyen mégannyira őszinte és jó szándékú is, nem jutunk messzire.

Mármost mitévők legyünk? Fogadjuk el a tényeket olyanoknak, amilyenek, és bízzuk az írókra az irodalmi perek sorsát, jövőjét? Mert mégiscsak nyugtalanító jelenség a peráradat, s épp ezért jó lenne tudni, miről is van itt szó.

Annyira eldurvultak, fellazultak, megromlottak volna az emberközi viszonyok az irodalomban, hogy a hatalmi szervek, intézmények védelmét kell kérni lépten-nyomon? Vagy épp a bíráló szót, az őszinte irodalmi véleménynyilvánítást akarják mindenki torkára forrasztani a pereskedők, a bírósági eljárásokkal fenyegetőzők, mert nagyon is tisztában vannak irodalmi gyöngeségükkel? Esetleg egy-egy per amolyan jó kis intézményesített heppening és áldásos reklámfogás az irodalmi piacon nehezen érvényesülő és általában az írók számára? Netalán egyre több író véli úgy, hogy az eljövendő századok irodalmi, esztétikai igazságszolgáltatása gyöngé vigasz, s ezért jobb lehetőleg azonnal, ha másképp nem, hát a polgárjogi előírások segítségével elégtételt venni? Avagy belefáradtak volna a belső irodalmi értékelés bizonytalankodásaiba, és jobb megoldás híján a jogászoktól és a bíraktól várják a bizonyosságot? S várható-e ennek alapján, hogy az irodalmi, esztétikai értékelést teljes egészében a bíróságokra és a bírákra bízzák az írók hamarosan? Ha pedig mindegyik fenti kérdésre tagadó választ kapunk, akkor talán azt kell feltételeznünk, hogy nem is veszik komolyan szorgalmasan pereskedő íróink a bírósági ítéleteket, hanem pusztán a változatosság, esetleg az apró, kicsinyes bosszú kedvéért terhelik amúgy is elfoglalt és mindenképp nagyobb tiszteletet érdemlő bíróságainkat?

Tisztázni kellene ezeket a kérdéseket. Csupán az a bökkenő, hogy tisztázásuk jó néhány tudományág seregnyi szakértőjének a jól összehangolt csoportmunkáját igényli. Pillanatnyilag viszont azért mégsem az a legfőbb gondunk-bajunk, hogy miért járulnak íróink olyan szívesen a bírák elé. Egyelőre legegyszerűbb a ragályos betegségek vagy a divathóbortok dobozába raktározni el a jelenséget.

P. J.

AZ ÜNNEPEK ÜNNEPE

A színvonal, úgy látszik, különös tehertétel, megerőltető, fárasztó jelenség, melytől a saját kedvtelését szolgáló órákban ösztönösen is, tudatosan is menekül az ember. A színvonal, a minőség a jó közérzet ellenpontját jelöli, testesíti meg, ránk erőszakolt kényszerzubbony, melytől

(szerencsére?) meg is szabadulhatunk hosszabb-rövidebb időre, melyet, mi több, a saját közreműködésünk híján aligha húzhat ránk valaki. Különcök, sznobok, a lélek és a szellem mazochizmusában betegesen élvezkedők állítják, hogy a színvonal, a minőség az embert lényegileg és lényegében meghatározó kategória. De csak ők. S az ilyenek igen kevesen vannak, mit sem tehetnek az egészséges többség határozott és egyöntetű gyakorlata ellen: a színvonal, a minőség szavatoltan kiakolbólttatik mindenhol és mindenkor, ahol és amikor jól szeretné és akarja érezni magát az emberiség életerősebb részét képező túlnyomó többség.

Ilyen a tényállás.

A legszembeötlőbb, a leginkább kézzelfogható bizonyítékokat pedig ünnepeink szolgáltatták. S ünnepeink közül is az újévvarás mindenekelőtt. Bizonyára azért, mert ez a legdemokratikusabb ünnepünk; ha jobban belegondolunk, az egyetlen általános ünnep, melyet minden egyes ember a legszemélyesebben a magáénak érezhet és érez. Eszmei-politikai, hitfelekezeti, szociális, etnikai, nemi, életkorbeli stb. hovatartozásától függetlenül. Az újév minden egyes ember számára sajátos jelentőségű, töltésű, tartalmú, jellegű, ám ennek ellenére, sőt, talán épp ezáltal egyetemleges ünnep. Az újév az egyes és az általános pillanatnyilag elképzelhető legtökéletesebb egysége — ennél fogva maga az ünnepek ünnepe: a totális emberiség, avagy az emberiesített totalitás évről évre ismétlődő gyakorlati megjelenése.

Az összes többi ünnepek épp abban maradnak le az újév mögött és válnak szegényessé, csonkává hozzá hasonlítva, hogy mind intimitásukban, mind általánosságukban korlátozottak, szűkek, határoltak, kirekesztik az emberiség jó hányadát, eleve feltételezik az ünneplők és az ünnepeltek előnyjogát a nem ünneplőkkel és a nem ünnepeltekkel szemben. Lett légyen szó akár vallási, akár politikai, akár vallási vagy politikai állami ünnepekről, akár szűkebb közösségek (például családok) vagy egyének jeles napjairól — a képlet azonos: hierarchikus mindegyik ünnepe, és a ranglétra gyakran az ünnep tagadóival zárul. Ezzel szemben az újévi ünnep nem ismeri a hierarchiát: az ünnep maga, melyet ki-ki tetszése, képessége, kedve, lehetősége szerint telít a maga számára a leginkább megfelelő módon. Időbeli és formális eltérés lehet ugyan és van egyes embercsoportok újévi ünnepsége között, de lényegi nincsen.

Azazhogy mégis, ennek ellenére is van kézzelfogható különbség, lényegi eltérés egyes emberek, egyes embercsoportok, egyes rétegek, egyes osztályok, egyes közösségek (állami és nemzeti közösségegységek) újévezése között, mi több, a gyakorlatban összekuszálódnak, összeszövődnek a különbségek, és a kiismerhetetlenséghez vezető labirintusban torkollnak.

Példálózgassunk?

Megtehetjük, habár fölös szószaporításnak tartjuk az ilyenfajta lajstromozást, hisz az eddig elmondottakból következik, hogy lévén az újév

mindannyiunk közös ünnepe, ki-ki (jogosan a sajátjának érezve) igyekszik kisajátítani és a saját ünneplési módját érvényesítve önmagára szabni, kedvéhez és kedvére formálni. Persze elsősorban ennek eredményeként tapasztalhatjuk aztán a legdemokratikusabb ünnep hierarchizálódását, hisz egyesek és egyes csoportok, rétegek, osztályok stb. akarata, kedve, szándéka a túltengő hétköznapok nehézkedési erejétől fogva az elvileg egyetemleges szabadság pillanataiban is hangsúlyozottabb, erősebb.

Vagyis hát valaki, valakik uralják az újéveinket is.

Uralják pedig annak ellenére, hogy uralmuk alapvetően ellenkezik az újévi ünnepség természetével. És uralják annak ellenére is, hogy ekkori uralmukról szinte senki sem hajlandó tudomást venni, strucc-mód a homokba dugott fejekkel bizonygatja mindenki, biztatgatja önmagát, hogy azért ez az ünnep mégiscsak az övé. S a tárgyilagosságra érzékenyebbek hozzáfűzik még: legalább a homok alatti területen. Így vonul vissza, mondhatnánk önként a totális demokrácia az intimitás legrejtettebb bugyraiba.

Mindemellett szép számú értetlenkedő is akad minden alkalommal. Napjainkban természetesen a tévé újévi műsora a leghozzáférhetőbb csatater: itt ütköznek meg, ha nem is mindig a nagy nyilvánosság előtt, de törvényszerűen a nagyközönség számlájára a különböző érdekek, fel-fogások, elképzelések.

Az értetlenkedők természetesen tévednek, mégpedig rendszerint kettős hibát vétenek. Egyrészt a saját ízlésük, kívánalmaik, elvárásaik és csak is ezek mércéi szerint ítélik meg az újévi ünnepséget, vagyis akarva-akaratlan maguk is hierarchikus magatartással közelednek a hierarchiaellenességhez. Másrészt szemernyt sem törődnek azzal, hogy hierarchikus viszonyulásukat, követelésüket a demokratizmus maszka mögé rejtse, hogy legalább a demokratizmus látszatát megőrizve mentse, palástolják irányításra törekvő szándékukat. Nem, ők fennhangon hirdetik, hogy a színvonal, a minőség, az érték nevében szeretnék, akarják a nagyközönség nyakába varrni saját elvárásaikat.

Eleve vereségre ítéltettek.

Az általuk kikezdettek ugyanis sokkal felfegyverzettebbek, tudják, hogy törődni kell a demokratizmus látszatával, a túlnyomó többség óhajára hivatkozva kell megvédeni saját pozíciójukat. Ugyanakkor, mint említettük már, tudják azt is, hogy a színvonal különös teherteretel.

Ne csodálkozzanak hát a méltatlankodók, hogy évről évre szelmalomharcnak bizonyul az ő harcuk nyilván nemcsak újévi ünnepségeinket kellene másképp rendezni, más tartalommal tölteni ahhoz, hogy reálisak legyenek elvárásaik.

P. J.

KRÓNIKA

VAJIDASÁG KULTÚRÁJA MA.
Ezzel a címmel tartottak ismeretterjesztő előadást Vajdaság művelődés-üggyel foglalkozó társadalmi-politikai dolgozói a belgrádi Kolarac Népegyetemen, nagyszámú hallgatóságnak. Az országos sajtóban is nagy publicitást kapott rendezvényen Vukašin Lončar tartományunk művelődésének eszmei kérdésével foglalkozott, Vera Milosavljević a hagyományokról szólt, és ismertette művelődési életünk fontosabb számbeli mutatóit, míg Deák Ferenc a művelődési egyesületek szerepéről és a szervezett művelődési mozgulásokról, manifesztációkról adott tájékoztatót.

Vukašin Lončar, miután elmondta, hogy Vajdaság jelenkori történelmének lényeges sajátossága az itt élő népek és nemzetiségek kulturális alkotómunkájának demokratizálódása és erőteljes fellendülése, arról beszélt, hogy Vajdaságban egészséges társadalmi, politikai és kulturális légkör uralkodik, s mind kifejezettebb e soknemzetiségű közösség egymás kultúrája megismerésének szükségessége. Mindez nem azt jelenti, hogy a kultúra területén nincsenek negatív jelenségek. A kultúra ugyanis érzékeny terület, s néha a maradi felfogások célpontja is. Ettől függetlenül — mondta Vukašin Lončar — minden kultúrának lehetősége van szabad és demokratikus fejlődésre, s ezzel a lehetőséggel valamennyien élnek is. Vajdaság tulajdonképpen Jugoszlávia kicsiben. Vidékünkön több mint 100 művelődési rendezvény született és fejlődik, ma-

ga köré gyűjtve az ország valamennyi vidékéről származó alkotókat. Saját kultúráján kívül tehát a köztársaságokkal való együttműködést is ápolja, s kapcsolatot tart fenn más országokkal is. Gazdag tapasztalatai vannak a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való oktatásban és nevelésben, valamint a társadalmi környezet nyelvének tanításában, nemkülönben a könyvek, folyóiratok és lapok több nyelvű kiadásában.

Kultúránk számbeli mutatóit Vera Milosavljević beszámolójából hallhatuk. — Vajdaságban ma 110 képzőművész, 130 iparművész, valamint 60 naiv művésszel foglalkozó személyt tartunk számon. Az írók és műfordítók egyesületének 240 főnyi tag-ságában valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk képviselve van — mondta Milosavljević, majd ismertette, hogy a vajdasági kiadók évente mintegy 750 könyvet jelentetnek meg, s majd 100 folyóirat és művelődési kérdéseket taglaló időszak kiadvány jelenik meg. A felszabadulástól máig több mint 250 irodalmi művet fordítottunk le: legtöbbit, 137-et szerbhorvát nyelvről magyarra és 36-ot szlovák nyelvre. Fordított irányban jóval kisebb számú fordítás jelent meg. Magyar nyelvről szerbhorvára 38 könyv, szlovák és román nyelvről 10—10, ruszinról pedig 6 mű. Különösen fejlett a lapkiadás: a két napilap és tíz-egynéhány hetilap mellett még mintegy 600 kiadvány, újság, közlöny és tájékoztató jelenik meg. Ha ehhez hozzásoroljuk az Újvidéki

Rádió és Televízió ötnyelvű műsorát s a mintegy 20 helyi jellegű rádióállomást, továbbá az 540 000 rádió- és félmillió tévékészüléket, akkor elmondhatjuk, hogy Vajdaságnak megvannak a megfelelő feltételei a polgárok tájékoztatására. A nemzetek és nemzetiségek nyelvén működő 8 hivatasos és 43 amatőr színház élénk színházi életet teremtett.

Milosavljević beszélt arról, hogy huszonhét múzeum, továbbá műemlékvédő intézet, filmvállalat és zenei központ gondoskodik a sokoldalú művelődési lehetőségekről. Ezenfelül Vajdaságnak 98 tudományos intézménye van, s ebből 58 az egyetem, 40 pedig egyéb tudományos szervezetek keretében működik. Tudományos kutatómunkával több mint 220-an foglalkoznak, közülük 515 doktorátussal rendelkező személy. A tudományos munka elsősorban az egyetemi karokon, intézetekben és intézményekben folyik. Mindezek az intézmények komoly hagyományokkal rendelkeznek. A tanügyi statisztika szerint Vajdaság iskoláskor előtti intézményeiben 33 000 (az országos átlag 3,5-szerese), az általános iskolásokon kívül az egységes középiskolákban 50 000, a szakirányú középiskolákban pedig 40 000 gyerek tanul. A tizenkét egyetemi karnak és ugyanennyi főiskolának még 40 000 hallgatója van — vázolta az adatokat Vera Milosavljević.

A szervezett művelődési formákról, valamint a színházi, zenei, film- és képzőművészeti életéről Deák Ferenc szólt. — Szép eredményeink vannak a helyi közösségek művelődési programjainak kialakításában — mondta —, valamint az akcióknak a társultmunka-szervezetek, helyi közösségek, iskolák relációján való összekapcsolásban. A művelődési otthonok felújítására és fenntartására indított akciónk célja, hogy valamennyi érdekelt

tényező mozgósításával megteremtjük az otthonok tevékenységének alapfeltételeit. Több mint 200 művelődési és még mintegy 140 szövetkezeti, ifjúsági és pionírotthonunk van. Mindezek az otthonok jelentős szerepet töltenek be művelődési életünkben.

Deák Ferenc művelődési életünk nehézségeiről is szólt: — A tartományunk színházi és zenei életében felfemerülő nehézségek gyökerei az elégtelenül fejlett önzagatási viszonyokban, az intézmények tevékenységi köre leszűkítésének gyakorlatában vannak — mondta. A vajdasági filmgyártás, jóllehet időről időre jelentős eredményeket ér el, még mindig nem szerveződött meg egységes technológiai és újratermelési egészként... Vajdaságban alakították meg az első művésztelepeket. Ez a tény önmagában nem jelentene sokat, ha nem volna egyben Vajdaság gazdag és sokrétű képzőművészeti életének az alapköve is. Az alkotás e területének a fejlesztése közös gond, s széles körű erőfeszítéseket teszünk a képzőművészet szerepének növelése érdekében.

MEGHALT CIRIL KOSMAČ ÉS ELI FINCI. Két halottja is volt januárban a Jugoszláv Írószövetségnek: 70 éves korában elhunyt Ciril Kosmač, a szlovén prózairodalom minden bizonnyal egyik legkiválóbb művelője, s az egy évvel fiatalabb kritikustárs, a jugoszláv színikritika és eszszéírás nagyja, Eli Finci.

Ciril Kosmač az istriai Slap nevű, akkor Olaszországhoz tartozó szlovénlakta falucskában született. Tolminban olasz nyelvű iskolákba járt, ahonnan irrendentista tevékenysége miatt többször eltanácsolták, kizárták, sőt több ízben letartóztatásban is volt. 1931-ben ájtött Jugoszláviába, ahol kibontakoztatja írói pályáját. A harmincas évek végén Franciaországban és Ang-

liában diplomáciai szolgálatot teljesített, majd a népfelzabardító háború résztvevőjeként harcolt. A fölszabardulás után Kosmač a *Slovenski poročevalac* folyóirat főszerkesztője, majd a ljubljana Triglav-film művészeti igazgatója, 1956-tól pedig szabad művész. Közben egy megbízási időben elnöke a Jugoszláv Írószövetségnek. A harmincas években írt szülőföldi és gyermekkori emlékeket tartalmazó novelláit *Boldogság és kenyér (Sreča in kruh)* címmel 1946-ban adja közre, A haza a faluban (*Domovina na vasi*) című regényben Istria háborús szenvedéseit dolgozza föl, míg legjobb novellái — a mély emberi érzéseket feltáró — Tavasz nap (*Pomladni dan*) című kötetben jelennek meg. Ugyancsak választékos nyelven írja az emberi lélek mélységeit kutató Ballada a tükörről és felhőről (*Balada o trobenti in oblaku*) című regényét, amely a modern szlovén regényírás jelentős darabjának számít. 1964-ben négy kötetben megjelentették válogatott írásait. E válogatásból számos nyelvre fordítottak itthon és külföldön. Ciril Kosmač tagja volt a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiának is.

Eli Finci kritikus és esszéíró 1911-ben született Szarajevóban. Irodalmi munkáit 1929-től közli. A háború befejezése után Belgrádba kerül a *Književnost* folyóirat élére. 1952-ig szerkeszti a folyóiratot, majd a *Politika* című napilap színikritikusa 1966-ig, a Jugoszláv Drámai Színház igazgatójává való megválasztásáig. Kitűnően elemző kritikus volt, akinek elmélyült és széles látókörű kritikái szinte iskolát teremtettek a színikritika-írás terén. Több évtizeden át írt színháztörténeti tanulmányait és bírálatait a Több s kevesebb az élettől (*Više i manje od života*) címet viselő négy kötetben adja közre, melynek első darabja 1955-ben, a negyedik pe-

dig 1977-ben jelent meg. E gyűjtemény előtt két esszékötet őrizte irodalomtörténeti írásait. Legtöbbet Joivan Skerlič kritikái munkái foglalkoztatták. Színikritikát tartalmaz Eli Finci utolsó kötete is, a két évvel ezelőtt éppen Újvidéken megjelent Az előadás után (*Posle predstave*) című könyve. Ez a gyűjtemény tulajdonképpen a színházi fesztivál koncepcióját követő munka: a hazai szövegekre készült előadásokról szóló bírálatait gyűjtötte egybe a szerző. Az időrendet követő könyv legrégebb írásai 1948-ban íródtak, s az 1975-beliekkel zárul. Egyfajta kritikai s eddig a legteljesebb kritikai elemzése a könyv magának a Sterija Játékoknak is, amelyeknek Eli Finci egyik megalapítója és lelkes támogatója volt. Ezért könyvének nagy részét is ennek a fesztiválnak szentelte.

ELHUNYT TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY. Tamkó Sirató Károly költő és műfordító 1980. január 2-án Budapesten elhunyt.

Újvidéken született 1905-ben. Korai pályakezdésére az expresszionista és szürrealista líra beütése a jellemző, de már 1924-ben, tizenkilenc évesen megalkotja első vizuális versét. Hamarosan több eredeti versmodellt szerkeszt: számkinetikus verskonstrukciókat, villanyverseket és síkverseket. Új költészeti vívmányainak elméleti alapját a *Glogoizmus kiáltványában* fekteti le. Elveti a számára elavult egydimenziós vonalírást; a síkban megkonstruált két kiterjedésű kísérleti modelleket szorgalmaz. Glogoista elméletét továbbfejlesztve síkra száll a meglévő művészeti formák plusz egy dimenzióval való kiterjesztéséért. 1930-ban Párizsba utazik, ahol a legfrissebb művészeti törekvésekkel egybehangozón beigazoltatnak látja saját kísérleteit is. A művészeti élet vezető egyéniségei tá-

mogatják javaslatát, hogy a korparancsot, a művészeti formák dimenzionálásának elvét kiáltványban tegyék közzé. A Tamkó Sirató által 1936-ban megfogalmazott *Dimenzionista kiáltványt* a kor legjelesebb festői, szobrászai és vizuális alkotói írják alá. Később két újabb nemzetközi kiadást ér meg.

Amilyen korán kezdődött, olyan korán is zárult Tamkó Sirató Károly avantgarde korszaka. Betegen, megrokkanva tért vissza Budapestre, ahol aztán minden erejét a gyógyulásnak, a jogtudománynak szentelte. Csak a hatvanas évek elején kapcsolódott be a magyar irodalmi életbe, melynek nyomán több gyermekverskötet és szépirodalmi fordítás maradt utána. Szó- és írásbeli vallomásai bizonyítják, hogy valamikori haladó elveiről a későbbiekben sem mondott le, s csak a körülmények alakulásának következtében szorult háttérbe dimenzionista opusa.

Tamkó Sirató Károly munkatársa volt folyóiratunknak is. A *Dimenzionista kiáltvány* magyar változatát éppen a *Híd* közölte 1966-ban, három éve pedig ezeken az oldalakon számolt be munkásságának egyes mozzanatairól.

A SZERB AKADÉMIA FESTŐI-NEK KIÁLLÍTÁSA. Az utóbbi évtizedek leglátogatottabb belgrádi kiállítása zárult február 10-én. Több mint félmillióan tekintették meg a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia festőinek hatalmas, mintegy 700 festményt és szobrot bemutató kiállítását, az akadémia 47 képzőművész tagjának alkotásait. A kiállítás érdekessége, hogy az 1900-as párizsi vilákiállítás és az 1911-ben megtartott római nemzetközi kiállítás szerbiai részlegét rekonstruálta. Emellett egy külön rész

az AVNOJ második ülésén keletkezett rajzokat és Petar Lubarda 1951-es nagy sikerű kiállítását is bemutatja. Valószínűleg minden egyes festő, illetve minden egyes rekonstruált kiállítás már magában is esemény lett volna, hát még így együtt a teljes anyag a több ezer négyzetméternyi belgrádi vásárcsarnokban. A Lazar Trifunović művészettörténész szervezte kiállítás elsősorban látványos, de történeti áttekintést is nyújt a szerb majd pedig a jugoszláv festészetről 1842-től, a Szerb Akadémia megalakulásától egészen napjainkig. Bár sok ismert név hiányzik, lévén, hogy sosem lettek akadémikusok, mint például Konstantin Daniel, Djura Jakšić, Sava Šumanović, Petar Dobrović, hogy csak a jelentősebbeket említsük, a kiállítás mégis történetében mutatja meg festészetünket, a klasszicizmuson és romantikán keresztül egészen a mértani absztrakció, enformell és újfiguráció koráig. A szervezők „csupán” az egyes művészeknek a kis retrospektívait akarták megrendezni, de akarattal is antologikussá lett a kiállítás, ami semmiképpen sem hátránya, sőt erénye is. Uroš Predić-től és Ivan Rendić-től, Meštrovićon, Paja Jovanovićon, Aralicán, Jakacon, Lubardán, Tabakoviçon, Hegedušićon keresztül, jutunk el Pedja Milosavljević, és Stojan Čelić művészetéig, végigpásztázva majd 140 év festészetét.

A JUGOSZLÁV ENCIKLOPÉDIA MAGYARUL IS. Mint már rovatunkban is jeleztük, a zágrábi Jugoszláv Lexikográfiai Intézet befejezte a *Jugoszláv Enciklopédia* második bővített kiadásának előkészületi munkáit és hamarosan már meg is jelenik az első kötet. A Szövetségi Képviselőház döntése alapján ez a jelentős mű nemcsak szerbhorvátul (latin és cirillbetűs nyomban) jelenik majd meg, hanem

szlovénül és macedónul, sőt a két legnépesebb nemzetiség nyelvén, tehát albánul és magyarul is. A január végén Zágrábban megtartott tanácskozáson értesültünk arról, hogy már folynak az előkészületek az *Enciklopédia* említett nyelveken való megjelentetésére, s hogy e sok kötetes mű, amelynek összpéldányszáma 857 000 lesz, 1990 végéig kell megjelennie.

PAVLE UGRINOV NIN-DÍJA. A moholi születésű Pavle Ugrinov (polgári nevén Vasilije Popović) kapta az év legjobb könyvének járó NIN-díjat *Adott élet, Zadat život* című regényéért, a bíráló bizottság — Muharem Perović, Jovica Aćin, Vuk Krnjević, Vaso Milinčević és Milosav Mirković — egyhangú döntése alapján. A regényből e számunkban részletet, a könyvről pedig kritikai szöveget közlünk.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KÖNYVEI

- Josip Broz Tito összegyűjtött művei*, 3. kötet (1935—1937)
- El nem taposható csillagok* (Forradalmi költészetünk 1919—1979; II. bővített kiadás; összeállította: Ács Károly)
- B. Szabó György* (képzőművészeti kismonográfia Bela Duranci és Bányai János bevezetőjével)
- Balázs Attila: *Cuniculus* (regény)
- Mirnic Zsuzsa: *Órásköz 12* (ifjúsági regény)
- Pénovátz Antal: *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*
- Matijevis Lajos: *Az utca nyelve* (nyelvészeti tanulmány)
- Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1919—1945)*, (sajtótörténet, második rész)
- Vladislav Rotbart: *Ne feledd el régi barátod* (emlékezések)
- Tóth Lajos: *A korszerű öniségzetésű általános iskola kialakulásának útjai és feltételei* (tanulmányok)

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bányai János: Regény, kérdőjelekkel (Pavle Ugrinov: *Zadat život*)
255

Szombathy Bálint: Könyv egy nemlétező mozgalomról (Mirosljub
Todorović: *Signalizam*) 257

Vajda Zsuzsa: Népek meséi (*Szegény ember okos leánya; A csodá-
latos fa*) 259

S z í n h á z

Gerold László: Szabó István (és Varga Zoltán) tükrei; (Varga Zol-
tán: *A tanítvány*) 264

K é p z ő m ű v é s z e t

Bela Duranci: A szülőföld homokja (Petrik Pál retrospektív kiál-
lításáról) 266

L e m e z

Sinkovits Péter: Két lemezről (Domonkos István: *Kuplé; Tisza
menti népdalok*) 270

F ü g g e l é k

Podolszki József: Gyarmat a híd alatt; Az írók és a bírák; Az ün-
nepek ünnepe 271

KRÓNIKA

Bordás Győző: Vajdaság kultúrája ma; Meghalt Ciril Kosmac és
Eli Finci; A Szerb Akadémia festőinek kiállítása; A Jugoszláv
Enciklopédia magyarul is; Pavle Ugrinov NIN-díja 278

Szombathy Bálint: Elhunyt Tamkó Sirtó Károly 280

A 140. és 148. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza.

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1980. február. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.